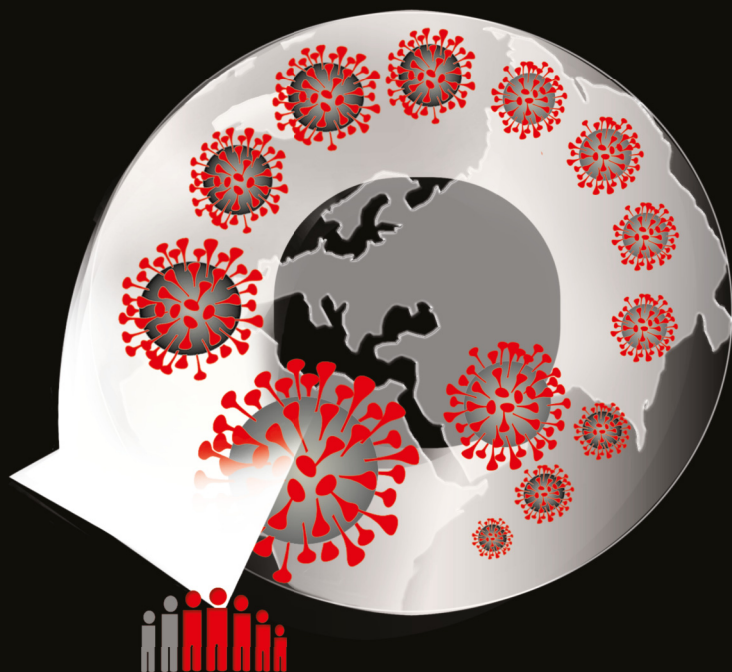

Elżbieta Kacperska
Krystyna Gomółka
Piotr Kasprzak
Katarzyna Łukasiewicz
Jarosław Wróblewski

GOSPODARKA W DOBIE PANDEMII COVID-19

Wybrane zagadnienia

GOSPODARKA W DOBIE PANDEMII COVID-19

Wybrane zagadnienia

GOSPODARKA W DOBIE PANDEMII COVID-19

Wybrane zagadnienia

ELŻBIETA KACPERSKA
KRYSTYNA GOMÓŁKA
PIOTR KASPRZAK
KATARZYNA ŁUKASIEWICZ
JAROSŁAW WRÓBLEWSKI

Warszawa 2023

Recenzenci:

Dr hab. inż. Valerij Kuznetov, prof. MANS

Dr hab. Zbigniew Staniek, prof. AK

© Copyright by SGGW w Warszawie

© Copyright by Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2023

ISBN 978-83-8209-289-9

Wydawca

Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR

e-mail: oficyna@aspra.pl

www.aspra.pl

Spis treści

Wprowadzenie	9
Rozdział 1.	
Zarządzanie w dobie kryzysu – pandemii COVID-19.	15
1.1. Kryzys – istota i rodzaje	15
1.2. Kryzys a sytuacja kryzysowa	20
1.3. Historia kryzysów	23
1.4. Zarządzanie kryzysowe	31
Rozdział 2.	
Państwo i jego rola w gospodarce	39
2.1. Pojęcie państwa	39
2.2. Działalność państwa w procesach gospodarczych	41
2.3. Polityka państwa w dobie pandemii	43
Rozdział 3.	
Zarządzanie kryzysowe w sytuacji pandemii	51
3.1. Reakcje gospodarek na wcześniejsze pandemie	51
3.2. Pandemia COVID -19	54
3.3. Reakcja władz Polski na pandemię	57
3.4. Program rządu Ukrainy przeciwdziałający ekonomicznym skutkom pandemii COVID-19	69
3.5. Programy rządu Kazachstanu przeciwdziałające ekonomicznym skutkom pandemii COVID-19	77

Rozdział 4.

Zmiany na rynku pracy na Ukrainie i Kazachstanie w czasie pandemii COVID-19	85
4.1. Liczba ludności na Ukrainie i Kazachstanie	85
4.2. Struktura ludności na Ukrainie i Kazachstanie wg grup wiekowych	86
4.3. Aktywność zawodowa na Ukrainie i Kazachstanie w latach 2017–2021	88
4.4. Struktura zatrudnienia na Ukrainie i Kazachstanie w latach 2017–2021	90
4.5. Bezrobocie na Ukrainie i Kazachstanie w latach 2017–2021	102
4.6. Procesy migracyjne na Ukrainie i Kazachstanie	106

Rozdział 5.

Polityka podatkowa w wybranych państwach europejskich w czasie pandemii COVID-19	111
5.1. System podatkowy w kontekście kryzysu	111
5.2. Mechanizmy wsparcia w zakresie polityki podatkowej w Europie	115
5.3. Działania wybranych krajów europejskich w zakresie polityki podatkowej w kryzysie pandemicznym	117
5.4. Zmiany w systemach podatkowych w okresie pandemii COVID-19	127
5.4.1. Zmiany podatku dochodowym PIT w okresie pandemii COVID-19	128
5.4.2. Zmiany podatku CIT w okresie pandemii COVID-19	130
5.4.3. Zmiany podatku VAT w okresie pandemii COVID-19	132
5.5. Zmiany w składkach na ubezpieczenie społeczne w okresie pandemii COVID-19	134

Rozdział 6.	
Wpływ pandemii COVID-19 na polski sektor finansowy . . .	137
6.1. Polski sektor finansowy	137
6.2. Wpływ pandemii na finanse publiczne	139
6.3. Wpływ pandemii na Giełdę Papierów Wartościowych	143
6.4. Wpływ pandemii na rynek pożyczkowo-kredytowy . . .	145
6.4.1. Wpływ pandemii na rynek kredytów konsumenckich oraz pożyczek pozabankowych.	148
6.4.2. Rynek kredytu hipotecznego i mieszkaniowego	153
6.5. Rynek pośrednictwa kredytowego (konsumencki i hipoteczny)	162
6.6. Rynek ubezpieczeń	165
Podsumowanie i wnioski	171
Literatura	177
Spis tabel	199
Spis wykresów	201
Nasi Autorzy	203

Wprowadzenie

Pandemia COVID-19, wywołana przez wirus SARS-CoV-2, stanowiła jedno z największych wyzwań, przed którym świat stanął w XXI wieku. Od pierwszych przypadków zachorowań, globalna kryzysowa sytuacja nieodwracalnie przekształciła nasz świat, wpływając na niemal każdy aspekt życia społecznego, gospodarczego i politycznego. Ta nieprzewidywalna siła natury radykalnie zredefiniowała nasze rozumienie zarządzania kryzysowego, stawiając przed nami konieczność dostosowania się do nowych realiów. Pandemia COVID-19, wywołana przez wirus SARS-CoV-2, stała się globalnym wyzwaniem XXI wieku, mając ogromny wpływ na życie społeczne, gospodarcze i zdrowotne na całym świecie. Wirus został po raz pierwszy zidentyfikowany w grudniu 2019 roku w chińskim Wuhan, szybko rozprzestrzeniając się na wszystkie kontynenty. W dobie pandemii COVID-19 gospodarka światowa stanęła przed niezwykle trudnymi wyzwaniami. Globalne zakłócenia w łańcuchu dostaw, zamknięcie wielu przedsiębiorstw i spadek aktywności gospodarczej miały ogromny wpływ na światowe rynki. W skali światowej, lockdowny, restrykcje i obawy związane z pandemią spowodowały gwałtowny spadek aktywności gospodarczej. Wiele krajów zanotowało recesję, a światowy produkt krajowy brutto (PKB) zmniejszył się, prowadząc do trudności ekonomicznych na różnych kontynentach.

W kontekście gospodarczym, państwa podejmowały działania mające na celu złagodzenie skutków ekonomicznych kryzy-

su. Wprowadzono programy wsparcia finansowego dla przedsiębiorstw, pomoc socjalną dla osób i sektorów najbardziej dotkniętych, a także interwencje na rynkach finansowych w celu stabilizacji sytuacji. Działania te miały na celu zapewnienie ciągłości działalności gospodarczej i ochronę miejsc pracy.

Ważnym elementem zarządzania kryzysem było także współdziałanie międzynarodowe. Państwa angażowały się w wymianę informacji, wspólnie poszukiwały rozwiązań i koordynowały działania na arenie międzynarodowej. Solidarność i współpraca były kluczowe dla skutecznego przeciwdziałania globalnemu kryzysowi zdrowotnemu i gospodarczemu.

Zarządzanie kryzysem w dobie pandemii wymagało elastyczności, szybkości reakcji oraz umiejętności współpracy między sektorami i państwami. Skuteczność działań podejmowanych przez władze decydowała nie tylko o zdrowiu publicznym, ale także o stabilności społecznej i gospodarczej, co podkreślało istotę profesjonalnego i odpowiedzialnego zarządzania kryzysem przez państwo.

Warto zauważyć, że pandemia wywołała również refleksję nad kwestiami zrównoważonego rozwoju i elastyczności systemów gospodarczych. Społeczeństwa na całym świecie musiały przystosować się do nowych norm, takich jak dystans społeczny, noszenie maseczek i pracy zdalnej.

Pandemia spowodowała ogromne wyzwania dla systemów opieki zdrowotnej, prowadząc do nadmiernego obciążenia szpitali i systemów medycznych. Jednocześnie wpłynęła na globalną gospodarkę, powodując zakłócenia w łańcuchu dostaw, wzrost bezrobocia i trudności dla wielu branż, zwłaszcza tych związanych z turystyką, rozrywką i handlem detalicznym.

W tym trudnym czasie nauka i innowacje odegrały kluczową rolę w opracowywaniu szczepionek oraz skutecznych strategii leczenia. Pandemia podkreśliła również istotę współpracy mię-

dzynarodowej i solidarności społecznej w zwalczaniu globalnych kryzysów zdrowotnych. Mimo ogromnych wyzwań, pandemia COVID-19 zainspirowała również ludzkość do poszukiwania innowacyjnych rozwiązań, przyspieszając rozwój technologii telemedycznych, zdalnej pracy oraz badań nad lekami i szczepionkami.

W obliczu trudności, świat jednocześnie doświadczył wzrostu współpracy naukowej, solidarności społecznej i gotowości do adaptacji do nowej rzeczywistości. Ważnym aspektem gospodarki w dobie pandemii było także przyspieszenie procesów transformacji cyfrowej. Firmy zaczęły intensywniej korzystać z technologii zdalnej pracy, handlu elektronicznego i innowacyjnych rozwiązań, co miało wpływ na kształtowanie przyszłości gospodarki.

Kluczowym aspektem skutecznego reagowania na tę sytuację była umiejętność zarządzania, zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Decyzje podejmowane przez władze, organizacje zdrowotne, przedsiębiorstwa oraz społeczeństwo obywatelskie miały i nadal mają fundamentalny wpływ na przebieg pandemii, liczbę zachorowań, ofiary śmiertelne, a także na skutki ekonomiczne i społeczne.

W dobie pandemii, skuteczne zarządzanie kryzysem przez państwo stało się kluczowym elementem minimalizowania negatywnych skutków zdrowotnych, społecznych i gospodarczych. Państwa musiały szybko reagować, dostosowując się do dynamicznie zmieniającej się sytuacji i nieprzewidywalnych wyzwań. Decyzje podejmowane przez władze miały ogromny wpływ na kontrolę rozprzestrzeniania się wirusa, ochronę zdrowia publicznego oraz stabilność gospodarczą.

Rządy musiały opracować i wdrożyć skoordynowane strategie, obejmujące zarówno aspekty zdrowotne, jak i społeczne. To obejmowało wprowadzanie środków bezpieczeństwa, takich jak

lockdowny, restrykcje społeczne, a także intensyfikację działań w obszarze ochrony zdrowia. Zarządzanie dostępem do informacji oraz edukacja społeczeństwa były kluczowe dla skutecznego przeciwdziałania pandemii.

Długofalowe skutki pandemii nadal będą stanowiły wyzwanie, ale jednocześnie stwarzają możliwości do restrukturyzacji i tworzenia bardziej odpornych systemów gospodarczych na przyszłość.

W niniejszej książce przedstawiono analizę wybranych zagadnień związanych z gospodarką w dobie pandemii COVID-19 ze szczególnym istotą kryzysu oraz roli zarządzania kryzysowego w kontekście pandemii. W kolejnych rozdziałach analizowane są również inne aspekty wpływu pandemii na życie społeczne i gospodarcze. Książka ta jest próbą ukazania wielowymiarowości wyzwań związanych z pandemią oraz identyfikowania najlepszych praktyk zarządzania kryzysowego, które mogą stanowić fundament odbudowy społeczeństwa po pandemii COVID-19. Wykorzystując metodę studiów literaturowych i dokumentacyjnych, książka przybliży czytelnikowi różnorodność wyzwań, przed jakimi stanęły państwa i społeczeństwa w obliczu tej globalnej pandemii.

W pierwszej części monografii przedstawiono zagadnienia zarządzania w dobie kryzysu, przedstawiono wcześniejsze kryzysy, oraz wskazano na istotę zarządzania kryzysowego. Za cel główny przyjęto przedstawienie istoty kryzysu, zarządzania kryzysowego w kontekście pandemii COVID-19. Należy bowiem zaznaczyć, iż kryzysy oraz sytuacje kryzysowe odgrywają istotną rolę w życiu gospodarczym danego kraju, jednak ich przebieg i ostateczne konsekwencje zależą od podjętych przez poszczególne kraje działań zmniejszających negatywne skutki ich wybuchu. Są one powszechne, trudne do przewidzenia i niejednokrotnie nie sposób ich pominąć. Poniższa część analizuje

pojęcie „kryzysu” w kontekście sytuacji gospodarczej, zawarto także prezentację najważniejszych kryzysów finansowych, które miały miejsce w przeszłości. Jednym z kluczowych elementów wykorzystywanych w sytuacji kryzysowej jest umiejętne zarządzanie w trudnych warunkach, zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym.

Kolejną część pracy stanowił aspekt zmian na rynku pracy wywołany Pandemią COVID-19. Celem tej analizy była charakterystyka sytuacji na rynku pracy Ukrainy oraz Kazachstanu w latach 2017–2021 oraz, porównanie programów walki z pandemią COVID-19 zaproponowanymi przez rządy tych państw oraz zmian na rynku pracy. Pandemia COVID-19 zmieniła życie obywateli na całym świecie. Wpłynęła na zachowania społeczeństw, ograniczyła kontakty międzyludzkie, wygenerowała ekonomiczne koszty działań zabezpieczających przed zakażeniami COVID-19 oraz spowolniła rozwój gospodarczy państw. Przyczyniła się ona do ograniczenia dostaw surowców, zmniejszyła wymianę handlową, a niekiedy wstrzymała produkcję. Przymusowa izolacja ludzi, przejście tam gdzie to było możliwe na pracę zdalną wpłynęło na rynek pracy. Efektem pandemii był wzrost bezrobocia w niektórych sektorach a w innych np. służbie zdrowia wzrost zatrudnienia, zmienił się także sposób wykonywanej pracy.

Kolejną część monografii stanowi rozdział, w którym przedstawiono problematykę polityki podatkowej wybranych państw europejskich w czasie pandemii COVID-19. Autorzy skupiają się na przedstawieniu i ocenie działań administracji rządowych w zakresie polityki podatkowej i okołopodatkowej. Kryzysy, na przykład pandemia, wymagają kompleksowego podejścia, a decyzje podejmowane przez państwa europejskie mają kluczowe znaczenie dla ograniczenia negatywnych skutków kryzysu. Celem tej części było przedstawienie oraz wstępna ocena podjętych przez administracje rządowe poszczególnych krajów Europy, w zakre-

sie polityki podatkowej i okołopodatkowej, decyzji wdrożonych jako elementy mechanizmów walki z negatywnymi skutkami pandemii COVID-19 dla gospodarek wybranych państw europejskich po roku 2020.

Kolejny rozdział skupia się na wpływie pandemii na polski sektor finansowy, zwracając uwagę na jego wrażliwość na turbulencję oraz niestabilność. Analiza skupia się na finansach publicznych, systemie bankowym, giełdzie, rynku pożyczkowo-kredytowym oraz ubezpieczeniowym w Polsce, ukazując zróżnicowane skutki dla poszczególnych sektorów. Celem tej części było zaprezentowanie wpływu pandemii na polski sektor finansowy. Władze polskie wprowadziły różne środki wsparcia, takie jak programy pomocowe dla przedsiębiorców czy tarcze antykryzysowe, mające na celu łagodzenie skutków ekonomicznych pandemii. Pomimo tych działań, polska gospodarka również stała przed wyzwaniami związanymi z globalnym spowolnieniem gospodarczym.

ROZDZIAŁ 1.

Zarządzanie w dobie kryzysu – pandemii COVID-19

1.1. Kryzys – istota i rodzaje

Kryzys to pojęcie bardzo złożone. Dotyczy i występuje w różnych sferach naszego życia i działalności. Warto jest zrozumieć jego istotę. Kryzys to ostateczna faza narastającej sytuacji zagrożenia powstająca w wyniku pojawiających się niespodziewanych okoliczności. W fazie tej dominującą rolę odgrywa fakt samoistnej utraty kontroli nad rozwijającą się sytuacją oraz kompletnym brakiem koncepcji na jej opanowanie.

„Kryzys (ang. crisis) – sytuacja powstała w wyniku załamania się stabilnego dotąd procesu rozwoju, grożąca utratą inicjatywy i koniecznością godzenia się na przyjmowanie niekorzystnych warunków, wymagająca podjęcia zdecydowanych wszechstronnych kroków zaradczych¹.”

Pojęcie kryzysu oznacza „okres załamania, przesilenia i potencjalnego przełomu w funkcjonowaniu danego systemu spo-

¹ Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego. (2008). Akademia Obrony Narodowej, Wydział Strategiczno-Obronny, Warszawa.

łecznego lub politycznego”². Jest to poważny konflikt, załamanie się pewnego procesu, stan zniechęcenia czy zachwianie się pewnego systemu³. Kryzys to punkt zwrotny w przebiegu zdarzeń, moment rozstrzygnięcia, okres przełomu, etap, czy zdarzenie po którym następuje zmiana⁴.

Inne określenie prezentuje, Słownik Bezpieczeństwa Narodowego, w którym określa się kryzys jako „sytuację powstałą w wyniku załamania się stabilnego dotąd procesu rozwoju, grożącą utratą inicjatywy i koniecznością godzenia się na przyjmowanie niekorzystnych warunków, wymagającą podjęcia zdecydowanych wszechstronnych środków zaradczych”⁵. Natomiast Słownik Języka Polskiego PWN definiuje to zagadnienie mianem „załamania się procesu wzrostu gospodarczego i regresem w rozwoju ekonomicznym państwa, czy też zachwianiem jakiegось systemu wartości lub pozycji czegoś”⁶.

Należy jednakże zauważyć, iż kryzysowi można przypisać różne, powtarzalne cechy takie jak m.in. nagłość czy też duży poziom negatywnego oddziaływania⁷, niezdefiniowany i trudny do przewidzenia czas trwania, zmienność i niespodziewane rezultaty jego występowania⁸, a także brak informacji, zaskoczenie, opóźnienie reakcji, utratę kontroli nad sytuacją oraz ogólną panikę.⁹

² Encyklopedia PWN, (2001). *kryzys*, Wydawnictwo PWN.

³ Słownik Języka Polskiego PWN, (2023). Wydawnictwo PWN.

⁴ Nowakowski M.K., Rzemieniak M.L. (2003). *Kryzys i przetrwanie w marketingu*, Difin Warszawa, s. 28.

⁵ *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo AON, 2008.

⁶ Słownik Języka Polskiego PWN (2005). *kryzys*, Wydawnictwo PWN.

⁷ Otwinowski W. (2010). *Kryzys i sytuacja kryzysowa*, Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 2, 83–89, s. 83.

⁸ Makowska J. (2016). *Rola zarządzania kryzysowego w systemie zarządzania bezpieczeństwem narodowym*, s. 108.

⁹ Wałas-Trębacz J., Ziarko J. (2011). *Podstawy zarządzania kryzysowego. Cz. 2, Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie*, Oficyna Wydawnicza AFM, s. 25–26.

W dokładniejszym określeniu tego pojęcia warto jest zdefiniować jego cechy¹⁰:

- zdarzenie niespodziewane,
- zdarzenie nieprzewidywalne,
- zdarzenie groźne, mogące wpłynąć na sytuację ekonomiczną państwa, czy przedsiębiorstwa,
- zdarzenie nad którym nie możemy zapanować,
- zdarzenie nad którym nie jesteśmy w stanie zapanować.

Można zatem zaznaczyć, że kryzys to wydarzenie, które negatywnie wpływa na dotychczasowy stan rzeczy, zakłócając go. Ma charakter nagłego zagrożenia, nie jest akceptowalny (często wręcz wypierany w tzw. świadomości społecznej), a także przypisuje mu się dużą szkodliwość dla celów i interesów określonych jednostek lub grup (w tym przedsiębiorstw i różnorodnych organizacji)¹¹.

Każda organizacja działa w różnych rodzajach sytuacji:

- w sytuacji pewności (mamy dostępne wszystkie informacje i możemy się przygotować);
- w sytuacji ryzykowej (mamy dostępne niektóre informacje i na ich podstawie możemy sobie wyliczyć prawdopodobieństwo wystąpienia jakiegoś stanu);
- w sytuacji niepewności (nie mamy żadnych dostępnych informacji, sytuacja jest niespodziewana i nieprzewidywalna).

Courtney, Kirkland i Viguerie, proponują cztery poziomy niepewności¹²:

- poziom 1: przyszłość w pewien sposób przewidywalną,
- poziom 2: alternatywne warianty wyników,

¹⁰ Otwinowski W. (1998). Zarządzanie sytuacjami kryzysowymi. *Administracja wobec sytuacji kryzysowych*. Poznań: Materiały konferencyjne. s. 5.

¹¹ Militz M. (red.) (2021). *Wsparcie udzielane przedsiębiorcom w związku z pandemią COVID-19. Rozliczenia i kontrola*, Wolters Kluwer Polska, s. 10–15.

¹² Courtney H., Kirkland J., Viguerie P. (1997). *Strategy Under Uncertainty*. Harvard Business Review, nr 11, s. 2–14.

- poziom 3: zakres możliwych wyników,
- poziom 4: całkowitą niepewność.

W odniesieniu do tego podejścia sytuację pandemii COVID-19 można zaliczyć do czwartego poziomu, gdzie nie przewiduje się pewnych zdarzeń, które występują i należy podjąć działania w zakresie ich zniwelowania. Wg Grądzkiego i Zakrzewskiej-Bielawskiej „kryzys może być interpretowany w kilku kontekstach¹³:

- Jako swoisty punkt zwrotny w przebiegu zdarzeń, punkt krytyczny, kluczowy moment, zasadniczy zwrot akcji, po którym następuje zmiana lub jako sytuacja decyzyjna, która prowadzi do przełomu w rozwoju;
- Jako trudna sytuacja, która istnieje lub może wystąpić, będąca następstwem różnorodnych okoliczności, zakłócająca normalny przebieg spraw i którą cechuje ambiwalencja możliwości rozwojowych;
- Jako sytuacja niestabilna, która poprzedza nagłą, decydującą zmianę i która sprawia że system nie może utrzymać swej tożsamości, zawodzą podstawowe formy regulacyjne, a normy i cele społeczne ulegają przekształceniom co w konsekwencji przyczynia się do wzrostu nieładu i niepewności wewnątrz jakiegoś systemu;
- Jako sytuacja, która może być skutkiem nieprzewidzianych wydarzeń o charakterze mniej lub bardziej wstrząsowym, lub sytuacja która jest konsekwencją wcześniejszych wyborów i sposobów postępowania, która narasta stopniowo i powoli. W tym kontekście kryzys jest ujęty w kategoriach przyczynowo skutkowych (ujęcie procesowe), a poszczególne etapy i fazy kryzysu różnią się między sobą ostrością i nasyceniem niekorzystnych tendencji, zdolnością jednostki do ich identyfi-

¹³ Grądzki R., Zakrzewska-Bielawska A. (2009). Przyczyny o objawy kryzysu w polskich przedsiębiorstwach [w:] Przedsiębiorstwo w warunkach kryzysu. Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego, 3/2 s. 11–21.

kowania i rozpoznawania a także przeciwstawiania się nim.”

W literaturze przedmiotu możemy znaleźć wiele podziałów dotyczących kryzysów. Poniżej przedstawiono wybrane klasyfikacje. I tak ze względu na fazy przebiegu rozwoju kryzysu możemy wyróżnić¹⁴:

- Kryzys potencjalny – rozumiany jest jako zagrożenie dla działalności organizacji i realizacji jej celów wynikających z niekorzystnych oddziaływań różnorodnych zjawisk endo i egzogenicznych;
- Kryzys ukryty – rozumiany jako występowanie trudności w realizacji celów organizacji i gospodarowaniu zasobami;
- Kryzys jawny (właściwy) – rozumiany jako pojawienie się trudności w funkcjonowaniu firmy, które zagrażają jej istnieniu.

Kolejny podział wskazuje na kryterium czasookresu trwania fazy ostrzegania (czyli od momentu pierwszych oznak aż do momentu wystąpienia)¹⁵:

- Kryzys nagły – pojawia się nagle, bez ostrzeżenia, bez jakichkolwiek symptomów ostrzegawczych, wzbudzający ogromne zainteresowanie i mogący wpłynąć negatywnie na funkcjonowanie organizacji;
- Kryzys tlący się – każdy pojawiająca się sytuacja, która może mieć miejsce w działaniu organizacji, która może zagrażać jej funkcjonowaniu.

W następnym literaturowym podziale dotyczącym „czasu trwania kryzysu oraz stopnia jego intensywności możemy wyróżnić¹⁶:

¹⁴ Urbanowska-Sojkin E. (1999). Zarządzanie przedsiębiorstwem. Od kryzysu do sukcesu. Akademia Ekonomiczna Poznań, s. 29.

¹⁵ Zelek A. (2003). Zarządzanie kryzysem w przedsiębiorstwie – perspektywa strategiczna. Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle „ORGMAZ”, Warszawa, s. 45.

¹⁶ Zakrzewska-Bielawska A. (2008). Zarządzanie w kryzysie [w:] Staniec I., Zawila-Niedźwiecki J. (red.) Zarządzanie ryzykiem operacyjnym, C.H.Beck Warszawa, s. 65–92.

- Kryzys o krótkim czasie trwania, gwałtownym przebiegu i wysokiej (przekraczającej granice) intensywności skutków destruktywnych – zazwyczaj kończy się katastrofą (przebieg negatywny), jednak odpowiednio wczesna interwencja pozwala na ograniczenie wysokiego poziomu destrukcji i osłabienie kryzysu (przebieg pozytywny);
- Kryzys o średnim czasie trwania, szybkim rozprzestrzenianiu się i zmiennej intensywności skutków destruktywnych – niezahamowany będzie trwał dłużej niż kryzys gwałtowny lecz w pewnym momencie przekroczy granicę zagrożenia (destrukcji) i nastąpi upadek (przebieg negatywny), jednak interwencja przed zmianą poziomu intensywności skutków destrukcyjnych na granice zagrożenia pozwala osłabić i wygasić ten kryzys (przebieg pozytywny);
- Kryzys o długim czasie trwania oraz powolnej lecz stale wzrastającej intensywności destrukcji pozwala na przeciwdziałanie jego skutkom (przebieg pozytywny), jednak niezauważone w porę symptomy kryzysu ze względu na łagodny przebieg mogą uspić czujność decydentów i wzmocnić sytuację kryzysową (przebieg negatywny).

1.2. Kryzys a sytuacja kryzysowa

Z kryzysem ściśle związana jest sytuacja kryzysowa, która jest wynikiem stanu, który powstał w momencie kształtowania się pewnych niekorzystnych zjawisk w czasie, który nie rodzi bezpośredniego zagrożenia egzystencji organizacji, ale oznacza niezadowolającą ocenę jej działalności z punktu widzenia zmian zachodzących w otoczeniu i/lub w stosunku do stanów (ocen) wzorcowych¹⁷. Kryzys stanowi zatem epicentrum sytuacji kryzysowej.

¹⁷ Zakrzewska-Bielawska A. (2008). Zarządzanie w kryzysie [w:] Staniec I., Zawila-Niedźwiecki J. (red.) Zarządzanie ryzykiem operacyjnym, C.H.Beck Warszawa s. 68.

Warto odnotować, że wystąpienie kryzysu wpływa lub doprowadza do zmiany dotychczas znanej sytuacji tzw. statusu quo¹⁸. Sytuacje kryzysowe dotyczą zazwyczaj kwestii związanych z systemami politycznymi, stabilnością makroekonomiczną, sytuacją epidemiczną, życiem ludzkim, a także zagadnieniami ekologicznymi. Należy ponadto zauważyć, że kryzysy różnią się skalą i zakresem swojego oddziaływania.

Czynniki, które określają kryzys oraz jego skalę negatywnego oddziaływania dotyczą także presji czasu, możliwości wystąpienia zagrożenia oraz sytuację zaskoczenia¹⁹. W związku z wystąpieniem sytuacji kryzysowej, istnieje także świadomość, że moment zagrożenia jest także wypadkową różnych okoliczności, w jakich się pojawiło tzn. jest procesem skomplikowanym i trudnym do okiełznania²⁰. Należy odnotować, że większość kryzysów w swojej początkowej fazie, z uwagi na brak podobnych doświadczeń, wpływa na jego społeczne oraz rynkowe postrzeganie, a także niekiedy, wyolbrzymianie zagrożenia. Trzeba jednak zaznaczyć, iż pojęcie kryzysu nie jest tym samym co sytuacja kryzysowa, bowiem ta oznacza „zespół okoliczności wewnętrznych i zewnętrznych, w którym rozpoczynają się i trwają określone zmiany”²¹. Sytuacja kryzysowa charakteryzuje się także gwałtownym przebiegiem określonego zjawiska, dużym napięciem w społeczeństwie, różnicach postrzegania sytuacji oraz

¹⁸ Żebrowski A. (2012). *Zarządzanie kryzysowe elementem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 24.

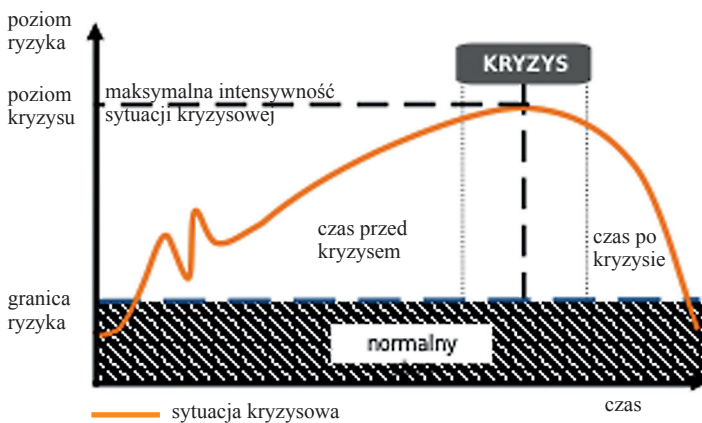
¹⁹ Kańduł S., Przybylska J. (red.) (2022). *Gospodarka w cieniu pandemii COVID-19*, Wydawnictwo UEP, s. 14–15.

²⁰ Makowska J. (2016). *Rola zarządzania kryzysowego w systemie zarządzania bezpieczeństwem narodowym*, De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności, 1(2), s. 108.

²¹ Wałas-Trębacz J., Ziarko J. (2011). *Podstawy zarządzania kryzysowego. Cz. 2, Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie*, Oficyna Wydawnicza AFM, s. 30–36.

różnorodnością interesów, brakiem zasobów oraz działań zapobiegawczych²². Inne źródło wskazuje na zależności między tymi pojęciami, podając, że²³:

- Każdy kryzys to sytuacja kryzysowa,
- Nie zawsze w sytuacji kryzysowej występuje faza kryzysu,
- Kryzys jest elementem sytuacji kryzysowej.

Wykres 1. Relacje pomiędzy sytuacją kryzysową a kryzysem

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kulasza K., Gromek P. (2013). *Media w zarządzaniu kryzysowym – szanse i zagrożenia*, Warszawa, s. 203.

W relacji kryzysu i sytuacji kryzysowych, można wyróżnić trzy fazy –przedkryzysową, kryzysu i pokryzysową (wykres 1). Co do zasady w opisywanych sytuacjach, poziom akceptowalnego ryzyka przekracza stan normalny, po czym następuje eskalacja do, nie-

²² Wąlas-Trębacz J., Ziarko J. (2011). *Podstawy zarządzania kryzysowego*. Cz. 2, *Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie*, Oficyna Wydawnicza AFM, s. 30–36.

²³ Prorok M. (2015). *Podjęcie decyzji w sytuacjach kryzysowych*, *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 3, s. 61.

określonego w czasie, maksimum, w którym występuje największe natężenie sytuacji kryzysowej. Po osiągnięciu punktu przecięcia następuje deeskalacja ryzyka, przez co sytuacja powraca do stanu sprzed danego cyklu.²⁴ W początkach cyklu przedkryzysowego można odnotować, że wysokość ryzyka gwałtownie wzrasta, po czym następuje spadek i kolejne wzrosty – są one objawami sytuacji kryzysowej, którą do pewnego poziomu udaje się jeszcze opanować. Dla różnych rodzajów kryzysu maksymalne natężenie poziomu sytuacji kryzysowej przejawia się w różnym zakresie i z różnych powodów – są to wojny, masowe upadki przedsiębiorstw lub określonych branż, załamanie finansowe, stan zagrożenia życia lub zdrowia jednostki lub całego społeczeństwa.

1.3. Historia kryzysów

Przez lata, na całym świecie pojawiały się kryzysy na wielu płaszczyznach i w różnej skali i natężeniu, od tych dotyczących określonego, niekiedy małego, regionu (skala mikro), aż do kryzysów na skalę globalną (skala makro). Miały one związek z konfliktami politycznymi, wojnami, problemami epidemiologicznymi, środowiskowymi i społecznymi. O wymiarze kryzysu gospodarczego świadczy obniżenie wartości PKB, spadek poziomu rzeczywistych dochodów oraz zatrudnienia, malejący wskaźnik produkcji przemysłowej oraz wielkości sprzedaży hurtowej i detalicznej²⁵, przy zaznaczeniu, że nie są to jedyne symptomy tego zjawiska. W celu przybliżenia tematyki kryzysów sfery gospodarczej, należałoby opisać najważniejsze z nich, wskazując zarówno przyczyny, jak i skutki ich wystąpienia.

²⁴ Kańduł S., Przybylska J. (red.) (2022). *Gospodarka w cieniu pandemii COVID-19*, Wydawnictwo UEP, s. 16–18.

²⁵ Dzikowska M., Gorynia M., Jankowska B. (2015). *Globalny kryzys gospodarczy – próba pomiaru efektów dla poszczególnych krajów.*, *Ekonomista*, 6, s. 733–759.

Kryzysy te często doprowadzały do zapaści w sferze gospodarczej²⁶. Długą listę kryzysów uzupełniają te dotyczące określonych gałęzi gospodarki tj. sektora bankowego, finansowego, giełdowego, gospodarczego, walutowego oraz sfer związanych z nadmiernym zadłużeniem²⁷. Jednakże kryzys spowodowany wybuchem pandemii COVID-19 był czymś nowym i niespotykanym w Europie od dziesiątek lat²⁸.

Mając na uwadze powyższe, warto odnotować, jaki był charakter dotychczasowych kryzysów, a także ich wpływu na gospodarkę, stan finansów państwa i społeczeństwo. Mimo różnych kryzysów, które pojawiły się w wielu krajach, kluczowym aspektem tej części monografii jest przedstawienie tych przykładów, które swoim zasięgiem i siłą oddziaływania spowodowały zmiany o charakterze globalnym (takim kryzysem był ten, spowodowany wybuchem pandemii COVID-19). Należy zaznaczyć, iż mimo że opisywane poniżej kryzysy różnią się od opisywanego w niniejszej części monografii, to jednak schemat powstania (choć niekoniecznie powody jego wybuchu) oraz przebiegu, skutki dla państwa oraz sposoby rozwiązywania, z punktu widzenia finansów państwa i gospodarki narodowej, są do siebie zbliżone²⁹.

Pierwszym przypadkiem, jest jeden z najbardziej znanych kryzysów XX w. – tzw. wielki kryzys, zapoczątkowany w Stanach Zjednoczonych, w 1929 roku. Jego powstanie spowodo-

²⁶ Staniszewski R. M. (2022). *Gospodarka polska w czasie pandemii COVID-19: spowolnienie czy regres?*. Studia Politologiczne, 65.

²⁷ Adameczek M. (2012). *Współczesny kryzys finansowy – przyczyny i konsekwencje dla gospodarki światowej*, s. 15–24.

²⁸ Długosz P. (2021). *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, CeDeWu sp. z o.o.s, s. 10–13.

²⁹ Czapnik S., Ozimek-Hanslik M. (2021). *Ekonomia polityczna pandemii. Czy kryzys zagrozi współczesnemu kapitalizmowi?*, Atheneum, 69(1), s. 116–133; Banaszyk P., Deszczyński P., Gorynia M., Malaga K. (2021). *Proposals for Modification of Selected Economic Concepts Amid the COVID-19 Pandemic*. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*, 305(1), 53–86.

wane było wzmożonym popytem na akcje przedsiębiorstw rozwijających się, które po I wojnie światowej osiągały relatywnie wysokie zyski. Taki ruch na rynku spowodował powstanie bańki spekulacyjnej. Inwestorzy dostrzegając tę sytuację, ocenili że w stosunkowo krótkim czasie można osiągnąć wysokie zyski. W celu nabycia akcji, korzystali z mechanizmów dłużnych celem zakupu akcji (zaciągając najczęściej pożyczki). Ze uwagi na to, że dostęp do informacji dotyczących sytuacji przedsiębiorstw giełdowych były znacznie ograniczony (asymetria informacji), w wielu przypadkach wartość giełdowa akcji przewyższała ich faktyczną wartość godziwą³⁰.

W „czarny czwartek” 1929 r. bańka spekulacyjna pękła i doszło do załamania się rynku papierów wartościowych³¹. Skutki tego kryzysu wpłynęły na inne sektory i gałęzie gospodarki Stanów Zjednoczonych – przemysł, rolnictwo, usługi i handel. W krótkim czasie odnotowano wysokie bezrobocie, bowiem spadek produkcji spowodował zmniejszenie się popytu na pracę; wiele podmiotów stosunkowo szybko zbankrutowało. Kryzys wpłynął na gospodarkę globalną w momencie, gdy Stany Zjednoczone przestały udzielać kredytów krajom Europy, co z kolei spowodowało osłabienie ich gospodarek. Wymiana gospodarcza ze Stanami Zjednoczonymi znacząco spadła, odnotowano także narastającą spekulację walutową, czego skutkiem były kryzysy walutowe w wybranych krajach Europy³².

Jako odpowiedź na kryzys gospodarczy lat 30. XX wieku rozwinął się interwencjonizm państwowy. Jego teoretyczne podsta-

³⁰ Duch W. (2020). *Wielki kryzys gospodarczy (1929–1933), Największy kryzys w historii kapitalizmu*, historia.org.pl

³¹ Adameczyk M. (2012). *Współczesny kryzys finansowy – przyczyny i konsekwencje dla gospodarki światowej*, Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego, 31/1, s. 15–24.

³² Ibidem.

wy stworzył brytyjski ekonomista J. M. Keynes. W jego opinii, państwo winno prowadzić różnorakie działania, które złagodzą skutki dekonjunktury w zakresie społecznym i ekonomicznym poprzez bezpośrednie subsydia (dotacje) środków finansowych w gospodarce. Zdaniem Keynesa w czasie kryzysu zachodzi zjawisko, które polega na ograniczeniu skłonności do konsumpcji prywatnej, to zaś skutkuje wzrostem poziomu oszczędności i ograniczaniem wielkości inwestycji. W celu likwidacji tego niepożądanego, z punktu widzenia państwa, zjawiska, rząd powinien kierować pieniądze do gospodarki przez tworzenie miejsc pracy, natomiast w czasie koniunktury ograniczyć podaż pieniądza. W opinii Keynesa pozostawiona sama sobie gospodarka będzie zawsze istnieć w stanie nierównowagi³³.

Idea Keynesa odnosiła sukcesy, aż do lat 70 XX wieku. W okresach późniejszych państwowe zarządzanie popytem zaczęło być coraz mniej efektywne. Wówczas nastąpił rozwój monetaryzmu według koncepcji m.in. Milтона Friedmana. Jego zdaniem podstawowym celem polityki makroekonomicznej państwa powinna być walka z inflacją, która w rezultacie prowadzi do zmniejszenia ilości pieniądza w obiegu, jak również utrzymywania zdefiniowanego tempa przyrostu jego podaży bez względu na aktualną sytuację gospodarczą. Według monetarystów polityka fiskalna okazywała się nieefektywna w stabilizowaniu koniunktury, albowiem państwowe wydatki przyczyniają się do wzrostu stopy procentowej, a to zaś ma ujemny wpływ na wydatki sektora prywatnego. Nośność polityki stabilizacji gospodarczej podważali także reprezentanci teorii racjonalnych oczekiwań. Ich zdaniem najlepszym mechanizmem alokacji zasobów jest wolny rynek i nieograniczona konkurencja, gdyż polityka państwa de-

³³ Smoleń M., Górniak E. (2007). *Interwencjonizm państwowy w warunkach rynkowych*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, s. 36–39.

stabilizuje decyzje alokacyjne, a więc trzeba redukować podatki i minimalizować wydatki na cele socjalne³⁴.

W historii ekonomii, znajdziemy jednak szereg ekonomistów, filozofów i wreszcie polityków, faktycznie sprawujących władzę ustawodawczą i wykonawczą, którzy byli zwolennikami interwencjonizmu oraz aktywnej roli państwa w życiu społecznym i gospodarczym. Stali oni w kontrze do idei głoszonych m.in. przez Friedmana czy Bastiat'a. Wśród wielu zacnych przykładów, należy odnotować wspomniany nurt keynesowski, różne rodzaje i odłamy socjalizmu czy wreszcie funkcjonującego w praktyce wielu współczesnych państw – ordoliberalizmu – koncepcji społecznej gospodarki rynkowej (wyraźnie określonej także w polskim porządku prawnym wprost w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej) oraz państwa opiekuńczego.

Generalnie, zwolennicy wyżej wymienionych teorii, postulują aktywne zaangażowanie się państwa (nie tylko w sytuacjach kryzysowych) m.in. poprzez zapewnienie przez instytucje państwowe licznych gwarancji socjalnych (zasiłków, ochrony prawnej, zapewnienie rozbudowanych usług publicznych). Orędownicy tych teorii są zdania, że jednym z obowiązków państwa jest zapewnienie powszechnej opieki zdrowotnej, bezpłatnego systemu szkolnictwa i ubezpieczeń. Opowiadają się również za względnym zrównaniem dochodów z pracy przez progresywne podatki dochodowe³⁵. W konsekwencji postulowali także szeroko zakrojony interwencjonizm gospodarczy, który powinien prowadzić do kształtowania regulacji gospodarczych, gwarantujących wysokie zatrudnienie oraz wprowadzenie mechanizmów zapobiegających kryzysom gospodarczym.

³⁴ Kalina-Prasznica U. (red.) (2013). *Regulowana gospodarka rynkowa*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna, s. 20–26.

³⁵ Sylwestrzak A. (2001). *Historia doktryn politycznych*. Warszawa: LexisNexis, s. 24–26.

Kolejnym istotnym kryzysem gospodarczym był kryzys finansowy z lat 70. XX w., nazywany również mianem kryzysu surowcowego, paliwowego czy żywnościowego. Najważniejszą przyczyną wybuchu tego kryzysu były decyzje krajów należących do OPEC, związane z ustanowieniem embarga na dostawy ropy naftowej do krajów sympatyzujących i podejrzewanych o współpracę z Izraelem (Stany Zjednoczone, Dania, Holandia). Było to działanie, które miało wykazać sprzeciw działaniom wyżej wymienionych krajów oraz wyraz wsparcia dla krajów arabskich uczestniczących w wojnie izraelsko-arabskiej z 1973 r. Zagrożone było bezpieczeństwo energetyczne Stanów Zjednoczonych, gdyż kraj ten w dużym stopniu korzystał z zasobów energetycznych państw OPEC. W związku z nałożeniem sankcji odnotowano spadek podaży ropy naftowej na rynku, co zaś spowodowało wzrost ceny ropy naftowej w latach o kilkaset procent 1973–1974³⁶. Kryzys ten spowodował poważne problemy m.in. w branżach przemysłu samochodowego, okrętowego, wydobywczego, stoczniowego, a także wyraźny spadek zatrudnienia w przemyśle oraz spadek PKB (Garczewski, 2017). Problem uzależnienia się od zasobów energetycznych został zauważony przez kraje objęte kryzysem, przez co zaczęły one zwracać uwagę na zrównoważone i efektywne gospodarowanie posiadanymi zasobami.

Kolejnym przykładem kryzysu związanego z gospodarką był globalny kryzys finansowy i bankowy z lat 2007–2009 (choć niektórzy twierdzą, że w Europie zakończył się dopiero w roku 2013–2014), spowodowany nadmiernym zadłużeniem amerykańskiego społeczeństwa. Na początku XXI wieku, FED w odpowiedzi na „pęknięcie bańki internetowej” obniżył stopy pro-

³⁶ Garczewski W. (red.) (2017). *Kryzysy we współczesnej Europie i próby ich przezwyciężenia*, Kolegium Jagiellońskie, s. 117.

centowe do poziomu 1,25% w 2002 r. przy inflacji wynoszącej 2,2%. Niskie oprocentowanie kredytów hipotecznych doprowadziło do sytuacji, w której coraz więcej osób decydowało się na ich zaciągnięcie (również tych z niską zdolnością kredytową). To zaś w zaledwie kilka lat spowodowało wysokie zadłużenie Amerykanów, w konsekwencji utratę płynności ludności, opóźnienia w spłatach kredytów i drastyczne zmniejszenie wypłacalności banków³⁷. Konsekwencją tego kryzysu, była konieczność dokapitalizowania sektora bankowego przez państwo, celem zwiększenia poziomu płynności banków, które z uwagi na niespłacane kredyty, nie posiadały wystarczającej ilości pieniądza do wypełniania swoich zobowiązań względem deponentów (osób fizycznych i przedsiębiorstw lokujących swoje oszczędności i nadwyżki gotówki). Kryzys ten, podobnie jak ten sprzed prawie 100 lat, wyszedł poza Stany Zjednoczone, powodując negatywne konsekwencje również w innych krajach – głównie Europy.

Jak już wspomniano, kryzysy są sprawą powszechną tzn. występują na świecie niezależnie od położenia geograficznego, systemu prawnego lub gospodarczego czy analizowanego okresu. Ogólnoświatowy kryzys społeczno-gospodarczy wywołany pandemią COVID-19 miał jednak inny charakter niż opisane uprzednio kryzysy gospodarcze³⁸. Należy bowiem zauważyć, iż niejednokrotnie kryzys ekonomiczny lub finansowy jest swoistą konsekwencją prowadzonej polityki gospodarczej danego państwa lub – w skali mikro –np. przedsiębiorstwa. Na przykład bankructwo lub niewypłacalność przedsiębiorstwa jest możliwe

³⁷ Adamowicz T. (2013). *Przyczyny i skutki I fazy kryzysu finansowego lat 2007–2009 w wybranych krajach na świecie*, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, 9(58), s. 11–16.

³⁸ Kielczewski D. (2021). *Pandemia COVID-19 w perspektywie ekonomii złożoności*, Studia i rozprawy. Optimum Economic Studies, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 3(105), s. 3–14, DOI: 10.15290/OES.2021.03.105.01.

do przewidzenia na podstawie różnorodnych danych o charakterze ilościowym (wskaźniki wypłacalności, rentowności itp.), jak i jakościowym – postawa właściciela lub zarządu do strategicznej i operacyjnej działalności przedsiębiorstwa³⁹. Innym przykładem mogą być kryzysy gospodarczego danego państwa; inflacja, wzrost bezrobocia, wysoki poziom zadłużenia, spadek PKB w danym okresie jest bowiem często „objawem” dotychczas prowadzonej polityki makroekonomicznej. Skutki takie widoczne są w krajach, które luzowały politykę monetarną, fiskalną lub nie przykładają wystarczającej uwagi do aktywności ekonomicznej obywateli np. poprzez niewystarczające udzielanie swobód i wolności w zakresie prowadzenia działalności gospodarczej czy podejmowania zatrudnienia⁴⁰.

Kryzysu wywołanego przez wirusa SARS-COV2, nie dało się, co do zasady, przewidzieć. Można było oczywiście zakładać, że w dziejach ludzkości prędzej czy później nastąpi eskalacja nieznannej epidemii, a zadaniem i obowiązkiem rządów będzie przygotowanie oraz zastosowanie odpowiednich scenariuszy przeciwdziałania. Należy jednak zaznaczyć, iż tego typu „wstrząs”, wywołany pandemią, ma cechy kryzysu wywołanego katastrofą naturalną i nie jest on konsekwencją złego zarządzania. Tym niemniej, w momencie wybuchu tego typu sytuacji kryzysowej, to głównie od administracji rządowej oczekuje się działań, które przede wszystkim ograniczą tempo rozprzestrzeniania się epidemii i tym samym ograniczą ryzyko potencjalnej choroby.

Państwa, które jako pierwsze dotknął „koronakryzys”, musiały przede wszystkim podjąć działania na rzecz ochrony lud-

³⁹ Prusak B. (2011). *Ekonomiczna analiza upadłości przedsiębiorstw – ujęcie międzynarodowe*, CeDeWu.pl, s. 23.

⁴⁰ Czekaj J. (2010). Wpływ światowego kryzysu gospodarczego na polską gospodarkę, w: G.W. Kołodko (red.). *Globalizacja, kryzys i co dalej?*. Warszawa, Potext sp. z o.o., s. 189–209.

ności. Zważywszy na fakt, iż w ostatnich dekadach żaden kraj europejski nie musiał zmagać się z podobnym problemem, część początkowych mogła mieć charakter chaotyczny, a patrząc z perspektywy czasu, nawet bezcelowy. Większość decyzji była bowiem podejmowana ad hoc⁴¹. Rządy poszczególnych krajów na bieżąco decydowały o wprowadzaniu kolejnych rozwiązań, które miały wpływ na funkcjonowania społeczeństw⁴².

Koronawirus był groźny dla zdrowia ludzi, co już w pierwszych tygodniach podkreśliła Światowa Organizacja Zdrowia, ogłaszając na świecie pandemię choroby wywołanej wirusem COVID-19. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, iż niniejszej pracy nie omawiane są kwestie medyczne. Przedmiotem analizy są wyłącznie kwestie ekonomiczne.

1.4. Zarządzanie kryzysowe

Zarządzanie kryzysowe to proces, który ma zapobiegać sytuacjom kryzysowym, ich rozwojowi, w znacznym stopniu redukować wpływ kryzysu na zasoby i wartości, czy też podejmować kontrolę nad przebiegiem kryzysu, minimalizować straty, przywracać stan stabilizacji⁴³.

W procesie zarządzania sytuację kryzysową wyróżnia się 6 etapów⁴⁴:

1. Formalizacja celu – dokładne przeanalizowanie sytuacji polegające na wyłonieniu działań mających na celu zapewnienie przetrwania organizacji;

⁴¹ Hołoga D., Winiarski J. (2021). *Ocena ekonomiczno-społeczna skutków walki z pandemią COVID-19 w Szwecji – zasoby, działania, rezultaty*. Współczesna Gospodarka, 12(1 (36)).

⁴² Stawicka A., Stawicki R. (2020). *Pandemia COVID-19, Sytuacja w wybranych krajach europejskich*, Kancelaria Senatu.

⁴³ Zelek A. (2003). s. 199.

⁴⁴ Tamże, s. 199.

2. Etap diagnostyczny – należy dokładnie zidentyfikować kluczowe problemy i zagrożenia, określić typ kryzysu, ocenić konsekwencje a na konie wskazać etap sytuacji kryzysowej;
3. Etap decyzyjny – należy opracować scenariusze programu antykryzysowego, ocenić i zweryfikować wszystkie alternatywy, wybrać optymalne rozwiązanie oraz zweryfikować program;
4. Etap projektowy – należy zbudować program antykryzysowy, powołać sztab, przygotować budżet i dokładny harmonogram działań;
5. Etap wdrożeniowy – należy przeprowadzić niezbędne zmiany, skuteczną akcję informacyjną, realizację programu a także monitoring zmian;
6. Etap kontroli i korekty – należy dokonać oceny efektywności, zweryfikować budżet oraz wprowadzić korekty i usprawnienia.

Opisane powyżej etapy pozwalają na uporządkowanie działań oraz dostosowanie się do różnych potencjalnych sytuacji kryzysowych, które tak naprawdę mogą wystąpić w różnych branżach.

Organizacja może podjąć działania, które ułatwią zarządzanie w warunkach sytuacji kryzysowej. Można do nich zaliczyć następujące m.in.⁴⁵:

- Możliwość zaprojektowania systemu wczesnego rozpoznawania sytuacji kryzysowej;
- Możliwość oceny zewnętrznych i wewnętrznych czynników określających bieżącą kondycję, potencjał rozwojowy firmy oraz szanse i zagrożenia;
- Możliwość zidentyfikowania przyczyn sytuacji kryzysowej;
- Możliwość dokonania pomiaru natężenia objawów sytuacji kryzysowej;
- Możliwość oceny zagrożenia finansowego;

⁴⁵ Wróblewski R. (2010). Wybrane problemy zarządzania przedsiębiorstwem w sytuacjach kryzysowych, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Administracja i Zarządzanie, Siedlce. Nr 14 s. 49–66.

- Możliwość przeprowadzenia analizy całego przebiegu sytuacji kryzysowej;
- Możliwość określenia strategii zarządzania sytuacją kryzysową;
- Możliwość określenia działań w zakresie public relations w sytuacji kryzysowej;
- Możliwość określenia metod wyjścia z sytuacji kryzysowej;
- Możliwość zastosowania działań antykryzysowych mających charakter doraźny i strategiczny;
- Możliwość wprowadzenia działań rozwojowych po kryzysie.

W literaturze przedmiotu można znaleźć wiele strategii antykryzysowych. Zelek wyróżnia cztery podstawowe⁴⁶:

- Strategię sanacyjną – dzięki jej zastosowaniu organizacja może osiągnąć stabilizację kryzysu, podstawą działania jest restrukturyzacja;
- Strategię likwidacyjną – jej celem jest likwidacja przedsiębiorstwa z możliwością wygenerowania dodatniego kapitału likwidacyjnego;
- Strategię wzrostu – to agresywne działania strategiczne ukierunkowane na wzmocnienie organizacji;
- Strategię upadłości – dążenie do likwidacji przedsiębiorstwa bez żadnych zysków.

R. Wróblewski wskazuje na cztery strategie reakcji przedsiębiorstwa na sytuacji kryzysowe⁴⁷:

- Niezauważanie – występuje w sytuacji kiedy można uznać, że nic ważnego się nie dzieje i nie ma konieczności wprowadzania zmian;

⁴⁶ Zelek A. (2003). Zarządzanie kryzysem w przedsiębiorstwie – perspektywa strategiczna. Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle „ORGMAZ”, Warszawa, s.149.

⁴⁷ Wróblewski R. (2010). Wybrane problemy zarządzania przedsiębiorstwem w sytuacjach kryzysowych, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Administracja i Zarządzanie, Siedlce. Nr 14 s. 49–66.

- Bagatelizowanie – występują drobne problemy ale są na bieżąco korygowane i nadzorowane;
- Rozwiązywanie problemów w sytuacji kryzysowej – znajdujemy się w sytuacji kryzysowej, w której należy rozpoznać czynniki oraz zlokalizować słabości, zidentyfikować możliwe sposoby działania, ocenić sposoby działania oraz wprowadzić działania antykryzysowe;
- Ciągłe zapobieganie sytuacjom kryzysowym – sytuacje kryzysowe zawsze mogą się wydarzyć – w związku z tym zarządzanie przedsiębiorstwem musi zawierać elementy ciągłego zapobiegania sytuacjom kryzysowym: wykrywanie sygnałów słabych i silnych dotyczących pojawiających się zagrożeń, przygotowanie działań antykryzysowych, powstrzymanie destrukcji, ograniczanie szkód, wprowadzenie korzystnej zmiany, która odwróci proces kryzysowy oraz zwrócenie szczególnej uwagi na organizacyjne uczenie się.

Obecnie działające przedsiębiorstwa nie są w stanie ustrzec się przed kryzysami, które występują. Mogą jednak w sytuacji wystąpienia kryzysu zastosować takie działania, które spowodują minimalne straty, ewentualnie ograniczą koszty. Czas trwania kryzysu w organizacji jest uzależniony od wielu elementów, które w zarządzaniu odgrywają kluczową rolę: działania operacyjne, działania taktyczne i strategiczne. Każda grupa działań ma swoją charakterystykę i przeznaczenie. Organizacje niezależnie od parametrów skali czy wielkości powinny opracowywać system zarządzania kryzysowego, który ma na celu⁴⁸:

- Przygotować organizację na różnego rodzaju sytuacje kryzysowe;
- Pomóc w doborze i opracowaniu metod postępowania na wszystkich etapach zarządzania kryzysowego,

⁴⁸ Walas-Trębacz J., Sołtysik M. (2014). System zarządzania kryzysowego w przedsiębiorstwie, *Organizacja i Kierowanie* nr 4 (164), s. 85.

- Uwzględnić czynniki charakteryzujące obszary otoczenia zewnętrznego oraz potencjału wewnętrznego firmy (uwarunkowania organizacyjne, technologiczne, ludzkie, kulturowe, informacyjne, finansowe),
- Objąć zasięgiem szeroki krąg udziałowców zainteresowanych funkcjonowaniem firmy.

Zarządzanie kryzysowe ma za zadanie chronić firmę przed skutkami kryzysu, które mogą być nieodwracalne. System ten powinien być tak zaprojektowany aby był skuteczny w działaniu i odpowiadał specyfice przedsiębiorstwa.

Walas-Trębacz i Sołtysik wyróżnili kilka etapów projektowania systemu zarządzania kryzysowego⁴⁹:

1. Zdefiniowanie celu danego systemu;
2. Stworzenie listy możliwych sytuacji kryzysowych, które mogą dotyczyć danego przedsiębiorstwa;
3. Stworzenie listy możliwych działań w sytuacjach kryzysowych, które mogą powstać w danym przedsiębiorstwie;
4. Analiza możliwych skutków dla przedsiębiorstwa, krótko i długofalowych;
5. Stworzenie sztabu osób, które będą odpowiedzialne za dane działania w sytuacji kryzysowej;
6. Przygotowanie odpowiedniej komunikacji dla pracowników oraz przeprowadzenie szkoleń w tym zakresie;
7. Przygotowanie formatek do komunikacji z klientami;
8. Przygotowanie możliwych ścieżek postępowania w sytuacji kryzysu w przedsiębiorstwie;
9. Monitorowanie i wprowadzanie aktualizacji w procedurach, szacowanie potencjalnych strat dla przedsiębiorstwa oraz ocena skuteczności podejmowanych działań.

⁴⁹ Walas-Trębacz, J., & Sołtysik, M. (2014). System zarządzania kryzysowego w przedsiębiorstwie. *Organizacja i Kierowanie*, s. 87–80.

Metoda zarządzania kryzysowego, która ma być wykorzystana w danym przedsiębiorstwie powinna być odpowiednio zaprojektowana wtedy organizacja ma największą szansę na w, czyli „uszyta na miarę” wtedy zapewnione będzie wyjście z kryzysu. Kryzysy bywają różne i mają różny przebieg a także pozostawiają różne skutki. Warto więc dobrze się przygotować tworząc odpowiednie modele czy procedury, które w danej sytuacji będzie można zastosować i które przyniosą pozytywny skutek.

Santana przedstawia model, który składa się z czterech faz. Model służy do zarządzania kryzysowego w przedsiębiorstwie. W pierwszej i drugiej mają miejsce można zaobserwować symptomy, które pokazują, że może nastąpić sytuacja kryzysowa. Podczas tych dwóch etapów powinny być podjęte odpowiednie decyzje i działania naprawcze w celu naprawy poszczególnych działów. Jeżeli zostały podjęte wystarczające działania to firma wraca do stanu początkowego a jeśli nie i nastąpił kryzys, to należy wszystkie działania skierować na odbudowę wizerunku, zafowania klientów a także naprawić szkody, które powstały po kryzysie. Ostatni zaś etap polega na analizie skuteczności podjętych działań podczas kryzysu.

Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie wg modelu Santany wskazuje na występowanie czterech faz⁵⁰: w pierwszej i drugiej fazie zwykle pojawiają się pewne zdarzenia sygnalizujące możliwość wystąpienia kryzysu. Podjęcie pewnych działań prewencyjnych pozwala na utrzymanie stanu istniejącego, ale jeśli już w kolejnej fazie kryzys wystąpi możliwe tylko jest ograniczenie strat oraz działania polegające na dbałości o poprawę wizerunku organizacji. Ostatnią czwartą fazą jest faza nauki, w której wyciągane są wnioski na przyszłość.

⁵⁰ Santana G. (2003). *Crisis Management and Tourism: Beyond the Rhetoric*. & D.T., s.299–300.

Model Santany wskazuje, że poprzez obserwowanie i podejmowanie odpowiednich działań możemy określić skutki podjętych działań w ujęciu skutków pozytywnych oraz negatywnych i wprowadzając wnioski można przeprowadzić analizę skuteczności podjętych działań. Wnioski i przeprowadzenie analizy skuteczności podjętych działań.

Występujący kryzys można wykorzystać w różny sposób, np.⁵¹: jako możliwość odnalezienia pomysłów na odnowienie działalności albo też jako początek rozwoju organizacji. Wg Gierszewskiej⁵² istnieją prawidłowości w zarządzaniu, które mogą umożliwić pokonanie kryzysu, np.:

- Możliwość demonstrowania woli i roli kierownictwa przedsiębiorstwa we wprowadzaniu zmian,
- Możliwość jasnych i precyzyjnych wytycznych dla menedżerów wszystkich szczebli zarządzania, które obejmuje określenie odpowiedzialności, efektów i harmonogramu zmian, czy decentralizacji zarządzania,
- Możliwość wypracowania celów w dziedzinie planowania budżetu obejmującego całą organizację, a nie tylko jej części,
- Możliwość wypracowania współpracy między zespołem wdrażającym a zarządem,
- Możliwość monitorowania zmian, który polega na porównywaniu osiągniętych efektów z planowanymi,
- Możliwość pomocy doradczej dla menedżerów wdrażających zmiany, która wyraża się w stałych konsultacjach dla ludzi bezpośrednio wdrażających zmiany, która pobudza kreatywność i innowacyjność,

⁵¹ Nogalski B., Marcinkiewicz H. (2004). Zarządzanie antykryzysowe przedsiębiorstwem. Pokonać kryzys i wygrać. Difin. Warszawa, s. 97.

⁵² Gierszewska G. (2002). Strategie kryzysowe w warunkach globalizacji [w:] Kozyra B., Zelek A. (red.), Praktyka zarządzania kryzysem w przedsiębiorstwie. Wydawnictwo Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu, Szczecin, s. 36–38.

- Możliwość aktywizacji działu personalnego w procesie działań antykryzysowych oraz możliwość wykorzystania istniejących możliwości na zewnątrz organizacji,
- Możliwość zatrzymania w organizacji najlepszych kadr,
- Możliwość włączenia do procesu przygotowywania zmian organów przedstawicielskich załogi,
- Możliwość otwartej komunikacji i rzetelnej informacji o wprowadzanych zmianach zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz przedsiębiorstwa,
- Możliwość systematycznej i profesjonalnej oceny standingu finansowego firmy, celem bieżącego reagowania na niepokojące zjawiska,
- Możliwość wprowadzenia planowania i analiz strategicznych na stałe do praktyki organizacyjnej.

ROZDZIAŁ 2.

Państwo i jego rola w gospodarce

2.1. Pojęcie państwa

„Państwo” określane jest mianem „zbiorowości obywateli podporządkowanych władzy suwerennej, mieszkających na określonym terytorium, do którego ogranicza się władza”⁵³. Co więcej, państwo definiowane jest jako wspólnota, która powstała w wyniku długotrwałej ewolucji historyczno-kulturowej, z zastrzeżeniem, że charakteryzuje się ona tym, że „jest organizacją polityczną, z zachowaniem hierarchii pozycji, ról, struktur i decyzji, norm i wartości, jest organizacją terytorialną, ma suwerenność wewnętrzną: jest organizacją przymusową oraz organizacją panowania części nad całością”⁵⁴. Takie podejście do omawianej problematyki, jest o tyle istotne, że to rządy poszczególnych państw Europy, musiały wdrożyć działania w celu zapobieżeniu negatywnym skutkom pandemii COVID-19 w 2020 roku. Należy

⁵³ Szczepański J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa: PWN, s. 10–12.

⁵⁴ Kaczmarek R. (2021). *Historia Polski 1914–1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 30–32, 50–51.

zauważyć, iż to władze państwowe podjęły się pierwszych działań z zakresu przeciwdziałania negatywnym skutkom wybuchu pandemii w pierwszym oraz drugim kwartale 2020 roku. Taki stan rzeczy wynika, przede wszystkim, z tego, że to na władzy rządowej i państwowej spoczywa obowiązek reagowania na tego typu wydarzenia.

Przymusowy charakter państwa uwzględnia się w tym, że wyłącznie ono dysponuje prawem ustanawiania norm postępowania, które obowiązują w różnorodnych dziedzinach życia społecznego, jak również egzekwowania ich przestrzegania. Organizacja państwowa nie może działać bez mechanizmów przymusu, które dają rudymet do wymuszenia posłuszeństwa jednostek (obywateli i rezydentów danego kraju) oraz całych grup (np. przedsiębiorców) względem decyzji organów władzy państwowej. Środki przymusu państwa służą minimalizowaniu konfliktów społecznych, egzekucji przestrzegania zasad współżycia społecznego oraz wypełnianiu zadań, do realizowania których państwo ustanowiono. Państwo cechuje monopol na stosowanie przymusu używanego przez organy władzy na podstawie, ale przede wszystkim, w granicach prawa. Możliwość stosowania przymusu stanowi władzę państwa i zapewnia jej konieczny autorytet.⁵⁵

Mając na uwadze powyższe czynniki, należy zauważyć, że przymusowy charakter państwa zmusza obywateli, w tym tych, którzy są aktywni ekonomicznie (pracują lub prowadzą działalność gospodarczą) do podporządkowywania się decyzjom administracji rządowej. Przykładem decyzji o takim charakterze są m.in. te podejmowane w związku z pojawieniem się koronawirusa i koniecznością działań w zakresie ochrony zdrowia i życia ludności.

⁵⁵ Pokruszyński W. (2008). *Bezpieczeństwo narodowe u progu XXI wieku*, Zeszyty Naukowe AON, s. 16–17.

2.2. Działalność państwa w procesach gospodarczych

Państwo należy do aktywnych uczestników życia gospodarczego⁵⁶. Dzięki prowadzonej polityce makroekonomicznej ma wpływ na rynek oraz przeprowadzane transakcje przez uczestników wspomnianego rynku. Przedstawiciel państwa, czyli administracja rządowa, może podejmować określone decyzje, minimalizować lub maksymalizować wybrane elementy wymiany handlowej czy bezpośrednio uczestniczyć w grze rynkowej np. poprzez kontrolowane przez siebie przedsiębiorstwa państwowe lub quasi państwowe. Państwo jest także graczem, który uczestniczy w systemie gospodarczym i inkasuje część przepływających przez rynek środków pieniężnych w postaci różnorodnych danin publicznych (podatków, ceł, opłat czy składek na ubezpieczenia społeczne). Każdy rząd kreuje własną politykę podatkową poprzez stworzenie określonego systemu podatkowego, który uwzględnia poziom rozwoju kraju, tradycje, a także szereg warunkowań społeczno-ekonomicznych. Należy jednak zaznaczyć, że system podatkowy nie funkcjonuje w całkowitym oderwaniu od realiów zewnętrznych, czyli np. tych związanych z ochroną ludności przed zagrożeniami. System podatkowy powinien być spójny z innymi narzędziami fiskalnymi w danym państwie, a także z mechanizmami, które są obecne w innych krajach. Brak tzw. harmonizacji działań może być barierą dla rozwoju przedsiębiorczości, bądź prowadzić do niepożądanych zjawisk, przede wszystkim, ucieczki przed opodatkowaniem poprzez umiejscawianie przedsiębiorstw w tzw. rajach podatkowych, czyli krajach stosujących niskie lub zerowe stawki podatkowe.

⁵⁶ Gwiazdowski R. (2007). *Podatek progresywny i proporcjonalny. Doktrynalne przesłanki, praktyczne konsekwencje*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 50–52.

Państwo, jako organizacja o charakterze zbiorowym, posiada różne narzędzia o charakterze politycznym, ekonomicznym czy militarnym, którymi wpływa na obywateli, przedsiębiorstwa i ogólną sferę społeczną. Ma także szereg obowiązków względem swoich obywateli. Jednym z najważniejszych jest zapewnienie poziomu bezpieczeństwa i ochrona zdrowia ludzi⁵⁷. W wielu państwach obowiązek ten ma charakter rudymenarny oraz fundamentalny i zazwyczaj został określony oraz zdefiniowany w najważniejszych aktach prawa (np. w Polsce jest to art. 68 ust. 4. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który określa, że władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska). Stąd też należy zauważyć, iż w przypadkach sytuacji kryzysowych, a taką niewątpliwie był wybuch pandemii, nadrzędnym celem państwa jest ochrona zdrowia obywateli. Należy jednakże odnotować, iż poszczególne państwa, w momencie wybuchu w 2020 roku, pandemii COVID-19 w Europie, podjęły działania, które miały bezpośredni wpływ nie tylko na sytuację epidemiczną danego kraju lub regionu oraz zdrowotną obywateli, ale także na gospodarki i systemy finansowe⁵⁸.

Działalność państwa oraz jego oddziaływanie na wszelkie procesy gospodarcze generuje kontrowersyjne problemy ekonomiczne. Współcześnie nie istnieje jedna teoria społeczno-ekonomiczna, która holistycznie, a jednocześnie w sposób akceptowalny opisywałaby kwestię ekonomicznej aktywności państwa. Występuje przeświadczenie, że „państwo stanowi największy pod-

⁵⁷ Skrabacz A. (2021). *Wpływ pandemii koronawirusa na stan bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego Polaków*, Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka, Nr 2 (XLIII), s. 17–31.

⁵⁸ Jędrzejowska K., Wróbel A. (2021). Wielki lockdown i deglobalizacja: Wpływ pandemii COVID-19 na gospodarkę światową, *Rocznik Strategiczny 2020/21*, s. 173–198.

miot gospodarczy, instytucję regulującą działanie pozostałych podmiotów”⁵⁹. Państwo, definiowane jako organizacja-instytucja, ma zarówno cechy instytucji ekonomicznej, jak i politycznej. Poziom jakości instytucji państwowych wpływa na pobudzenie rozwoju w aspekcie prowadzenia polityki instytucjonalnej i gospodarczej⁶⁰.

2.3. Polityka państwa w dobie pandemii

Gdy na przełomie lat 2019 i 2020, wirus COVID-19 zaskoczył świat, gotowe procedury i plany działania dotyczące zwalczania podobnych pandemii posiadały wyłącznie wybrane kraje Azji, zwalczające w przeszłości lokalne epidemie np. SARS. Istotne, dla powstrzymania negatywnego oddziaływania wirusa, działania takie jak utrzymanie izolacji społecznej czy zmiana organizacji pracy oraz prowadzenia działalności gospodarczej nie były czymś, na co gotowe były państwa na świecie. Prawie wszystkie kraje na świecie wprowadziły różnorakie działań i mechanizmy, które miały na celu ratowanie, „zatrzymanych” przez wirus, gospodarek. Robiły to wykorzystując, znane głównie z teorii ekonomii i historii wcześniejszych kryzysów, odpowiednie działania administracyjne, prawne, fiskalne oraz w zakresie polityki monetarnej⁶¹.

W pierwszej fazie walki z pandemią rządy krajów europejskich podejmowały decyzje w celu zapobieżenia negatywnym zjawiskom o charakterze ekonomicznym tak by, zminimalizować

⁵⁹ Markowski K. (1992). *Rola państwa w gospodarce rynkowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, s. 25–29.

⁶⁰ Hajduk G., Kubejko-Polańska E. (2017). *Rozwój gospodarczy regionów. Gospodarka–Zarządzanie–Marketing*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 22–23.

⁶¹ Duszyński J., Afelt A., Ochab-Marcinek A., Owczuk R., Pyrc K., Rosińska M., Rychard A., Smiatacz T. (2020). *Zrozumieć COVID-19*, PAN, s. 11–12.

ryzyko recesji, która nastąpiłaby w wyniku tzw. lockdown'ów społeczno-gospodarczych. Poszczególne kraje zaproponowały, co do zasady, podobne pakiety działań i instrumentów antykryzysowych. Różnice w tych działaniach dotyczyły głównie zakresu i sposoby zastosowania konkretnych rozwiązań legislacyjnych⁶².

Należy zauważyć, iż podstawowym celem działań poszczególnych rządów podczas tzw. pierwszej fali pandemii (tj. pierwszy i drugi kwartał 2020 r.) było, poza ochroną zdrowia i życia, zapewnienie podstawowego bezpieczeństwa finansowego i ekonomicznego obywateli w kontekście zamykanych gospodarek, a tym samym ograniczaniu swobody prowadzenia działalności gospodarczej⁶³. Warto bowiem odnotować, że przedsiębiorczość stanowi istotną determinantę rozwoju gospodarczego każdego państwa. (wykres 2) Uzależniona jest od rozwiązań ekonomicznych, politycznych oraz społecznych, które mogą jej sprzyjać lub tworzyć bariery.

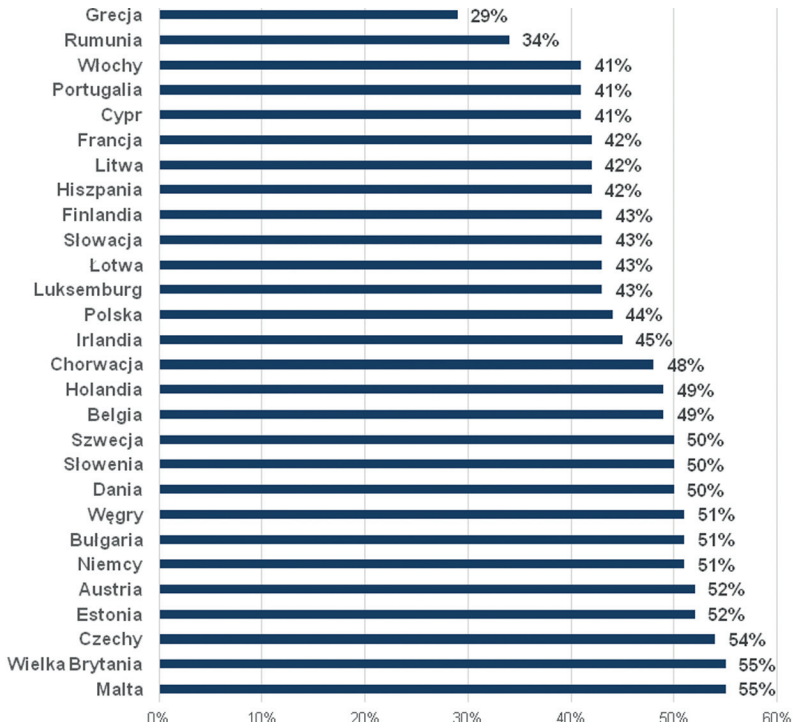
W większości państw Europy pierwsze próby wdrażania mechanizmów pomocowych rozpoczęto już w marcu 2020 r. Zazwyczaj kraje Unii Europejskiej zidentyfikowały najważniejsze priorytety w kontekście ochrony gospodarki i podzieliły je na określone cele. Wśród najważniejszych elementów wymienić należy⁶⁴:

- ochronę miejsc pracy i bezpieczeństwo pracowników;
- utrzymanie płynności przedsiębiorstw;
- wzmocnienie i ochronę stabilności systemu finansowego;
- utrzymanie poziomu inwestycji publicznych.

⁶² Drewniowska K., (2021). *Ograniczenie prowadzenia działalności w czasie pandemii COVID-19*, Zeszyt Prawniczy UAM (11), s. 75–87. <https://doi.org/10.14746/zpuam.2021.11.5>.

⁶³ Czech K., Karpio A., Wielechowski M., Woźniakowski T., Żebrowska-Suchodolska D. (2020). *Polska gospodarka w początkowym okresie pandemii COVID-19*, Wydawnictwo SGGW, s. 29–32.

⁶⁴ Komisja Europejska (2020). *Policy measures taken against the spread and impact of the coronavirus – 14 April 2020*.

Wykres 2. Udział wartości dodanej brutto według czynników cen produkcji wygenerowanej przez sektor przedsiębiorstw w państwach UE w PKB poszczególnych krajów (dane za 2019 rok)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych: Eurostat (2022). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/NAMA_10_GDP/default/table?lang=en

W ramach łagodzenia kryzysu gospodarczego wywołanego pandemią COVID-19 dla przedsiębiorców ważne były pakiety osłonowych działań z wykorzystaniem instrumentów wsparcia sektora przedsiębiorstw (ze szczególnym uwzględnieniem branż szczególnie poszkodowanych wprowadzaniem lockdown'ów – turystyka, kultura, gastronomia, usługi edukacyjne i transporto-

we)⁶⁵. Zastosowane przez państwa europejskie w pierwszej fazie kryzysu, mechanizmy to, przede wszystkim, łatwo dostępne i niskooprocentowane pożyczki, bezzwrotne i częściowo bezzwrotne dotacje dla wszystkich rodzajów przedsiębiorstw. W tym etapie przeważała pomoc o charakterze doraźnym, jednak w kolejnych miesiącach mechanizmy pomocowe stawały się bardziej systemowe⁶⁶.

Podstawowym celem działań była ochrona miejsc pracy i bezpieczeństwo ekonomiczno-finansowe obywateli. W ramach tych instrumentów zaproponowano dopłaty do wynagrodzeń pracowników oraz pokrycie składek na ubezpieczenia społeczne, płaconych przez pracodawcę. W dużej części państw, w ramach działań podjęto także decyzję o możliwości zawieszenia spłaty kredytów dla klientów indywidualnych i przedsiębiorców, którzy przedstawili uzasadnienie o odroczeniu spłaty kredytu sytuacją ekonomiczną spowodowaną pandemią.

Podjęte przez poszczególne kraje działania miały charakter pomocy doraźnej, a także skierowanej do całych sektorów. Najczęściej przyjmowały one formę⁶⁷:

1. dofinansowania wynagrodzeń pracowników,
2. wprowadzenia elastycznego czasu pracy,
3. wsparcie postojowego dla samozatrudnionych,
4. wprowadzenie niewielkich, szybko wypłacanych dotacji,
5. wprowadzenia niskooprocentowanych pożyczek na pokrycie bieżących kosztów prowadzenia firm,
6. wprowadzenie zwolnień ze składek na ubezpieczenia społeczne,

⁶⁵ Skrypko T. (2019). *Szkody i korzyści wynikające z pandemii koronawirusa dla wybranych podmiotów gospodarki ze szczególnym uwzględnieniem branży turystycznej*, Przestrzeń, Ekonomia, Społeczeństwo, 16/II, s. 163–177.

⁶⁶ OECD (2020). *Tax and fiscal policy in response to the Coronavirus crisis: Strengthening confidence and resilience*.

⁶⁷ Komisja Europejska (2020). *Policy measures taken against the spread and impact of the coronavirus – 14 April 2020*.

7. wsparcia operacyjnej płynności finansowej dużych przedsiębiorstw poprzez: pożyczki, gwarancje lub poręczenia oraz leasing lub inne instrumenty związane z finansowaniem prowadzonej działalności,
8. upraszczania regulacji administracyjnych,
9. wprowadzenie ułatwień w zamówieniach publicznych,
10. ułatwień podatkowych.

W dobie pandemii wirusa COVID-19, rządy poszczególnych krajów stanęły przed dylematem m.in. zmniejszenia aktywności społecznej obywateli np. poprzez ograniczenia w edukacji czy zakaz prowadzenia określonych działalności gospodarczych, co miało przyczynić się do zmniejszenia transmisji wirusa wśród ludzi i w konsekwencji ograniczenia możliwości zarażenia się⁶⁸. Pojawił się dość istotny problem i dylemat. Jak jednocześnie ograniczyć aktywność społeczno-ekonomiczną oraz nie doprowadzić do załamania się budżetów centralnych poszczególnych krajów? Należy wyraźnie zaznaczyć, iż w większości krajów ochrona zdrowia finansowana jest w znacznym stopniu z budżetu krajowego, tym samym z wpływów podatkowych. Zmniejszenie się zaś aktywności ekonomicznej ma bezpośredni wpływ na system ekonomiczny kraju, bowiem ograniczenie możliwości prowadzenia działalności gospodarczej powoduje mniejszą aktywnością gospodarczą – zmniejszenie się dochodów ludności, ograniczonymi przychodami przedsiębiorstw i tym samym mniejszymi zyskami. Nadto, znaczne ograniczenie w prowadzeniu działalności gospodarczej skutkuje również zmniejszeniem zapotrzebowania na pracowników, to zaś w konsekwencji może doprowadzić do wzrostu poziomu bezrobocia⁶⁹.

⁶⁸ Pattanshetty S., Brand H., Dsouza V., Rajkhowa P., Poojary P. (2022). *COVID-19 and International Relations (IR): A Global Perspective*. World Focus, 43(507), s. 21–28.

⁶⁹ GUS (2021). *Wybrane aspekty rynku pracy w Polsce. Aktywność ekonomiczna ludności przed i w czasie pandemii COVID-19*, Warszawa.

Aby zapobiec wyżej wymienionym negatywnym konsekwencjom, rządy zdecydowały się na szereg rozwiązań wspierających przedsiębiorców. W większości państw mechanizmy wspierające przybrały postać: subsydiów, czasowych zwolnień z tytułu zobowiązań podatkowych, odroczenia terminów płatności czy rozłożenia płatności określonych danin publicznych na raty⁷⁰.

Należy zaznaczyć, iż nawet częściowe, zgoła niewielkie, zwolnienie z tytułu płatności podatkowych może spowodować zmniejszenie przychodów budżetowych, natomiast udzielenie bezpośrednich dotacji lub pożyczek skutkowało zwiększeniem poziomu wydatków państwa. Działania takie mają wpływ na poziom długu publicznego, co zaś będzie miało swoje konsekwencje w przyszłości i winno być poddane szczegółowym badaniom i analizom za kilka lat (długookresowa analiza zmian w zadłużeniu państwa, wysokości inflacji czy struktury i wielkości produktu krajowego brutto).

Analizując, całkowite wpływy budżetowe poszczególnych krajów w stosunku do wielkości PKB, należy zauważyć, iż wybuch pandemii nie spowodował wyraźnego zmniejszenia się tej relacji (tabela 1).

Spowodowane to było, przede wszystkim tym, że w większości krajów odnotowała spadek PKB (techniczna lub faktyczna recesja, co zaś przy jednoczesnym spadku wysokości wpływów podatkowych nie spowodowało gwałtownej zmiany tej relacji) przy jednoczesnych próbach łagodzenia negatywnych skutków pandemii zarówno polityką związaną z ułatwieniami i zwolnieniami podatkowymi, a także polityką fiskalną (zwiększeniem

⁷⁰ IPiSS (2021). *Badanie kondycji przedsiębiorstw społecznych, w tym spółdzielni socjalnych, w kontekście skutków pandemii COVID-19. Analiza – część II*. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, s. 3–6; Janecki J. (2022). *Ocena konsekwencji kryzysu pandemicznego COVID-19 w sektorze polskich przedsiębiorstw*, Studia BAS 1(69), s. 49–68.

Tabela 1. Całkowite wpływy budżetowe w stosunku do PKB w latach 2019-2021 w wybranych krajach Europy

Kraj	2019	2020	2021
Austria	49,2	48,7	50,0
Belgia	49,9	49,9	49,9
Bułgaria	38,4	37,7	36,7
Chorwacja	46,3	46,7	46,0
Czechy	41,3	41,5	41,4
Estonia	39,5	39,4	39,0
Finlandia	52,4	51,6	52,8
Francja	52,3	52,5	52,5
Niemcy	46,5	46,1	47,5
Grecja	49,0	49,8	50,0
Irlandia	24,7	22,3	23,2
Włochy	47,0	47,3	48,1
Łotwa	37,6	37,8	37,0
Litwa	35,2	35,6	36,5
Luksemburg	45,4	43,3	43,7
Niderlandy	43,9	44,1	44,0
Norwegia	58,1	55,9	59,0
Polska	41,1	41,3	42,4
Portugalia	42,6	43,4	44,9
Słowacja	39,3	39,4	40,9
Słowenia	43,8	43,4	44,6
Hiszpania	39,2	41,8	43,7
Szwecja	49,7	49,3	49,4
Szwajcaria	34,1	34,8	35,4
Wielka Brytania	37,2	37,5	36,2
Węgry	44,0	43,5	41,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat, (2022). *Government revenue, expenditure and main aggregates*; IFS, *IFS revenue composition spreadsheet*.

wydatków rządowych na utrzymanie konsumpcji oraz poziomu inwestycji) oraz polityką monetarną (zmniejszeniem wysokości stóp procentowych lub dalszym utrzymywaniem ich na rekordowo małych poziomach tj. w strefie euro).

ROZDZIAŁ 3.

Zarządzanie kryzysowe w sytuacji pandemii

3.1. Reakcje gospodarek na wcześniejsze pandemie

Współczesna gospodarka światowa po raz kolejny stanęła w obliczu pandemii. To najbardziej niekorzystny wstrząs pokojowy dla światowej gospodarki od wieku. W zglobalizowanym świecie rozmiary epidemii i chorób mają charakter ogólnoswiatowy. Mocno uderzają w gospodarki powodując spadek PKB, zamykanie zakładów pracy, wysokie bezrobocie, spadek dochodów, ubóstwo i wysoką śmiertelność. Powodują też zakłócenia w światowym handlu, podróżach i turystyce, stres na światowych rynkach finansowych oraz gwałtowne spadki cen surowców⁷¹. Tak, jak szybko rozprzestrzeniają się wirusy, w ślad za nimi w międzynarodowych łańcuchach produkcji następują załamania, przestoje i braki towarów. Wiele państw przeciwdziałając rozprzestrzenianiu się pandemii koronawirusa dokonało zamknięcia

⁷¹ World Bank (2020). Global Economic Prospects. World Bank Group Flagship Report.. Available online: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-1-4648-1553-9>

wielu gałęzi gospodarek. Zamknięto również granice państwowe. Działania te pociągnęły za sobą spowolnienie rozprzestrzeniania się wirusa ale również znaczne zakłócenia w działalności gospodarczej. Wkrótce po ogłoszeniu pandemii pojawiły się analizy dotyczące wpływu koronawirusa na sytuację gospodarczą i finansową poszczególnych krajów i regionów⁷². Analitycy sięgnęli po doświadczenia poprzednich kryzysów wywołanych takimi czynnikami wskazując na pewien schemat oddziaływania ich na gospodarkę, w tym na giełdę. Do kryzysów gospodarczych wywołanych wirusem zaliczamy:

- epidemię grypy z 1918 r. nazywaną popularnie hiszpanką,
- wirusa Ebola,
- HIV/AIDS,
- SARS
- COVID-19⁷³.

W trakcie pandemii hiszpańskiej grypy zostało zakażone 50% światowej ludności a około 25% miało poważne powikłania. Śmiertelność była na poziomie około 2% populacji. Szacuje się, że zmarło z tego powodu około 40–50 mln osób. Grypa, która przechodziła w trzech falach, zbiegła się z wybuchem I wojny światowej, a złe warunki na terenach walk sprzyjały jej rozprzestrzenianiu się. Grzeszak i inni wskazują, że „z perspektywy ekonomicznej epidemia była silnym szokiem podażowym na rynku

⁷² Kacperska E., & Kraciuk J. (2021). The effect of COVID-19 pandemic on the stock market of agri-food companies in Poland. *European Research Studies Journal*, 24(s3), 274–290.

⁷³ Garrett T.A.(2007). *Economic Effects of the 1918 Influenza Pandemic Implications for a Modern-Day Pandemic*; Federal Reserve Bank of St. Louis: St. Louis, MO, USA, s. 1–25. ; Garrett T.A. (2008). *Pandemic Economics: The 1918 Influenza and Its Modern-Day Implications*; Federal Reserve Bank of St. Louis Rev. St. Louis: St. Louis, MO, USA, Volume 90, s. 75–93. Grzeszak, J.; Leśniewicz, F.; Śliwowski, P.; Święcicki, I. (2020). *Pandenomics. Zestaw Narzędzi Fiskalnych i Monetarnych w Dobie Kryzysów*; Polski Instytut Ekonomiczny: Warszawa.

*pracy przy jednoczesnym niewielkim szoku dla zasobów materialnych gospodarki*⁷⁴.

SARS to epidemia, wywodząca się z Chin, która w latach 2002–2003 dotknęła 29 krajów azjatyckich oraz rozprzestrzeniła się na skalę międzynarodową obejmując Amerykę Północną, Amerykę Południową i Europę. Według Ahmad, Krumkamp, Reintjes zachorowało na nią 8096 osób, z których 774 zmarło⁷⁵. Skutki gospodarcze tej epidemii szacowane były na 0,5–1% spadku rocznego PKB w najbardziej dotkniętych nią krajach: Chinach, Hongkongu, Singapurze i Tajwanie⁷⁶. Branżami najbardziej dotkniętymi były: turystyka, gdzie odnotowano spadek przylotów nawet do 80%, hotelarstwo, transport i sprzedaż. Rządy poszczególnych państw zastosowały okresowe zamknięcia szkół i instytucji publicznych, wprowadzono też kwarantannę, kontrole i ograniczenia w ruchu międzynarodowym. Epidemia SARS spowodowała wiele strat i pochłonęła wiele kosztów. Według nich globalny koszt to około 80 mld dolarów. W efekcie epidemii odnotowano 800 zgonów na całym świecie⁷⁷.

Kolejną groźną chorobą, o wysokim wskaźniku śmiertelności była gorączka krwotoczna ostatecznie nazwana Ebola. Okres inkubacji choroby wynosi od 2 do 21 dni, charakteryzuje się wysoką gorączką doprowadzającą do krwotoków i śmierci. Epide-

⁷⁴ Grzeszak, J.; Leśniewicz, F.; Śliwowski, P.; Święcicki, I. (2020). *Pandemics. Zestaw Narzędzi Fiskalnych i Monetarnych w Dobie Kryzysów*; Polski Instytut Ekonomiczny: Warszawa.

⁷⁵ Ahmad, A.; Krumkamp, R.; Reintjes, R. (2009). Controlling SARS: A review on China's response compared with other SARS-affected countries. *Trop. Med. Int. Health*, 14 (Suppl. S1), 36–45.

⁷⁶ Grzeszak, J.; Leśniewicz, F.; Śliwowski, P.; Święcicki, I. (2020). *Pandemics. Zestaw Narzędzi Fiskalnych i Monetarnych w Dobie Kryzysów*; Polski Instytut Ekonomiczny: Warszawa.

⁷⁷ Kacperska, E.; Kraciuk, J. (2021). Changes in the Stock Market of Food Industry Companies during the COVID-19 Pandemic—A Comparative Analysis of Poland and Germany. *Energies*, 14, 7886. <https://doi.org/10.3390/en14237886>

mia ta dotknęła kraje afrykańskie: Republikę Gwinei, Republikę Kongo, Liberię, Sierra Leone. Na przestrzeni lat 2013–2018 zmarło na tę chorobę ponad 11 tys. osób. Jej skutkiem było sparaliżowanie gospodarek. Według Sy&Copley w rolnictwie wielu państw odnotowano niższe zbiory, nastąpił gwałtowny wzrost cen produktów rolnych i wzrost inflacji⁷⁸.

Negatywny wpływ na gospodarki wielu państw miała pandemia HIV/AIDS, która datowana była od 1981 r. Choroba ta ma duży wpływ na siłę roboczą, szczególnie w państwach słabo rozwiniętych, gdzie słaba opieka medyczna przyczynia się do zwielokrotniania zachorowalności. W państwach o dużej liczbie zakażeń jest mniej osób do pracy, choroba powoduje osłabienie organizmu, większą podatność na zachorowania, zmniejsza wydajność pracy i powoduje utratę pracy przez chorego. W efekcie rządy tracą na podatkach a muszą ponosić koszty leczenia⁷⁹.

3.2. Pandemia COVID-19

W dniu 31 grudnia 2019 odnotowano 7 przypadków ciężkiego zapalenia płuc o nieznanym pochodzeniu u osób związanych z chińskim Wuhan Huanan Seafood Wholesale Market (targu, na którym sprzedawane są owoce morza i żywe zwierzęta), zaś w 9 stycznia – Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) ogłosiła, że w chińskim mieście Wuhan występuje tajemnicze zapalenie płuc związane z zakażeniem niepoznanym dotąd koronawirusem⁸⁰. Już cztery dni później odnotowano pierwsze zakażenia poza Chinami

⁷⁸ Ibidem; Sy, A.; Copley, A. (2014). Understanding the Economic Effects of the 2014 Ebola Outbreak in West Africa. Brookings Institution Africa in Focus Blog. Dostęp: <http://www.brookings.edu/blogs/africa-in-focus/posts/2014/10/01-ebola-outbreak-west-africa-sy-copley>

⁷⁹ Dixon S.; McDonald S.; Roberts J. (2002). The impact of HIV and AIDS on Africa's economic development. *BMJ*, 324, 232–234.

⁸⁰ WHO, (2020). WHO Timeline - COVID-19. Pobrano z: www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19 [dostęp: 15.11.2022].

– w Tajlandii, dwa tygodnie później pierwszy przypadek w USA, trzy tygodnie później pierwszy przypadek w Europie – we Francji, zaś po miesiącu WHO nazwała nową chorobę zakaźną wywołaną przez koronawirusa, COVID-19 (ang. *coronavirus disease 2019*). Do nazwania kryzysu gospodarczego wywołanego przez SARS-CoV-2 używano różnych terminów, chociażby takich jak *COVID-economy*, *post-COVID-economy*, czy *coronomisc*⁸¹. Przyniósł on ze sobą nagły wzrost niepewności, teorie spiskowe, izolacje wywołane lockdownami, grupę cech oznaczonych akronimem VUCA (zmienność, niepewność, złożoność oraz niejednoznaczność), a przede wszystkim generalną utratę poczucia 222 kontroli i bezpieczeństwa. Wtedy nikt jeszcze nie przypuszczał jak potężne negatywne skutki w wymiarze medycznym i ekonomicznym przyniesie ona ze sobą. W 2020 roku gospodarka światowa zatrzymała się. Wiele państw wprowadziło *lockdown* – ograniczenia w działalności gospodarczej. W 188 krajach zamknięto szkoły a ponad 3 mld ludzi poddano ograniczeniom⁸². Wstrzymano ruch lotniczy, pozamykano granice państwowe, pozamykano sklepy i restauracje, odwołano masowe imprezy. Grzeszak i inni wskazuje na mechanizm kryzysu wywołany pandemią COVID-19 dzieląc go na pięć faz⁸³:

W pierwszej fazie nastąpiło przerwanie łańcuchów dostaw. Dla wielu gospodarek miała charakter szoku zewnętrznego. Szybko rozprzestrzeniający się wirus spowodował dużą zachorowalnością, co w efekcie zahamowało produkcję w Chinach. Spowodowało to

⁸¹ Flejterski S. (2021). *Banking Resilance. Odporność banków na nadzwyczajnie turbulencje w otoczeniu*, [w:] M. Zaleska, *op.cit.*, s. 99.

⁸² Hale T., Angrist N., Kira B., Goldszmidt R., Petherick A., Phillips T. (2020). *Pandemic governance requires understanding socioeconomic variation in government and citizen responses to COVID-19*. Blavatnik School of Government, University of Oxford. Available at SSRN

⁸³ Grzeszak, J.; Leśniewicz, F.; Śliwowski, P.; Świącicki, I.(2020). *Pandemonics. Zestaw Narzędzi Fiskalnych i Monetarnych w Dobie Kryzysów*; Polski Instytut Ekonomiczny: Warszawa.

ograniczenie podaży produktów w Chinach i przerwanie łańcuchów dostaw przez wstrzymanie produkcji u partnerów handlowych na całym świecie⁸⁴. Wywołało to szok podażowy przejawiający się w braku pracowników z powodu zachorowań, kwarantanny i innych restrykcji stosownych ze strony rządów oraz brakiem zasobów do produkcji będących efektem przerwanych łańcuchów dostaw.

W drugiej fazie rozwoju kryzysu kraje zdecydowały się na zamknięcia gospodarek, tzw. *lockdown*, co spowodowało pogłębienie szoku podażowego i ograniczenie popytu.

W kolejnej fazie nastąpiło zamknięcie całej niezbędnej działalności gospodarczej, działały tylko niezbędne usługi (np. apteki, sklepy spożywcze i drogerie, usługi medyczne). W tej fazie obok szoku podażowego pojawił się szok popytowy. Pojawiło się wiele negatywnych nastroi społecznych, między innymi spadek zaufania konsumentów z możliwością paniki, spadek zaufania przedsiębiorców i panika wśród inwestorów na rynkach finansowych oraz odpływ inwestorów z gospodarki. W tej fazie nastąpił spadek konsumpcji na skutek ograniczeń i spadku zaufania, spadek inwestycji prywatnych na skutek pogorszenia sytuacji finansowej przedsiębiorstw, oraz ograniczenie dostępności do kredytów. W niektórych branżach wystąpiło załamanie np. w turystycznej, gastronomii, hotelarstwie, transporcie.

Czwarta faza przejawiała się stopniowym luzowaniem restrykcji przy zachowaniu zasad bezpieczeństwa. Następował wzrost popytu – będący efektem odmrożenia gospodarki i wzrost podaży. W wielu państwach następowało odmrażanie gospodarek i ponowne zamykanie, ze względu na mutacje wirusa. Ostatnia faza to powrót do normalności jednak na nowych warunkach⁸⁵.

⁸⁴ Kacperska, E.; Kraciuk, J.(2021). Changes in the Stock Market of Food Industry Companies during the COVID-19 Pandemic—A Comparative Analysis of Poland and Germany. *Energies*, 14, 7886. <https://doi.org/10.3390/en14237886>

⁸⁵ Ibidem

3.3. Reakcja władz Polski na pandemię

Zarządzanie kryzysem, zwłaszcza tym o globalnym zasięgu jak pandemia COVID-19 to ogromne wyzwanie dla każdego kraju. Polska musiała zmierzyć się z nagłym wybuchem pandemii i przyjąć odpowiednią strategię zarządzania kryzysem, która uwzględniała przede wszystkim zdrowie publiczne, gospodarkę kraju a także dobro obywateli. Czwartego marca 2020 r. odnotowano pierwszy przypadek zakażenia nowym koronawirusem w Polsce. 11 marca 2020 r. WHO ogłosiła stan pandemii COVID-19, a w Polsce nastąpiło to ponad tydzień później. Rozpoczęło się wchodzenie państwa w stan pierwszego lockdown-u. Odwołano zaplanowane imprezy masowe, zamknięto szkoły i uczelnie oraz zawieszono aktywność instytucji kulturalnych oraz wprowadzono dalsze restrykcje oparte na limitach osobowych, zamknięciu bulwarów, plaż, również salonów fryzjerskich, kosmetycznych, ograniczono działanie hoteli, restauracji, wprowadzono obowiązek zachowania 2 metrów odległości od siebie, a później wprowadzono obowiązkowe zakrywania nosa i ust w miejscach publicznych, itd.

Drugi lockdown wszedł w życie w drugiej połowie marca 2021 roku, kiedy to ilość odnotowanych zakażeń zaczęła oscylować w granicach 30 tysięcy dziennie. Główną przyczyną jego ogłoszenia był nagły wzrost ciężkich postaci infekcji, który przełożył się na lawinowy wzrost obłożenia łóżek szpitalnych wyposażonych w respiratory i duży wzrost liczby zgonów. Zamknięte zostały instytucje kultury, centra handlowe, salony fryzjerskie i kosmetyczne, siłownie, wprowadzono limity osobowe w placówkach handlowych i miejscach kultu religijnego, obowiązek zakrywania ust i nosa oraz zachowania odległości 1,5 m od innych pozostał niezmienny, szkoły, a żłobki i przedszkola dostępne były wyłącznie dla dzieci personelu medycznego i orga-

nów ścigania (w tym żołnierzy, policji i straży pożarnej). Stan epidemii wprowadzono w Polsce od 20 marca 2020 roku, a został zniesiony on Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 13 maja 2022 i zastąpiony stanem zagrożenia epidemicznego⁸⁶.

W wyniku ograniczeń pandemicznych w Polsce najbardziej odczuli to restauratorzy, a także branża turystyczna, fitness, hotelarska, kosmetyczna i związana z kulturą oraz sztuką. Trzeba wspomnieć, że niektóre branże, jak np. remontowa, księgarska, które odnotowały w tym okresie lekki wzrost przychodów, ale sektorem, w którym zaobserwować można największy wzrost przychodów była ochrona zdrowia (*healthcare*), co wiąże się z generalnym wzrostem nakładów państwa na ochronę zdrowia w okresie pandemicznym (tabela 2). Według szacunków wstępnych wydatki bieżące na ochronę zdrowia w 2021 roku wyniosły 172,9 mld zł (stanowiły 6,6% PKB) i były wyższe niż w 2020 r. o około 21 mld (w odniesieniu do danych wstępnych za 2020 r, które wyniosły 151,9 mld zł) to jest o 13,8%. Zgodnie ze wstępnymi wynikami Narodowego Rachunku Zdrowia za rok 2020, wydatki bieżące na ochronę zdrowia wyniosły 151,9 mld zł, co stanowiło 6,5% PKB (w roku 2019 – 6,4% PKB), w tym bieżące wydatki publiczne wynosiły 109,8 mld zł za rok 2020, co stanowiło 4,7% PKB (w roku 2019 – 4,6% PKB). Godne uwagi jest to, że wzrost wydatków bieżących zaobserwowano zarówno wśród wydatków publicznych, jak i prywatnych. Publiczne wydatki bieżące na ochronę zdrowia wyniosły w 2021 r. – 125,5 mld zł i były o 15,7 mld zł wyższe niż w 2020 r., a ich udział w PKB wyniósł 4,8%. Również bieżące wydatki prywatne zwiększyły się o 1,1 mld zł i wyniosły w 2021 r. 13,6 mld

⁸⁶ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 12 maja 2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U.2022 poz. 1027. Pobrano z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001027> [dostęp: 26.10.2022]

zł. Na wzrost wydatków bieżących na ochronę zdrowia wpływ miało też zwiększenie bezpośrednich wydatków gospodarstw domowych, które wyniosły 33,8 mld zł, tj. o 4,1 mld (14%) więcej niż w roku 2020. Należy zaznaczyć, że beneficjentami tych środków były nie tylko bezpośrednio szpitale i pozostałe placówki medyczne, ale częściowo wykorzystano je na zakupy sprzętowe dokonywane przez Agencję Rezerw Strategicznych, która to instytucja zakupiła znaczącą liczbę urządzeń medycznych (respiratory, pompy infuzyjne, itd.) od ich producentów oraz dystrybutorów, z których bardzo wiele przekazano bezpośrednio do szpitali na potrzeby bieżącej walki z pandemią⁸⁷. Dzięki temu przedsiębiorstwa te w analizowanych latach uzyskały wyjątkowo wysokie przychody, podobnie jak producenci środków ochrony osobistej, choć oczywiście nieporównywalne z zyskami firm farmaceutycznymi produkującymi i dystrybuującymi szczepionki przeciw COVID-19.

Tabela 2. Wydatki bieżące na ochronę zdrowia i ich udział w PKB w latach 2019–2021

Wyszczególnienie	2019		2020		2021	
	mln zł	%	mln zł	%	mln zł	%
		PKB		PKB		PKB
Produkt krajowy brutto	2 293 199	100	2 323 859	100	2 622 184	100
Wydatki bieżące na ochronę zdrowia ogółem	147 838,50	6,4	151 873,50	6,5	172 884,60	6,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS, (2022). Polska – wskaźniki makroekonomiczne. Pobrano z: <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne/> - aktualizacja [dostęp: 27.04.2022]

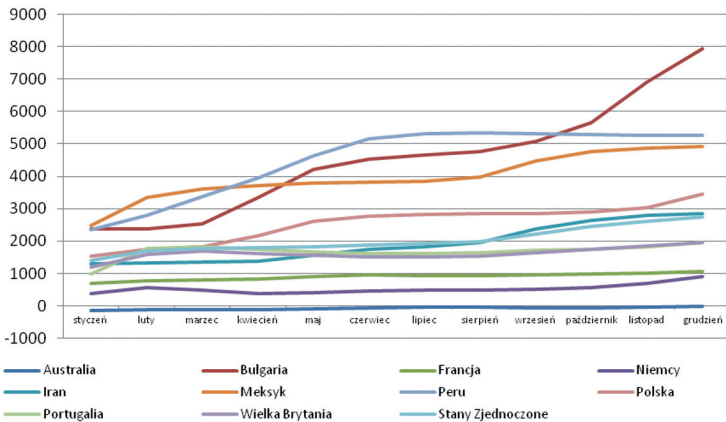
⁸⁷ Przykładowo jedynie w województwie śląskim 52 podmioty medyczne otrzymały sprzęt medyczny w celu zapobiegania, przeciwdziałania i zwalczania COVID-19 o łącznej wartości 59 mln złotych. Wywiad z wojewodą śląskim Jarosławem Wiczorkiem, 4.07.2022, Katowice, <https://www.katowice.uw.gov.pl/aktualnosci/nowoczesna-aparatura-trafia-do-szpitali> [dostęp: 19.12.2022]

Dotychczasowe rozważania dowodzą, że pandemia w zdecydowanie negatywny sposób wpłynęła na większość sektorów polskiej gospodarki. Znalazły się w niej jednak też i takie, które wykorzystały ją jako szansę i oraz źródło dodatkowego przychodu, a tym samym, że wpływ wspomnianej epidemii na gospodarkę nie był jednak tak jednowymiarowy i wyłącznie negatywny jak pierwotnie sądzono.

W tym miejscu należy przejść do opisanego przybliżenia wpływu pandemii na sektor finansowy, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru bankowego, kredytowo-pożyczkowego, ubezpieczeniowego, giełdowego oraz finansów publicznych.

Niestety pod względem skuteczności walki z koronawirusem w roku pandemicznym Polska wypadła bardzo słabo na tle świata, szczególnie pod kątem śmiertelności spowodowanej SARS-CoV. Polska odnotowała jedną z rekordowych liczb zgonów wywołanych zarówno przez COVID-19, jak i pozostałe choroby (tzw. zgony nadmiarowe często spowodowane wstrzymaniem kontynuacji leczenia pacjentów w wyniku reorganizacji pracy zakładów opieki zdrowotnej wymuszonej pandemią COVID-19) (wykres 3).

Przyczyny nadmiarowych zgonów są złożone oraz wielowymiarowe, ale z całą pewnością zaliczyć do nich możemy niedostateczną liczbą testów, brak prewencji w kluczowych momentach pandemii, niski poziom adaptacyjności systemu oraz niską liczbę osób zaszczepionych. Należy również podkreślić, że COVID-19 jest nową jednostką chorobową, wywołaną przez wirusa, który ma naturalne zdolności do mutowania i który może np. perspektywie roku lub dwóch wytworzyć wariant, który będzie niezwykle wirulentny lub przeciwnie –całkowicie bezpieczny dla ludzi i zwierząt. Innym problemem są tzw. długie ogony ryzyka, które w tym przypadku dotyczyć mogą np. kobiet ciężarnych, które przechodziły infekcję SARS CoV-2 oraz zmaterializować się np.

Wykres 3. Nadmiarowa śmiertelność w wybranych krajach w okresie styczeń-grudzień 2020 (na mln mieszkańców)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: OWiD, (2020). Excess Mortality in Selected Countries. Cumulative Number of Deaths. Pobrano z: <https://ourworldindata.org/grapher/cumulative-excess-deaths-covid?time=earliest..2022-01-23&country=USA~MEX~PER~POL> [dostęp: 15.11.2022]

pod postacią poważnych negatywnych konsekwencji zdrowotnych dla ich potomstwa, niemożliwych do określenia w chwili obecnej, należy więc mieć świadomość tego, że lista niekorzystnych skutków pandemii niebawem może się jeszcze wydłużyć.

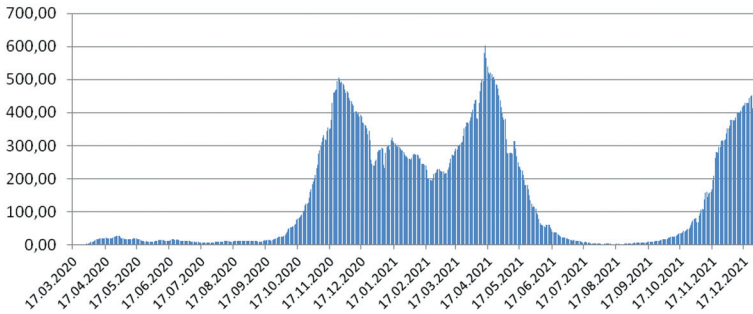
Rok 2020 od względem zgonów w Polsce był, jak się wtedy wydawało, najczarniejszym okresem od czasu zakończenia drugiej wojny światowej, zmarło wtedy bowiem 477 tys. 335 osób, a więc o prawie 68 tys. więcej niż w poprzednim roku. Najtragiczniejszym tygodniem 2020 roku okazał się tydzień 45, czyli dni od 2 do 8 listopada, zmarło wtedy 16 tys. 249 osób, przy średniej tygodniowej dla analizowanego roku wynoszącej ponad 9 tysięcy zgonów, natomiast dla roku 2019 wynoszącej nieco mniej, bo niespełna 8 tys. zgonów. Żeby zwizualizować skalę problemu warto nadmienić, że liczba zgonów w 2020 roku prze-

kroczyła o ponad 100 tys. średnioroczną wartość z ostatnich 50 lat (477 tys. do 364 tys.), natomiast współczynnik zgonów na 100 tys. ludności osiągnął najwyższą wartość od 1951 roku. Niestety okazuje się, że rok 2021 był jeszcze bardziej tragiczny, jak wynika z danych zamieszczonych na stronie GUS⁸⁸, w pierwszych 49 tygodniach zmarło 475 tys. 47 osób, zaś w analogicznym okresie 2020 roku zmarło ponad 438 tys. osób, a w poprzednich latach te liczby były jednak znacznie niższe: w 2019 r. w ciągu 49 tygodni zmarło 383 tys. 575 osób, a w 2018 r. 386 tys. 696. Według danych podawanych codziennie przez Ministerstwo Zdrowia w 2021 roku z powodu koronawirusa zmarło w Polsce 68 tys. 506 osób, a więc ponad dwa razy więcej niż w roku 2020. To skumulowany efekt dwóch fal pandemii w minionym roku — trzeciej, wiosennej oraz czwartej. W 2020 r. były dwie fale koronawirusa, ale pomiędzy ich negatywnymi skutkami istnieją ogromne różnice, pierwsza fala była dość łagodna, natomiast drugie, jesienne uderzenie pandemii było tak tragiczne w skutkach, co ilustruje wykres 4.

W roku 2021 Polska uplasowała się na trzecim miejscu w Europie pod względem liczby zgonów, a więcej osób niż w naszym kraju zmarło wtedy jedynie w Niemczech (77,8 tys.) i w Wielkiej Brytanii (74,6 tys.). Pod tym względem w roku 2021 Polska wyprzedziła kraje znacznie od niej ludniejsze, takie jak Włochy (niecałe 63 tysięcy), Turcję (61 tys.), Francję (59 tys.), czy Hiszpanię (38,4 tys.), nie wspominając nawet o takich krajach jak Węgry (ponad 29 tys.), Bułgaria (25 tys.), czy Czechy.

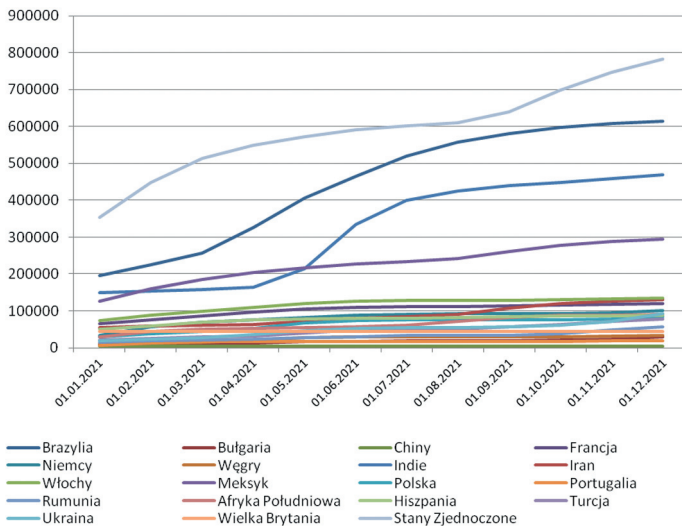
Z analizy skumulowanej liczby zgonów wynika, że Polska znajduje się pod tym względem w światowej czołówce (wykres 5).

⁸⁸ GUS, (2021). Polska – wskaźniki makroekonomiczne. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/wyszukiwarka/?query=tag:pandemia> [dostęp: 07.02.2022].

Wykres 4. Dzienna liczba zgonów w Polsce z powodu COVID-19 w okresie 17.03.2020-17.12.2021 (średnia ruchoma z 7 dni)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: OWiD, (2021). Daily confirmed COVID-19 deaths by world region. Pobrano z: <https://ourworldindata.org/grapher/daily-covid-deaths-region?tab=chart&country=-POL> [dostęp: 12.07.2022].

Wykres 5. Skumulowana liczba zgonów z powodu COVID-19 w okresie 01.01.2021-01.12.2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie: OECD, (2022). Health at a Glance. Cumulative confirmed deaths COVID-19 deaths by world region. Pobrano z: <https://ourworldindata.org/grapher/cumulative-covid-deaths-region> [dostęp: 11.09.2022].

Opublikowany pod koniec 2022 roku raport *Health at a Glance* pokazał, że wśród krajów UE, biorąc pod uwagę okres od marca 2020 do lipca 2022, Polska zajęła trzecie miejsce pod względem liczby nadmiarowych zgonów w przeliczeniu na milion mieszkańców, a jedynie nieznacznie wyprzedzają ją Bułgaria i Rumunia⁸⁹. Z kolei według danych zebranych do czerwca ubiegłego roku średnia liczba nadmiarowych zgonów dla państw OECD wyniosła około 1,5 tysiąca na milion mieszkańców, zaś w Polsce było to 3 tysiąca 663 – to niemal 2,5 razy więcej.

W celu zobrazowania skali problemu należy stwierdzić, że rok 2020, czyli pierwszy w czasach pandemii, był pod względem śmiertelności najtragiczniejszym czasem zakończenia drugiej wojny światowej. Niestety kolejny rok okazał się jeszcze gorszy pod tym względem, gdyż według danych GUS zmarło w tym okresie aż 519 tysięcy 517 osób, czyli o ponad 42 lub 33 tysiące osób (zależnie od źródła danych) więcej niż w 2020 roku⁹⁰.

Czym jest i jakie są przyczyny nadmiarowej liczby zgonów w Polsce? Kategoria „nadmiarowa liczba zgonów” (ang. *excess mortality*) wskazuje liczbę ofiar związanych z niewydolnością systemu ochrony zdrowia wywołanej koronawirusem. Dane uwzględniają nie tylko ofiary COVID-19, ale również te osoby, u których wirus nie został prawidłowo zdiagnozowany albo takie, których śmierć była efektem globalnego kryzysu w służbie zdrowia, a więc przypadki, w których szpital nastawiony na leczenie osób chorych tylko na COVID-19 nie mógł przyjąć pacjentów

⁸⁹ OECD, (2020). Health at a Glance: Europe 2022. COVID-19 mortality, March 2020 to June 2022, https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-europe-2022_507433b0-en#page95 [dostęp: 11.09.2022].

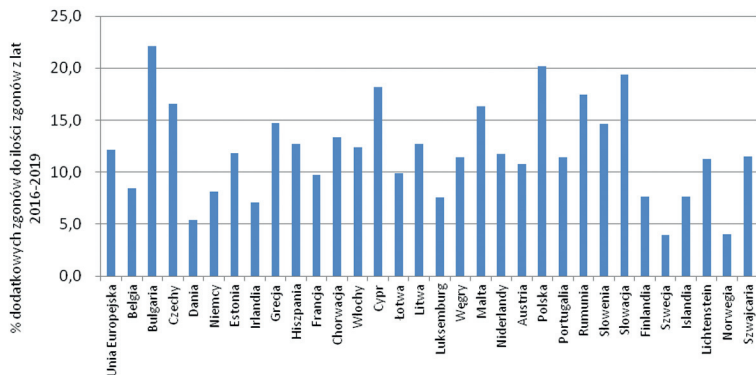
⁹⁰ GUS, (2022). Umieralność w 2021 roku. Zgony według przyczyn – dane wstępne, https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/=pl/defaultaktualnosci/5746/10/3/1/umieralnosc_i_zgony_wedlug_przyczyn_w_2021_roku.pdf [dostęp: 19.03.2022].

z innymi schorzeniami lub chory w obawie przed wirusem nie poszedł do lekarza.

Rok 2022 odznaczał się znacznym spadkiem liczby nadmiarowych zgonów i to praktycznie we wszystkich krajach UE, co ciekawe, zarówno w okresie wiosennym, jak i jesiennym kształtował się on na podobnym poziomie oscylującym wokół 6,6 %⁹¹. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że statystyki nadmiarowych zgonów mogą być nieco zaniżone, ze względu na ograniczone możliwości testowania oraz praktyki rejestrowania zgonów, a nadmiarowa śmiertelność dotyczy zgonów zarówno bezpośrednio, jak i pośrednio związanych z pandemią. Do ofiar koronawirusa doliczyć więc można zapewne kolejne tysiące zgonów. Najwięcej nadmiarowych zgonów odnotowani w Bułgarii, Rumunii, Polsce, Słowacji oraz Estonii, co zilustrowano na wykresie 6, słupek wskazujący Polskę jest drugi pod względem wysokości, w przeliczeniu na milion mieszkańców, oznacza to prawie 6 tys. dodatkowych ofiar pandemii, dla porównania — w Niemczech jest to niewiele ponad 2 tys., a w Szwecji oraz Norwegii jedynie około 700.

Niestety, jak już wspomniano, COVID-19 jest nowym, ciągle słabo rozpoznanym zespołem chorobowym, z którego długotrwałymi konsekwencjami i następstwami zdrowotnymi dopiero zmierzmy się jako społeczeństwo i którego negatywne skutki wpływać będą na życie społeczne oraz gospodarcze w naszym kraju zarówno pod względem społecznym, jak i gospodarczym (demograficznym, ubezpieczeniowym, itd.). Ważne jest, by walka z tą chorobą kończyła się na etapie szeroko pojętej rehabilitacji, szczególnie pulmonologicznej, nie zaś na etapie negatywnego testu potwierdzającego brak zainfekowania pacjenta wirusem

⁹¹ Forsal.pl (2022). Nadmiarowe zgony w Europie. <https://forsal.pl/lifestyle/zdrowie/artykuly/8639945,nadmiarowe-zgony-w-europie-raport-polska-eurostat.html> [dostęp 11.01.2022].

Wykres 6. Przekiętny poziom nadmiarowej śmiertelności w wybranych krajach europejskich w okresie styczeń 2020 – wrzesień 2022
 Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat., (2020). Excess mortality statistics. Pobrano z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Excess_mortality_-_statistics#Excess_mortality_in_the_EU_between_January_2020_and_September_2022 [dostęp: 19.11.2022].

SARS-CoV-2 po przebytej chorobie, bowiem w przeciwnym razie nadal jako kraj będziemy przodować w tych niechlubnych statystykach, a społeczeństwo i gospodarka mocno na tym ucierpią. Zarządzanie kryzysem wymagało współpracy na wielu poziomach – od rządu po samorządy lokalne, służbę zdrowia i sektor prywatny. Podstawowe i kluczowe elementy zarządzania kryzysem pandemii COVID-19 w Polsce były skoncentrowane na następujących elementach⁹²:

- Sprawne zarządzanie informacją: regularne informowanie społeczeństwa o rozwoju sytuacji, przekazywanie zaleceń dotyczących zachowania, higieny i kwarantanny. Było to istotne zarówno dla zapobiegania panice, jak i utrzymania zaufania do władz.

⁹² Opracowano na podstawie źródeł internetowych: gov.pl (2022). www.gov.pl <https://www.gov.pl/web/koronawirus> dostęp z dnia 10.10.2023r.

- Sprawny system ochrony zdrowia: zainwestowano w system ochrony zdrowia, zwiększając liczbę łóżek szpitalnych i zakupując niezbędny sprzęt medyczny. Wprowadzono również system rejestrowania i monitorowania przypadków zachorowań na COVID-19.
- Współpraca międzyinstytucjonalna: Władze na poziomie centralnym współpracowały z samorządami lokalnymi, służbą zdrowia oraz innymi instytucjami, aby zapewnić spójne działania na terenie całego kraju. To obejmowało koordynację dostaw sprzętu medycznego i innych środków ochrony.
- Ograniczenia społeczne: Rząd wprowadził restrykcje, takie jak lockdown, zamknięcie granic, ograniczenia w przemieszczaniu się oraz ograniczenia w miejscach publicznych. Te działania miały na celu ograniczenie rozprzestrzeniania się wirusa.
- Wsparcie gospodarcze: Pandemia COVID-19 miała ogromny wpływ na gospodarkę Polski, jak i na wiele innych krajów na całym świecie. W odpowiedzi na ten kryzys, rząd Polski wdrożył wiele środków w celu wsparcia przedsiębiorstw, miejsc pracy i osób dotkniętych skutkami pandemii. Oto niektóre z kluczowych działań w ramach wsparcia gospodarczego⁹³:
 - a) Pomoc dla mikroprzedsiębiorstw: przeznaczona dla firm zatrudniających od 1 do 9 pracowników z 38 branż Polskiej Klasyfikacji Działalności oraz o rocznym obrocie lub sumie bilansowej nie przekraczającej 2 mln EUR; maksymalna kwota to 36.000 na pracownika; jeśli przedsiębiorca otrzymał już pomoc z tarczy 1.0 to pomoc z obu tarcz nie może przekraczać 72.000; zaliczka będzie musiała być zwrócona jeśli średni poziom zatrudniania nie zostanie utrzymany;

⁹³ gov.pl (2022a). <https://www.gov.pl/web/koronawirus/kolejna-pomoc-dla-przedsiębiorców--instrumenty-wsparcia-w-ramach-tarczy-pfr-zaakceptowane-przez-ke> dostęp 10.10.2023r.

- b) Pomoc dla małych i średnich przedsiębiorstw: przeznaczona dla firm zatrudniających do 249 pracowników z 38 branż Polskiej Klasyfikacji Działalności oraz o rocznym obrocie nie przekraczającym 50 mln EURO lub sumie bilansowej nie przekraczającej 43 mln EUR; Pomoc została przyznana przedsiębiorstwom, które odnotowały spadek obrotów o co najmniej 30% w okresie od 1 listopada 2020 r. do 31 marca 2021 r.; pomoc do wysokości 70% niepokrytych kosztów stałych, ale nie więcej niż 3,5 mln zł na przedsiębiorstwo; jeśli przedsiębiorca otrzymał już pomoc z tarczy 1.0 to pomoc z obu tarcz nie może przekraczać 144,0 tys. na pracownika;
- c) Tarcza Branżowa: pakiet pomocowy dla blisko 40 branż: zwolnienie z ZUS, jednorazowe dodatkowe świadczenie postojowe, dotacja do mikro i małych przedsiębiorstw, dofinansowanie wynagrodzeń pracowników w kwocie 2000 zł przez 3 miesiące; zawieszenie opłaty targowej;
- Edukacja społeczeństwa: kampanie edukacyjne i społeczne promujące odpowiednie zachowania, takie jak: noszenie masek, częste mycie rąk i zachowanie dystansu społecznego.
 - Szczepienia: Po uzyskaniu dostępu do szczepionek, zainicjowano w Polsce kampanię szczepień, aby osiągnąć odporność populacyjną.
 - Monitorowanie i reagowanie na zmiany sytuacji: W miarę rozwoju sytuacji i pojawiania się nowych wariantów wirusa, Polska dostosowywała stopniowo swoją strategię reagowania: zmieniły się na przykład restrykcje a także zaplanowana wcześniej strategia szczepień. W związku ze zmianami sytuacji rząd Polski nieustannie monitorował dane epidemiologiczne oraz wszelkie pojawiające się nowe naukowe informacje, dostosowując swoje działania do dynamicznie zmieniającej się sytuacji. Ważnym aspektem monitorowania było również

systematyczne pozyskiwanie informacji dotyczących działań podejmowanych przez inne kraje i dostosowywanie strategii na podstawie międzynarodowych doświadczeń.

Warto zwrócić uwagę, że zarządzanie kryzysem w dobie pandemii to proces dynamiczny, który wymaga elastyczności i gotowości do reagowania na zmieniające się okoliczności. Polska, podobnie jak wiele innych krajów, podejmowała działania na bieżąco, starając się znaleźć równowagę między ochroną zdrowia publicznego a ochroną gospodarki oraz dobra obywateli.

Zarządzanie kryzysem pandemii COVID-19 w Polsce nie obyło się bez błędów i kontrowersji, ale władze podejmowały działania w oparciu o dostępną wiedzę i doświadczenia. Pandemia była testem dla zdolności kraju do adaptacji do zmian i współpracy na wielu płaszczyznach. Jednym z kluczowych aspektów zarządzania kryzysem było dążenie do równowagi między ochroną zdrowia publicznego a zachowaniem stabilności gospodarczej i społecznej.

3.4. Program rządu Ukrainy przeciwdziałający ekonomicznym skutkom pandemii COVID-19

Na Ukrainie pierwszych chorych na COVID-19 pacjentów odnotowano 3 marca 2020 r., 13 marca 2020 r. zamknięto szkoły, ograniczono funkcjonowanie przejść granicznych, zalecono samoizolację. 17 marca zamknięto granice dla cudzoziemców. Rząd 25 marca wprowadził stan nadzwyczajny⁹⁴. Od 4 kwietnia

⁹⁴ Кабінет міністрів України, (2020a) Постанова від 25 березня 2020 р. № 256, Деякі питання забезпечення трудових прав державних службовців, працівників державних органів, підприємств, установ та організацій на час встановлення карантину у зв'язку із загостренням ситуації, пов'язаної з поширенням випадків гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, Київ, Pobrano z: <https://ukurier.gov.ua/media/files/2020-4/256-p.pdf>[dostęp 1.07.2022].

2020 r. w przestrzeni publicznej mogły się poruszać maksymalnie razem dwie osoby w masce. 7 kwietnia zamknięto kolejne przejścia graniczne dla Ukraińców⁹⁵.

Działania rządu były jednak hamowane przez lokalne władze. Przywódcy opozycji będący merami wielu miast bojkotowali podejmowane rząd inicjatywy i wprowadzali własne rozwiązania, niezależnie od władz centralnych. Mer Charkowa Hennadij Kernes odmawiał wykonania decyzji rządu o zamknięciu metra⁹⁶. Problemy w zarządzaniu skłoniły prezydenta do szukania pomocy u oligarchów. Prezydent W. Zelenski poprosił ich o podjęcie działań na rzecz walki z epidemią w obwodach. Oligarchowie przejęli bezpośrednią kontrolę nad regionalnymi sztabami antykryzysowymi, finansując m.in. zakupy sprzętu⁹⁷. Wybuch epidemii ujawnił problemy w zarządzaniu, wykonywaniu decyzji na poziomie regionalnym, oraz spadek zaufania do prezydenta W. Zelenskiego. Ukraina w 2020 r. wykazała się najniższą w Europie liczbą wykonywanych testów na COVID-19⁹⁸. Duże braki w zakupie sprzętu medycznego wpłynęły również na niekontrolowany rozwój pandemii. Niski poziom zdyscyplinowania społeczeństwa

⁹⁵ Кабінет міністрів України, (2020b). Постанова 30 березня 2020 року № 540-ІХ30 березня 2020 року № 540-ІХ, Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), Pobrano z: <https://ukurier.gov.ua/media/files/2020-4/256-p.pdf> [dostęp 1.07.2022].

⁹⁶ Українська Правда (2020). Кернес відмовився виконувати доручення Зеленського щодо коронавірусу, Pobrano z: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/16/7243864/> [dostęp 1.07.2022].

⁹⁷ Президент України (2020). Регіони мають кілька джерел фінансування для боротьби з коронавірусом – Володимир Зеленський, Pobrano z: <https://www.president.gov.ua/news/regioni-mayut-kilka-dzherel-finansuvannya-dlya-borotbi-z-kor-60409> [dostęp 30.06.2022].

⁹⁸ BBS News (2020). Статистика щодо COVID-19 України сумнівні. Що з нею не так, Pobrano z: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-55951545> [dostęp 30.06.2022].

czeństwa ukraińskiego, częste opuszczanie miejsc odosobnienia podczas kwarantanny, kontestowanie tego stanu przez patriarchów moskiewskich nie mogły prowadzić do szybkiej i skutecznej walki z pandemią COVID19⁹⁹. Rząd Ukrainy wprowadził działania zmierzające do zmniejszenia ekonomicznych skutków pandemii COVID-19 w postaci czterech programów. Najwcześniej 17 marca 2020 r. ogłoszono preferencje podatkowe. Polegały one na:

1. Zwolnieniu z opłat i podatków za grunty wykorzystywane w działalności gospodarczej, oraz podatku od nieruchomości od lokali mieszkalnych w marcu 2020 r.;
2. Ograniczeniu większości kar za naruszenie przepisów podatkowych;
3. Wprowadzeniu moratorium na kontrole podatkowe do 30.06.2020 r.;
4. Czasowym zaprzestaniu naliczania i opłacania jednolitej składki na ubezpieczenie społeczne, za okresy od 1 do 31 marca oraz od 1 kwietnia do 30 kwietnia 2020 r.;
5. Odroczeniu wprowadzenie kas fiskalnych dla wszystkich kategorii podatników rozliczających się w ramach systemu uproszczonego;
6. Podwyższeniu rocznych limitów dochodów dla osób prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą¹⁰⁰;

⁹⁹ Радіо Свобода (2021). Дії ущц (мп) під час карантину: релігійний фундаменталізм чи щось інше?, Pobrano z: <https://www.radiosvoboda.org/a/30588024.html> [dostęp 30.06.2022].

¹⁰⁰ Organy podatkowe ustaliły procedurę obliczania wysokości dochodu dla „jednostek – przedsiębiorców” grup I–III w 2020 roku. (obowiązywała od 2 kwietnia 2020 r.) 1/w pierwszej grupie – 1 mln hrywien (do 2 kwietnia – 300 tys. hrywien); 2/dla osób z II grupy - 5 mln UAH (do 2 kwietnia - 1,5 mln UAH); 3/” III grupy - 7 mln UAH (do 2 kwietnia - 5 mln UAH). Національний банк України (2020). Правління Національного банку України Постанова 26 березня 2020 року м. Київ, Pobrano z: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_26032020_39 [dostęp 19.06.2022]; Інформаційний лист №9 Карантинні нововведення для

7. Zwolnieniu z VAT importu towarów niezbędnych do zwalczania koronawirusa: leki, środki dezynfekcyjne;
8. Uproszczeniu systemu księgowania zakupionych towarów i wprowadzono zerową stawkę podatku akcyzowego dla przedsiębiorstw państwowych produkujących środki dezynfekcyjne na bazie alkoholu¹⁰¹.

Drugim przedsięwzięciem rządu były wakacje kredytowe ogłoszone 26 marca 2020 r. przewidywało ono:

1. Wprowadzenie specjalnego okresu karencji dla spłaty kredytów;
2. Możliwość restrukturyzacji kredytu w porozumieniu z bankiem;
3. Zwolnienie klientów ze spłaty raty pożyczki zgodnie z harmonogramem na okres nie krótszy niż czas lockdown'u oraz ograniczeń z powodu pandemii¹⁰²;
4. Zwolnienie z opłat i odsetek za nieterminową spłatę kredytu¹⁰³.

Trzecie działanie rządu to wsparcie dla sektora MŚP zaczęło obowiązywać od 30 marca 2020 r. objęło ono:

biznesu Частина 2. Податок на доходи фізичних осіб, місцеві податки, ЄСВ, адміністрування (2020); Pobrano z: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_26032020_39 [dostęp 18.06.2022].

¹⁰¹ Національний Банк України (2020). Інформаційний лист №9 Карантинні нововведення для бізнесу Частина 2. Податок на доходи фізичних осіб, місцеві податки, ЄСВ, адміністрування. Pobrano z: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_26032020_39 [dostęp 18.06.2022].

¹⁰² Верховна Рада України, (2022). Закон від 14.07.2020 №786-IX, Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо функціонування електронного кабінету та спрощення роботи фізичних осіб – підприємців, Pobrano z: <https://docs.dtkr.ua/doc/786-20> [dostęp 21.06.2022]; Дію податкових преференцій продовжено до закінчення карантину. Пресслужба Державної податкової служби України, опубліковано 19 травня 2020, Pobrano z: <https://tax.gov.ua/pove-pro-podatki--novini-/419011.html> [dostęp 21.06.2022].

¹⁰³ Національний банк України (2020). Правління Національного банку України постанова 26 березня 2020 року м. Київ, Pobrano z: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_26032020_39 [dostęp 21.06.2022].

1. Wsparcie finansowe dla pracodawców oraz małych i średnich przedsiębiorstw, które ograniczyły lub zaprzęstały działalność z uwagi na pandemię COVID-19¹⁰⁴;
2. Wprowadzenie pojęcia czasowego statusu bezrobocia na okres trwania pandemii. Właściciele małych i średnich firm, którzy zatrudniają pracowników, mogli zgłosić pracowników jako czasowo bezrobotnych, tak by ci mogli otrzymać zasiłki¹⁰⁵.

Czwarte działanie to wsparcie agrobiznesu funkcjonującego przynajmniej za okres od stycznia, do marca 2020 r.¹⁰⁶.

Latem 2020 r. na Ukrainie zostały wydane dwie prace zbiorowe, które charakteryzowały skutki COVID-19. Pierwsza z nich ukazała zmiany w gospodarce wywołane pandemią, druga ujawniła działania rządu ukraińskiego przeciwdziałające ekonomicznym skutkom COVID-19¹⁰⁷. Obie prace ze względu na termin wydania nie przedstawiają pełnego obrazu zmian wywołanych

¹⁰⁴ Держава допоможе виплачувати зарплату найманим працівникам малого бізнесу під час карантину (2020). Pobrano z: <https://tsn.ua/politika/striman-pya-cin-dopomoga-bezrobitnim-ta-doplati-medikam-zelenskiy-pidpisav-antikoronavirusni-zakoni-1519449.html>[dostęp 21.06.2022].

¹⁰⁵ Częściowe zasiłki dla bezrobotnych za okres kwarantanny były wypłacane gdy pracodawca lub osoba prowadząca jednoosobową działalność gospodarczą była ubezpieczona i wpłaciła jednorazowo składkę na obowiązkowe ubezpieczenie społeczne za sześć miesięcy poprzedzających dzień zaprzestania działalności. Kurs na dzień 1 maja 2020 r. 1 USD = 382,42 tenge. Investing.com (2022). USD/KZT - US dolar Tenge kazachskie Pobrano z: <https://pl.investing.com/currencies/usd-kzt> [dostęp 1.07.2022].

¹⁰⁶ Ukrainian Agriculture and Food Export Secretariat (2020). Як отримати допомоги від агробізнесу під час COVID-19?, Pobrano z: <https://ukrainefood.org/2020/04/iak-otrymaty-dopomohu-vid-ahrobiznesu-pid-chas-covid-19/>. [dostęp 22.06.2022].

¹⁰⁷ Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України Кабінетне дослідження (2020). Kiev Pobrano z: <https://www.kas.de/uk/web/ukraine/einzeltitel/-/content/vpliv-covid-19-ta-karantinnih-obmezen-na-ekonomiku-ukraini> [dostęp 1.05.2022]; Кулицький С. (2020). Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, та пошук шляхів їх розв'язання, Kiev.

pandemią. Lukę tę wypełnia kolejna monografia zbiorowa będąca dziełem ponad dwudziestu autorów. W artykule A. Końska przeanalizowano środki, które przedsięwziął rząd Ukrainy by ratować życie ludzkie. Jednym z nich była przymusowa izolacja prowadząca do przerw w pracy przedsiębiorstw i utrata płynności finansowej. Ograniczenia w produkcji, handlu i konsumpcji, zmniejszona wypłacalność osób prawnych i osób fizycznych, wydłużenie terminów spłat długów, utrata kluczowych rynków zbytu lub odbiorców usług przyczyniły się do pogorszenia sytuacji finansowej przedsiębiorców a zaproponowany przez rząd program okazał się niewystarczający i nie wszystkim podmiotom gospodarczym umożliwił przetrwanie¹⁰⁸. Za jeden z istotniejszych instrumentów pobudzenia gospodarki w okresie po pandemicznym uznano zagraniczne inwestycje, przyspieszające zmiany technologiczne w procesie produkcji zwiększające strukturę asortymentową, przychody, podwyższające jakość towarów i obniżające koszty¹⁰⁹.

Pandemia COVID-19 na Ukrainie była przyczyną spadku PKB o 4% w ciągu 2020 r. wzrostu bezrobocia oraz zmniejszenia produkcji towarów i usług. Według ankiety przeprowadzonej przez Europejskie Stowarzyszenie Biznesu, co piąte małe przedsiębiorstwo w tym państwie z powodu pandemii zagrożone zostało likwidacją, ponieważ jego działalność stała się nieopłacalna¹¹⁰. Według

¹⁰⁸ Конська А. (2022). Пріоритети підтримки малого підприємництва для подолання наслідків пандемії COVID-19, Вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці, с.7–9. Pobrano z : http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022]

¹⁰⁹ Мельниченко Г. (2022). Інвестиції, як одна з важливих сфер підприємництва в постпандемічний період, [w:] Вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці, с.9–11. Pobrano z : http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022]

¹¹⁰ Чурилова К., (2020). Як врятувати малий бізнес в умовах карантину?: Pobrano z <https://delo.ua/opinions/jakvrjatuvati-malijbiznes-v-umovah-karantinu-367890/> [dostęp 12.05.2022].

statystyk Ukraińskiego Urzędu Statystycznego duże przedsiębiorstwa (58%) mogły przetrwać lockdown bez większych strat¹¹¹. Najmniejsze przedsiębiorstwa zostały najbardziej dotknięte skutkami COVID-19. Program przeciwdziałający ekonomicznym skutkom pandemii przyjęty przez rząd obejmował: wsparcie dla agrobiznesu, preferencje podatkowe i wakacje kredytowe. Jednak nie zapewniły im wystarczająco skutecznej ochrony¹¹².

Dopiero pod koniec 2020 r., zmniejszenie ograniczeń covidowych na Ukrainie, sprzyjało ożywieniu działalności gospodarczej¹¹³. W ciągu 2020 r. ze względu na niski popyt zewnętrzny i protekcjonistyczne działania innych państw odnotowano perturbacje w handlu zagranicznym. Spadł eksport plonów rolnych, zmniejszyło się zainteresowanie firm zagranicznych niektórymi rodzajami towarów, w tym metalami żelaznymi, zbożami, nawo-

¹¹¹ Офіційний Сайт Державної Служби Статистики, Ukrstat (2022). Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів у 2014–2020 роках. Pobrano z http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html [dostęp 10.07.2022].

¹¹² Кабінет Міністрів України, (2020). Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня, р. № 641 Про встановлення карантину та запровадження посилих протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARSCoV-2, Pobrano z: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantynu-ta-zapr-641> [dostęp 12.05.2022]; НБУ, (2016). Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова, № 351 від, Pobrano z: <https://ips.ligazakon.net/document/PB16098> [dostęp 10.05.2022]; Ворфоломеєв А.В. (2020). Вплив COVID - 19 на українські виробничі підприємства та допомога у відновленні нормальної роботи: звіт за результатами опитування Центру ресурсоефективного та чистого виробництва. Київ. Центр ресурсоефективного та чистого виробництва, с. 24. Pobrano z: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/34835> [dostęp 12.05.2022]. Шевченко-Переполюкіна Р. (2021). Ways of small business development in COVID-19, Економіка та управління підприємствами, No.1, p.147–151.

¹¹³ Горашук І. (2022). Соціально – економічний розвиток України в умовах пандемії, [w:] Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в постпандемічний період, Чернівці с.24–36. Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].

zami. Wielkość importu towarów i usług zmniejszyła się o 17,9% w porównaniu z 2019 r.¹¹⁴.

Według szacunków rządu Ukrainy sektor turystyczny hotele i przewoźnicy stracili 1,5 mld USD w 2020 r. Zamknięte granice i zatrzymany ruch lotniczy spowodowały, że biura podróży wstrzymały pracę, a personel został skierowany na nieodpłatny urlop, by obniżyć koszty. Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego 35–40% hoteli na Ukrainie zostało zamkniętych, inne pracowały w bardzo ograniczony trybie. Te które nadal pracowały (7–8 tys. obiektów) i tak straciły od 60 do 90% dochodów ponieważ nie było w nich obłożenia¹¹⁵. Stopniowe łagodzenie obostrzeń w drugiej połowie 2020 r. nie stało się panaceum rozwoju dla branży, ponieważ 40–50% firm turystycznych, nie było w stanie wznowić pracy¹¹⁶. Zysk branży turystycznej Ukrainy w 2021 r. wynosił 60% w porównaniu z 2019 r.¹¹⁷. W okresie od 2020–2021 r. zanotowano spadek popy-

¹¹⁴ Офіційний сайт Державної служби статистики, Ukrstat (2022). Експорт та імпорт товарів та послуг(2021)Pobrano z: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3403805-eksport-tovariv-zbilsivsa-na-384-aimport-poslug-majze-na-tre-tinu-derzstat.html> [dostęp 15.05.2022].

¹¹⁵ Лозова М. (2022). Вплив пандемії на соціальноекономічні процеси в Україні, [w:] Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в постпандемічний період, Чернівці с.52–54. Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].

¹¹⁶ Агентство ShiStrategies — це (2022). Туризм в Україні народжений кризою, Pobrano z: <https://strategi.com.ua/turyzm-v-ukraini-narodzhenyy-kryzoiu/> [dostęp 17.06.2022]; І. Бирзу(2022), Кризові інструменти діяльності закладів ресторанного господарства, [w:] Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в постпандемічний період, Чернівці, с. 95-96. Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].

¹¹⁷ Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України (2021). Pobrano z: <https://www.kas.de/documents/270026/8703904/%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2+COVID-19+%D1%82%D0%B0+%D0%BA-%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D0%BE%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C+%D0%BD%D0%B0+%D0%B5%D0%BA-%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA-%D1%83+%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD>

tu na usługi turystyczne świadczone przez touroperatorów i biura podróży. W 2021 r. zmniejszyła się liczba turystów i wyniosła ona 48,2% stanu z 2019 r.¹¹⁸. Pandemia COVID-19 wywołała znacznie głębszy spadek parametrów ekonomicznych na Ukrainie niż na świecie ze względu na niski poziom rozwoju tej gospodarki¹¹⁹.

3.5. Програмы рządu Казахстану przeciwdziałające ekonomicznym skutkom pandemii COVID-19

W Kazachstanie zachorowania na COVID-19 odnotowano już od początku marca 2020 r., ale dopiero 16 marca 2020 roku zostało zawieszono funkcjonowanie transportu publicznego, a większość organizacji i instytucji przeszła na zdalny tryb pracy. Wprowadzono też stan wyjątkowy. W tym okresie państwo zaczęło wypłacać comiesięczne dotacje osobom, które utraciły do-

% D 0 % B 8 . + % D 0 % 9 A % D 0 % B 0 % D 0 % B 1 % D 1 % 9 6 % D 0 % B -
D % D 0 % B 5 % D 1 % 8 2 % D 0 % B D % D 0 % B 5 + % D 0 % B 4 % D 0 % B E -
% D 1 % 8 1 % D 0 % B B % D 1 % 9 6 % D 0 % B 4 % D 0 % B 6 % D 0 % B 5 % D 0 % B D % D 0 % B -
D % D 1 % 8 F + % D 0 % A 6 % D 0 % 9 F % D 0 % 9 4 . + % D 0 % 9 B % D 0 % B 8 % D 0 % B -
F % D 0 % B 5 % D 0 % B D % D 1 % 8 C + 2 0 2 0 . p d f /
b7398098-a602-524d-7f88-6189058f69d3?version=1.0&t=1597301028775 [dostęp
17.07.2022]; Адам В. (2022). Вплив пандемії на розвиток готельно-ресторанно-
го бізнесу в україн [w:] Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в пост-
пандемічний період, Чернівці, с. 91–93. Pobrano z: [http://chtei-knteu.cv.ua/ua/
content/download/konf_14_04_2022.pdf](http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf) [dostęp 12.05.2022].

¹¹⁸ Офіційний Сайт Державної Служби Статистики, Ukrstat (2022). Ко-
лективні засоби розмішування. (2021), Pobrano z: [https://ukrstat.gov.ua/me-
taopus/2021/2_03_12_02_2021.htm](https://ukrstat.gov.ua/metaopus/2021/2_03_12_02_2021.htm) [dostęp 12.05.2022]; Сандуляк В. (2022).
Проблеми та напрями розвитку готельно-ресторанного бізнесу в умовах пан-
демії, [w:] Вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі,
Чернівці, с.100–102. Pobrano z: [http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/
konf_14_04_2022.pdf](http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf) [dostęp 12.05.2022].

¹¹⁹ Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства
України, (2020). Вплив COVID-19 на економіку і суспільство (бачення пост-
пандемічного розвитку у 2020–2024 рр. очима експертів та молоді), Kiev. Po-
brano z: www.gov.ua [dostęp 11.07.2022].

chody z powodu zamykania przedsiębiorstw. Wsparcie finansowe ze strony państwa w formie wpłat w wysokości 42500 tenge otrzymało 4,5 miliona osób. Na dzień 11 maja 2020 r., płatności wyniosły 1 bilion 912 miliardów 500 milionów tenge¹²⁰.

Dodatkowe świadczenia socjalne w wysokości jednej płacy minimalnej (42 500 tenge) otrzymali ci, którzy wcześniej wykonywali pracę najemną, osoby prowadzące działalność na własny rachunek i te, które wykonywały pracę w szarej strefie pod warunkiem udowodnienia zatrudnienia¹²¹.

Zarejestrowani bezrobotni otrzymali bezpłatne paczki żywnościowe. Taką pomoc przyznano również osobom niepełnosprawnym I, II, III grupy w tym niepełnosprawnym dzieciom. Łącznie pomoc otrzymało ponad 800 tys. osób. Akcja okazała się dużym wsparciem dla małych i średnich przedsiębiorstw produkujących artykuły spożywcze i AGD, które zapatrywały potrzebujących.

Ministerstwo Przemysłu i Rozwoju Infrastruktury Republiki Kazachstanu opracowało zasady pomocy w opłacaniu rachunków za media (prąd, wodę, ogrzewanie) w regionach. Na pomoc przeznaczono 49,3 mld tenge. Zidentyfikowano siedem kategorii wrażliwych społecznie populacji:

1. inwalidzi I, II, III grupy;
2. rodziny wychowujące dzieci niepełnosprawne;
3. rodziny wielodzietne;

¹²⁰ Центр развития трудовых ресурсов (2022). Молчановская А., Карабаев А., Шегенова У., Мухышбаева А., Бермағанбет Ә., (2021). Рынок труда Казахстана развитие в условиях новой реальности, сентябрь, с. 15–18. Pobrano https://iac.enbek.kz/public/pdf/%d0%a6%d0%a0%d0%a2%d0%a0_%d0%93%d0%be%d0%b4%d0%be%d0%b2%d0%be%d0%b9_%d0%be-%d1%82%d1%87%d0%b5%d1%82_%d0%bf%d0%be_%d1%80%d1%8b%d0%bd%d0%ba%d1%83_%d1%82%d1%80%d1%83%d0%b4%d0%b0_%d1%81%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%8f%d0%b1%d1%80%d1%8c_2021.pdf [dostęp 1.07.2022].

¹²¹ Ibidem.

4. inwalidzi i uczestnicy Wielkiej Wojny Ojczyźnianej;
5. rodziny osób, które zginęły podczas pełnienia obowiązków państwowych lub publicznych, służby wojskowej, w trakcie przygotowania lub wykonania lotu w kosmos, ratujące życie ludzkie, przy ochronie prawa i porządku;
6. emeryci z minimalną emeryturą;
7. obywatele otrzymujący ukierunkowaną pomoc społeczną, w tym samotni emeryci. Osoby przynależne do tych kategorii stanowiły w Kazachstanie 1,6 miliona osób¹²².

Pierwsza rata płatności za media została przekazana potrzebującym w terminie od 1 kwietnia – 30 kwietnia, a druga od 1 maja – 30 maja 2020 r. Ponad 11,5 tys. małych i średnich przedsiębiorstw otrzymało odroczenie spłaty pożyczek i kredytów na łączną kwotę ponad 360 mld tenge. Na finansowanie wiosennych prac polowych przeznaczono 200 mld tenge. Łączna kwota wszystkich środków przeznaczonych na wsparcie obywateli i przedsiębiorstw osiągnęła 6 bln tenge¹²³.

¹²² Жумагулов М.И., Жумагулов Д.М. (2021). Пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 в Казахстане: *Право и государство*, № 2 (91), с.38-58. DOI: 10.51634/2307-5201_2021_2_40. Pobrano z: <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/1047/%D0%96%D1%83%D0%B-C%D0%B0%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%98.%2C%20%D0%96%D1%83%D0%B-C%D0%B0%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%20%D0%94.%D0%9C.%20%D0%9F%D0%B0%D0%B-D%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B-D%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B-D%D0%BE%D0%B9%20%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%B5%D0%BA-%D1%86%D0%B8%D0%B8%20COVID-19....pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 20.06.2022].

¹²³ Kazinform, (2020). Президент поручил обеспечить льготное кредитование малого и среднего бизнеса, пострадавшего от пандемии, на 600 млрд тенге сроком на 1 год Pobrano z: https://www.inform.kz/ru/prezident-poruchil-obespechit-l-gotnoekreditovanie-malogo-i-srednego-biznesa-postradavshego-ot-pandemii_a3627389 [dostęp 20.06.2022].

Rząd Kazachstanu postawił przez przedsiębiorcami trudne zadanie utrzymania miejsc pracy dla pracowników czasowo niezdolnych do wykonywania swoich obowiązków. Wielu przedsiębiorców nie było w stanie zrealizować tego zadania z braku środków finansowych. W Republice Kazachstanu pod koniec pierwszego kwartału 2020 r. liczba przedsiębiorców wyniosła 970,6 tys. tj. o 4,8% mniej niż na koniec I kwartału 2019 r. Spośród nich ponad jedna czwarta przypada na dwa miasta – Ałmaty i Nur-Sultan. W mieście Ałmaty w ciągu 2020 r. liczba przedsiębiorców zmniejszyła się o 2,8%, a w Nur-Sultan wzrosła o 1,9%. Najbardziej zauważalny spadek liczby przedsiębiorców odnotowano w branży transportowo-magazynowej – o 13,2% oraz handlu, naprawie samochodów i motocykli – o 10,7%. W strefie zwiększonego ryzyka znalazły się MŚP z obszaru handlu, turystyki i gastronomii, zatrudniające ponad 1,6 mln pracowników¹²⁴.

Kazachstan podjął działania mające na celu wsparcie małych i średnich przedsiębiorstw w postaci preferencji podatkowych, odroczenia spłaty kredytów. Do 31 grudnia 2020 r. z podatku od nieruchomości zwolnione były małe i średnie przedsiębiorstwa a także duże centra handlowe o powierzchni ponad 2000 m²., sale kinowe, teatry; obiekty sportowe i fitness oraz przedsiębiorcy działający w branży turystycznej, spożywczej i hotelarskiej. 1 czerwca 2020 r. wprowadzono dla MŚP odroczenie zapłaty wszystkich podatków i obowiązkowych wpłat do budżetu oraz składek na ubezpieczenia społeczne i podatku od wynagrodzeń. Stawka VAT na podstawowe produkty spożywcze została obniżona z 12% do 8% w okresie od 30 marca do 1 października 2020 r. Przedsiębiorcy

¹²⁴ Амangelдинова Е. Протасова О.В., Горковенко Л. (2020). Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса, *Инновационная Экономика: Перспективы развития совершенствования*, №3(45), с. 13–18. Pobrano z: <https://nauka46.ru/innovatsionnaya-ekonomika-perspektivy-razvitiya-i-sovershenstvovaniya/> [dostęp 22.06.2022].

zostali zwolnieni z płacenia podatku CIT do 31 grudnia 2020 r. Producenci artykułów rolnych zostali zwolnieni z zapłaty podatku gruntowego do 31 grudnia 2020 r. W tym okresie nie musieli również odprowadzać podatków i składek na ubezpieczenie społeczne od wynagrodzeń pracowników. Import artykułów rolno-przemysłowych został zwolniony z podatku VAT do końca 2020 r .

Wprowadzenie lockdownu w Kazachstanie spowodowało odpływ młodzieży z dużych miast do regionów, głównie studentów, pracowników organizacji sektora usług i handlu. W niektórych regionach powstała nadwyżka pełnosprawnej populacji. Rozwiązaniem tego problemu był program rządowy „Mapa drogowa zatrudnienia”. Lokalne organy wykonawcze rozpoczęły zakrojoną na szeroką skalę kampanię na rzecz zatrudnienia bezrobotnych, którym od razu po rozpoczęciu nowej pracy przyznawano zasiłek w wysokości 85 tys. tenge. 11 maja 2020 r. w Kazachstanie zniesiono stan wyjątkowy, ale szereg restrykcyjnych środków antyepidemicznych zachowano. Na zlecenie rządu kazachskie firmy informatyczne przygotowały dużą liczbę platform, które dość skutecznie monitorowały wsparcie społeczne, a także odnotowywały oficjalne statystyki zachorowań na COVID-19. Rząd polecił również by przedsiębiorstwa gwarantowały zapewnienie wystarczającej wielkości produkcji, utrzymanie cen oraz wymaganego poziomu zatrudnienia w czasie pandemii i tuż po niej. Kazachstan stanął przed dwoma wyzwaniem: zapobieganie redukcji pracowników oraz zmniejszanie przepływów pieniężnych a to oznaczało uniknięcie upadłości wielu przedsiębiorstw.

Badania nad wynikami programów rządowych łagodzących ekonomiczne skutki pandemii COVID-19 w Kazachstanie wykazały, że zatrudnienie w tym okresie wzrosło. Nowe miejsca pracy to głównie oferty pracy tymczasowej nie generujące stałego zatrudnienia. Podjęte przez rząd Kazachstanu kroki nie rozwiązały problemów rynku pracy jedynie je maskowały. Pandemia nie zmie-

niła trendu, nadal największym bezrobociem dotknięci byli młodzi ludzie, bezpośrednio po ukończeniu szkoły średniej lub studiach, którym brak doświadczenia zawodowego, wymaganego przez wielu pracodawców¹²⁵. Analiza przeprowadzona przez Chishaeva Zhanat Tulegenovna wykazała, iż zatrudnienie w sektorze prywatnym w Kazachstanie w okresie przed pandemią, w latach 2015–2019 rosło. Największą grupę przedsiębiorców stanowiły osoby w wieku 25–54 lata w sektorze handlu i przemysłu¹²⁶. Arai Nazarbekova udowodniła, iż tylko 25% przedsiębiorstw prywatnych w okresie pandemii dotknęły zwolnienia pracowników¹²⁷. Wielu pracodawców terminowo wypłacało wynagrodzenie i przeprowadzało awanse¹²⁸. Ponad połowa osób z wyższym wykształceniem znalazła zatrudnienie w największych miastach Kazachstanu¹²⁹.

¹²⁵ OIM, (2020). UE Migration. Оперативная оценка возможностей для достойной занятости молодежи, столкнувшейся с долгосрочным исключением с рынков труда в отдельных регионах казахстана и таджикистана, резюме выводов и рекомендаций, Нур-Султан. Pobrano z: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/rapid-assessment-of-the-opportunities-for-decent-employment-for-youth-ru.pdf> [dostęp 20.06.2022].

¹²⁶ Chishaeva Zh. T. (2020). Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения, *Journal of Central Asia Economy*, t. 4 nr. 2, с.15–18. <https://economic.ru/lib/110284>[dostęp 19.06.2022].

¹²⁷ Кармыс Ф. С. (2020). Совершенствование государственного регулирования рынка труда Казахстана в условиях цифровизации, Диссертация на соискание степени доктора по профилю, Нур-Султан, Pobrano z: <https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/332/%D2%9A-%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8B%D1%81%20%D2%92.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 22.06.2022]; Suibayeva S., Madiyarova S. Pestunova E. (2021). Study of Current trends in the Labour Market: change caused by digital technologies and the COVID-19 Pandemic, *Bulletin of Karaganda University. Series: Economy*, 101(1), p.70–82. DOI 10.31489/2021Ec1/70-82, Pobrano z: <http://rmebrk.kz/journals/6647/78116.pdf> [dostęp 1.07.2022].

¹²⁸ EU in Kazakhstan (2021). How 2020 affected the labor market in Kazakhstan, Pobrano z: https://www.ey.com/ru_kz/workforce/how-covid-19-changed-the-labor-market-in-kazakhstan [dostęp 25.06.2022].

¹²⁹ Служба центральных коммуникаций при Президенте Республики Ка-

Specyfiką Kazachstanu w czasie pandemii był rozwój przedsiębiorczości wspomagany udzielaniem mikrokredytów dla prowadzących działalność gospodarczą¹³⁰. Naila Kabeen, Sharha Razavi, Yana van der Meulen Rodger potwierdziły feministyczny wymiar pandemii COVID-19. Na całym świecie około 40,0% pracujących kobiet, zatrudnionych jest w: usługach hotelarskich i gastronomii, handlu hurtowym i detalicznym, sztuce i rozrywce, innych usługach, a te sektory ucierpiały najbardziej w czasie pandemii¹³¹.

Niekorzystną sytuację imigrantów na rynkach pracy Wspólnoty Niepodległych Państw w czasie pandemii COVID-19 przedstawia artykuł autorstwa S.V. Ryazantseva, I.N. Molodikova, A.D. Bragina. Autorzy prześledzili postępowanie rządów w dziesięciu państwach poradzieckich wobec imigrantów. Rosja, Kazachstan były jedynymi państwami, które przedłużyły ważność dokumentów pobytu oraz zawieszały kary za bezprawny pobyt przebywających na ich terytorium imigrantom¹³².

захстан (2022). После пандемии COVID-19 на рынке труда Казахстана наблюдается улучшение показателей, Pobrano z: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1651577513> [dostęp 18.06.2022]; Kzakhstan Today (2021). Во время пандемии рынок труда в Казахстане сохранил стабильность, Pobrano z: https://www.kt.kz/rus/society/vo_vremya_pandemii_rynok_truda_v_kazahstane_sohranil_1377914393.html [dostęp 20.5.2022].

¹³⁰ Mussayeva G., Vishnevskaya N. (2021). Labor market of the Republic of Kazakhstan: Transformation Stages and Current State, Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference “Current Problems of Social and Labour Relations”. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 646, p. 193–299. Pobrano z: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/ispc-cpslr-21/125970711> [dostęp 1.07.2022].

¹³¹ Kabeen N., Razavi S., van der Meulen-Rodger Y. (2021). Perspectives on the COVID-19 Pandemic, *Feminist Economic*, vol.27, p. 1–2, Pobrano z: <https://doi.org/10.1080/13545701.2021.1876906>. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13545701.2021.1876906> [dostęp 20.5.2022].

¹³² Ryazantsev S.V., Molodikova I.N., Bragin A.D. (2020). The Effect od COVID-19 on labour Migration in the CIS, *Baltic Region*, vol. 12, p.10–36, Pobrano z: https://journals.kantiana.ru/upload/iblock/120/2_10-38.pdf [dostęp 21.05.2022]

ROZDZIAŁ 4.

Zmiany na rynku pracy na Ukrainie i Kazachstanie w czasie pandemii COVID-19

4.1. Liczba ludności na Ukrainie i Kazachstanie

Pandemia COVID-19 miała duży wpływ na liczbę zatrudnionych w obu państwach. Zmieniała się struktura aktywnych zawodowo, zatrudnionych i bezrobotnych. Liczba ludności

Tabela 3. Liczba ludności na Ukrainie w latach 2017–2021

Rok	Ogółem	Kobiety	Mężczyźni
2017	42 414 905	22 770 325	19 644 580
2018	42 216 766	22 658 586	19 558 180
2019	41 983 564	22 528 292	19 455 272
2020	41 732 779	22 389 339	19 343 440
2021	41 418 717	22 223 341	19 195 376

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022), Розподіл постійного населення за статтю, основними віковими групами, співвідношення чоловіків і жінок та середній вік населення в Україні, Pobrano z: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/view.asp?ma=3&ti=%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB+%EF%EE%F1%F2%B3%E9-%ED%EE%E3%EE+%ED%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF+%E7%E0+%F1%F2%E0%F2%F2%FE%2C+%EE%F1%ED%EE> [dostęp 16.06.2022].

Tabela 4. Liczba ludności w Kazachstanie w latach 2017-2021 (w %)

Rok	Ogółem	Kobiety	Mężczyźni
2017	17996	51,7	48,3
2018	18187	51,4	48,6
2019	18381	51,5	48,5
2020	18871	51,5	48,5
2021	19125	51,5	48,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022), Мужчины и женщины Казахстана 2017-2021, Статистический сборник, Нур Султан Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [dostęp 16.06.2022].

w latach 2017–2021 była większa na Ukrainie niż w Kazachstanie. W obu państwach ponad połowę obywateli stanowiły kobiety (tabela 3 i 4).

4.2. Struktura ludności na Ukrainie i Kazachstanie wg grup wiekowych

W ciągu badanego okresu ogólna liczba ludności Ukrainy spadała, zmniejszała się również liczba ludności w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym a wrastała liczba ludności wieku poprodukcyjnym (tabela 5). Zamierzeniem przyjętej w 2017 r. reformy emerytalnej było odwrócenie tej tendencji. Od 2020 r. na emeryturę mogły przechodzić kobiety w wieku ukończonych 60 lat oraz mężczyźni 65 lat¹³³.

W Kazachstanie ogólna liczba ludności w badanym okresie wzrastała co uwidoczniło się zwiększeniem liczby ludności w trzech przedziałach: przedprodukcyjnym, produkcyjnym i po-

¹³³ Sputnik Kazakhstan (2021). Пенсионный возраст повысили для женщин в Казахстане в 2022 году, Pobrano z: <https://ru.sputnik.kz/20220101/pensionnyy-vozrast-dlya-zhenschin-kazakhstan-2022-18988902.html> [dostęp 12.06.2022].

Tabela 5. Liczba ludności na Ukrainie w latach 2017-2021 wg. grup wiekowych

Rok	Ogółem	0 -14	15-64	65 i więcej
2017	42 414 905	6 535 536	29 011 835	6 867 534
2018	42 216 766	6 530 490	28 719 006	6 967 270
2019	41 983 564	6 480 979	28 468 034	7 034 551
2020	41 732 779	6 386 756	28 199 524	7 146 499
2021	41 418 717	6 279 769	27 927 758	7 211 190

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Розподіл постійного населення за статтю, основними віковими групами, співвідношення чоловіків і жінок та середній вік населення в Україні, Pobrano z: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/view.asp?ma=3&ti=%D0%EE%E7%EF%EE%E4%B3%EB+%EF%E-D%F1%F2%B3%E9%ED%EE%E3%EE+%ED%E0%F1%E5%EB%E5%E-D%ED%FF+%E7%E0+%F1%F2%E0%F2%F2%FE%2C+%EE%F1%ED%EE> [dostęp 16.06.2022].

Tabela 6. Liczba ludności w Kazachstanie w latach 2017-2021 wg grup wiekowych

Rok	Ogółem	0 -14	15-64	65 i więcej
2017	17996	4963163	11675181	1279870
2018	18187	5109183	11720086	1328068
2019	18381	5249832	11768164	1377571
2020	18871	5372836	11823165	1435778
2021	19125	5522861	11881670	1475021

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики(2022). Демографический Ежегодник Казахстана 2017-2021, Статистический сборник, Нур Султан, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [dostęp 16.06.2022].

produkcyjnym (tabela 6). W wyniku przyjętej w 2018 r. reformy emerytalnej w Kazachstanie trwa podwyższanie wieku emerytalnego kobiet i zakończy się w 2027 roku gdy dokona się zrównanie wieku emerytalnego kobiet z wiekiem mężczyzn, który wynosi 63 lata. Od 1 stycznia 2018 r. kobiety mogły przechodzić

na emeryturę po ukończeniu 58,5 lat; od 1 stycznia 2019 r. – po ukończeniu 59 lat; od 1 stycznia 2020 r. – po ukończeniu 59,5 lat; od 1 stycznia 2021 r. – po ukończeniu 60 lat¹³⁴.

4.3. Aktywność zawodowa na Ukrainie i Kazachstanie w latach 2017–2021

W Kazachstanie liczba aktywnych zawodowo przez cały badany okres wzrastała, podobnie jak liczba pracujących (tabela 7). Wśród pracujących w 2017 r. 6485, 9 tys. stanowili pracownicy najemni a 2099,2 tys. przedsiębiorcy i samozatrudnieni. W 2020 r. liczba pracowników najemnych wzrosła do 6686,7 tys. a liczba przedsiębiorców i samozatrudnionych spadła do 2045, 4 tys. W 2021 r. możemy odnotować dalszy wzrost liczby pracowników najemnych 6710,2 i wzrost liczby przedsiębiorców i samozatrudnionych 2096,9 tys.¹³⁵. W wyniku pandemii bardziej ucierpiała grupa przedsiębiorców i samozatrudnionych. Liczba bezrobotnych ogółem rosła od pierwszego kwartału 2020 r. tj. od początków pandemii. Największą wartość uzyskała w III kwartale 2020 r. by powoli spadać w ciągu kolejnych kwartałów w 2021 r.

W obu badanych państwach przeprowadzono reformy emerytalne, których zadaniem było podwyższenie wieku emerytalnego i wzrost liczby ludności wieku produkcyjnym. Reforma powiodła się jedynie w Kazachstanie, gdyż liczba ludności w wieku produkcyjnym wzrastała.

¹³⁴ Sputnik Kazakhstan (2021). Пенсионный возраст повысили для женщин в Казахстане в 2022 году, Pobrano z: <https://ru.sputnik.kz/20220101/pensionnyu-vozrast-dlya-zhenshin-kazakhstan-2022-18988902.html> [dostęp 12.06.2022].

¹³⁵ Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Экспресс-информация. О ситуации на рынке труда в 2017, 2018, 2019, I четверть 2020 – IV четверть 2021, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> [dostęp 12-13.06.2022].

Tabela 7. Aktywni zawodowo: pracujący i bezrobotni w Kazachstanie w latach 2017–2021 (w tys.)

Rok	Aktywni zawodowo	Pracujący	Bezrobotni
2017	9027,4	8585,2	442,3
2018	9138,6	8695,0	443,6
2019	9221,5	8780,8	440,7
2020 I kw.	9236,4	8794,0	442,4
2020 II kw.	9157,7	8703,7	454,0
2020 III kw.	9167,9	8713,1	454,8
2020 IV kw.	9197,5	8744,5	453,0
2021 I kw.	9232,4	8781,1	451,3
2021 II kw.	9256,4	8805,0	451,4
2021 III kw.	9263,6	8812,9	450,7
2021 IV kw.	9262,3	8811,9	450,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики(2022). Экспресс-информация. О ситуации на рынке труда в 2017, 2018, 2019, I четверть 2020 – IV четверть 2021. Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> [dostęp 1.06.2022].

Tabela 8. Aktywni zawodowo: pracujący i bezrobotni na Ukrainie w latach 2017–2021 (w tys.)

Rok	Aktywni zawodowo 15–70	Pracujący	Bezrobotni
2017	17854,4	16156,4	1698,0
2018	17939,5	16360,9	1578,6
2019	18155,7	16668,0	1487,7
2020 I kw.	18123,4	16574,5	1548,9
2020 II kw.	17771,8	16141,2	1630,6
2020 III kw.	17729,0	16085,6	1643,4
2020 IV kw.	17629,8	15725,4	1674,2
2021 I kw.	17292,4	15488,4	1806,0
2021 II kw.	17378,6	15995,6	1712,8
2021 III kw.	17479,0	15798,8	1680,2
2021 IV kw.	173420	15693,4	1711,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2017–2021 році Unemployed population in 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 by age group, sex and place of residence; Pobrano z: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_eansmv_u.htm[dostęp 1.06.2022].

Na Ukrainie liczba aktywnych zawodowo spadała od 2017 r. z wyjątkiem 2019 r. oraz pierwszego kwartału 2020 r. Liczba pracujących rosła w 2018, 2019 r. i pierwszym kwartale 2020 r. a następnie spadała (tabela 8). Oficjalne dane Ukraińskiego Urzędu Statystycznego wskazują, iż liczba pracowników najemnych spadła w drugim kwartale 2020 r. wzrosła nieznacznie w trzecim i ponownie spadła w czwartym kwartale 2020 r. i pierwszym kwartale 2021 r. Wśród samozatrudnionych i przedsiębiorców odnotowano spadek w pierwszym kwartale 2020 r. jedynie o 0,1% a następnie powrót do stanu z 2019 r. i ponowny spadek samozatrudnionych i przedsiębiorców w pierwszym kwartale 2021 r. o 0,4% oraz ponowny wzrost ich liczby w IV kwartale 2021 r. który nie osiągnął wartości z 2019 r.¹³⁶

4.4. Struktura zatrudnienia na Ukrainie i Kazachstanie w latach 2017–2021

Liczba zatrudnionych na Ukrainie w badanym okresie spadała począwszy do pierwszego kwartału 2020 r. aż do czwartego kwartału 2021 r. o ponad 880 tys. Wśród zatrudnionych przewagę stanowili mężczyźni. Zdecydowanie więcej osób znalazło zatrudnienie w miastach choć i tu w badanym okresie liczba zatrudnionych spadała¹³⁷. Na wsiach odnotować można podobny trend jak w miastach, ponieważ liczba zatrudnionych spadała od

¹³⁶ W 2019 r. liczba zatrudnionych ogółem wyniosła 16668,0 tys. a liczba samozatrudnionych 2443,3 tys., Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat, (2022). Зайняте населення за статтю, типом місцевості та статусом зайнятості у 2019, 2020, 2021. Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 1.06.2022].

¹³⁷ Chreneková M., Melichová K., Marišová E., Moroz S., (2016). Informal Employment and Quality of live in rural areas on Ukraine, *European Countryside*, vol.8(2). c.135–146. Pobrane z : <https://ideas.repec.org/a/vrs/eurcou/v8y2016-i2p135-146n6.html> [dostęp 1.07.2022].

I kwartału 2020 r. do IV kwartału 2021 r. i ostatecznie zmniejszyła się o 125 tys. (tabela 9).

Tabela 9. Zatrudnieni na Ukrainie z podziałem na płeć oraz miejsce zamieszkania w latach 2017–2021 (w tys.)

Rok	Pracujący zawodowo (15–70)	Kobiety (w tys.)	Mężczyźni (w tys.)	Pracujący w miastach (w tys.)	Pracujący na wsiach (w tys.)
2017	16156,4	7771,2	8385,2	11109,3	5047,1
2018	16360,9	7910,7	8450,2	11271,7	5089,2
2019	16668,0	7923,1	8693,7	11462,3	5205,7
2020 I kw.	16574,5	7953,6	8620,9	11432,8	5141,7
2020 II kw.	16141,2	7733,2	8408,0	11139,0	5002,2
2020 III kw.	16085,6	7703,8	8381,8	11088,5	4997,1
2020 IV kw.	15725,4	7650,0	8345,6	11027,3	4968,3
2021 I kw.	15488,4	7385,9	8102,5	10677,5	4810,9
2021 II kw.	15995,6	7449,6	8216,2	10786,7	4879,1
2021 III kw.	15798,8	7506,7	8292,1	10867,4	4931,4
2021 IV kw.	15693,4	7451,4	8242,0	10816,5	4876,9

Źródło: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat,(2022).

Employend population in 2017– 2021 by age group , sex and place of residence, Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/>[dostęp 12.06.2022].

W Kazachstanie, według danych urzędu statystycznego, odnotować możemy zupełnie inną tendencję na rynku pracy, liczba zatrudnionych bez względu na pandemię COVID-19 rosła. Od I kwartału 2020 r. do IV kwartału 2021 r. liczba zatrudnionych mężczyzn wzrosła o 32 tys. a liczba zatrudnionych kobiet spadała o 15 tys.(tabela 10). Dominowało zatrudnienie w miastach i wykazywało ono niewielki wzrost pracowników. Wśród zatrudnionych na Ukrainie największą grupę od początku do końca badanego okresu stanowiły osoby w wieku 40–49 lat. Ponadto zatrudnienie wykazywało tendencję rosnącą w dwóch grupach 35–39 oraz 50–59. W pozostałych grupach wiekowych odnotujemy spadek pracujących. Najmniejszą grupę stanowiły osoby w wieku 70 i więcej lat (tabela 11).

Tabela 10. Zatrudnieni w Kazachstanie z podziałem na płeć oraz miejsce zamieszkania w latach 2017-2021

Rok	Pracujący zawodowo (15-70)	Kobiety (w tys.)	Mężczyźni (w tys.)	Pracujący w miastach (w tys.)	Pracujący na wsiach (w tys.)
2017	8585,2	4126,3	4458,9	53,1	46,9
2018	8695,0	4220,3	4474,7	54,2	45,8
2019	8780,8	4245,4	4535,4	54,4	45,6
2020 I Kw.	8794,0	4250,3	4543,7	54,2	45,8
2020 II kw.	8703,7	4192,0	4511,7	53,8	46,2
2020 III kw.	8713,1	4250,4	4517,5	54,6	45,4
2020 IV kw.	8744,5	4235,7	4508,3	54,7	45,3
2021 I kw.	8781,1	4263,6	4508,2	54,7	45,3
2021 II kw.	8805,0	4249,1	4555,9	54,8	45,2
2021 III kw.	8812,9	4252,2	4560,7	54,8	45,2
2021 IV kw.	8811,9	4235,3	4576,6	54,8	45,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Экспресс-информация. О ситуации на рынке труда в 2017, 2018, 2019, I четверть 2020 – IV четверть 2021, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> [dostęp 2.06.2022].

Wzrost zatrudnienia w czasie Pandemii COVID-19 w Kazachstanie odnotować można prawie we wszystkich grupach wiekowych z wyjątkiem zatrudnionych w wieku 15 lat (tabela 12). Badania przeprowadzone przez Międzynarodową Organizację ds. Migracji wykazały, iż tworzone przez rząd w Kazachstanie w czasie pandemii COVID-19 nowe miejsca pracy to głównie oferty pracy tymczasowej. Mimo znacznych wysiłków władz programy te nie zapewniały młodym ludziom stałego zatrudnienia. Środki przeznaczane przez państwo na programy „Praktyki

Tabela 11. Zatrudnienie na Ukrainie w poszczególnych grupach wiekowych (w tys. i w %)

Rok		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	71 i więcej
2017	tys.	1384,9	2308,0	2718,7	2454,1	4570,6	3759,9	661,2	brak
	w %	34,4	78,6	82,7	84,7	84,7	68,4	13,9	danych
2018	tys.	1302,2	2235,5	2754,7	2504,1	4666,9	3832,8	643,3	brak
	w %	33,7	79,6	83,3	84,7	86,0	70,7	13,2	danych
2019	tys.	1365,9	2123,1	2661,2	2616,2	4696,0	3919,4	684,2	89,7
	w %	66,2	80,0	82,0	85,2	86,0	73,8	13,7	2,4
2020	tys.	1182,9	1989,4	2557,4	2636,8	4669,5	3881,8	671,7	80,3
	w %	31,9	79,0	81,1	84,0	84,8	74,6	13,2	2,1
2021	tys.	1128,9	1839,0	2459,9	2664,2	4723,3	3851,5	654,8	83,4
	w %	30,6	77,0	80,8	83,9	85,2	75,4	12,8	2,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Зайнятість та безробіття 2017-2021, Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 2.06.2022].

młodzieżowe” i „Pierwsza praca” były wykorzystywane przez pracodawców tylko w okresie dotowania i nie prowadziły do długotrwałego zatrudnienia¹³⁸.

Dane ukraińskie przedstawiające zatrudnienie według sektorów są uboższe od danych Kazachstanu, ponieważ ukazują jedynie zatrudnienie w ujęciu rocznym, bez podziału na poszczególne kwartały. Spadek zatrudnienia na Ukrainie w czasie Pandemii COVID-19 odnotować można w ciągu 2020 r. Dotyczył on wszystkich sektorów gospodarki. W kolejnym 2021 r. zatrudnienie w sektorach wzrosło ale nie osiągnęło ono poziomu z 2019 r. w wyjątkiem sek-

¹³⁸ IOM (2022). UN Migration. Оперативная оценка возможностей для достойной занятости молодежи, столкнувшейся с долгосрочным исключением с рынков труда в отдельных регионах казахстана и таджикстана, резюме выводов и рекомендаций Нур-султан, s. 20. Pobrano z: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/rapid-assessment-of-the-opportunities-for-decent-employment-for-youth-ru.pdf> [dostęp 24.06.2022].

Tabela 12. Zatrudnieni w Kazachstanie wg grup wiekowych 15-70 (w tys.)

Rok	15	16-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65 i więcej
2017	0,5	91,1	891,0	1354,9	1431,0	1085,6	1036,8	953,0	853,0	611,5	215,6	61,1
2018	0,3	76,6	892,9	1332,7	1504,7	1105,0	1074,7	949,2	862,1	625,5	239,2	59,0
2019	0,3	70,8	984,5	1267,2	1430,5	1139,7	1074,5	983,7	841,9	670,8	260,2	56,8
2020	0,3	70,7	983,2	1256,7	1424,7	1143,8	1078,4	988,9	844,9	670,8	268,0	54,8
2021	0,3	74,3	978,8	1265,7	1425,6	1144,5	1078,5	989,8	845,4	671,4	269,2	54,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Экспресс-информация. О ситуации на рынке труда в 2017, 2018, 2019, I четверть 2020 – IV четверть. Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> [dostęp 2.06.2022]

torów: przemysłu, finansów i ubezpieczeń, nieruchomości, sztuki rozrywki i rekreacja oraz innych usług (tabela 13).

Na Ukrainie w 2019 r. 83,6 % wszystkich zatrudnionych stanowili pracownicy najemni 1,3% to pracodawcy, 14,9% samozatrudnieni a 0,2% członkowie rodzin właścicieli gospodarstw rolnych. W ciągu 2020 r. taka struktura zatrudnionych utrzymała się. W kolejnym 2021 r. utrzymała się na tym samym poziomie liczba pracowników najemnych i wyniosła 83,6%. Spadała liczba samozatrudnionych, która w 2021 r. w wyniosła 14,3% (tabela 13). Oznacza to, że w okresie pandemii COVID-19 najbardziej ucierpiała grupa samozatrudnionych. W najgorszej sytuacji znalazły się przedsiębiorstwa w sektorach: turystyki, hotelarstwa, gastronomii, rozrywki i sportu, handlu detalicznego towarami nieżywnościowymi¹³⁹. Wiele małych przedsiębiorstw ucierpiała

¹³⁹ Конська А. (2022). Пріоритети підтримки малого підприємництва для подолання наслідків пандемії COVID-19, Вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці, с.7–9, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].

z powodu COVID-19 i zostało zmuszonych do likwidacji. Inne zmieniły metody pracy np. restauracje zaczęły dostarczać kurierem jedzenie klientom.

Tabela 13. Zatrudnieni na Ukrainie wg sektorów w latach 2017–2021

Sektor	2017	2018	2019	2020	2021
Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo	2860,7	2937,6	3010,4	2721,3	2898,1
Przemysł	2440,6	2426,0	2461,5	2358,6	2462,1
Budownictwo	644,3	665,3	699,0	664,4	669,3
Handel hurtowy i detaliczny	3525,8	3654,7	3801,3	3648,7	3790,6
Transport i przechowywanie	991,6	995,1	999,0	975,2	989,3
Usługi mieszkaniowe i gastronomiczne	276,3	283,0	304,0	285,4	288,4
Informacja i komunikacja	274,1	280,3	289,2	283,7	290,4
Finanse i ubezpieczenia	215,9	214,0	211,6	212,5	228,9
Nieruchomości	252,3	259,4	259,7	251,2	262,8
Działalność profesjonalna, techniczna, naukowa	415,8	437,9	421,6	418,2	421,4
Obsługa administracyjna	297,9	304,3	317,9	304,6	308,9
Zarządzanie, obrona, obowiązkowe ubezpieczenia	979,7	939,3	870,5	901,9	911,6
Edukacja	1423,4	1416,5	1388,7	1394,9	1474,9
Służba zdrowia	1013,6	995,4	974,2	935,4	938,4
Sztuka, rozrywka i rekreacja	199,8	196,9	197,6	196,0	198,9
Świadczenie innych usług	344,6	355,2	372,1	353,4	377,9
Razem	16156,4	16360,9	16578,3	15915,3	15969,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Робоча сила (економічно активне населення)

Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 1.06.2022].

A. Kanska dowodzi, iż wsparcie zaproponowane przez rząd dla małych przedsiębiorstw było nie wystarczające. Aby uniknąć zmian na rynku przedsiębiorstw, państwo winno wybrać środki wsparcia, które mogłyby zatrzymać lub zmniejszyć zwolnienia pracowników, zwiększyć podaż nieoprocentowanych pożyczek dla przedsiębiorców, aby mogły przetrwać okres pandemii, zapewnić dłuższe wakacje podatkowe dla podmiotów gospodarczych, które w okresie pandemii nie generowały zysku, zrekompensować koszty pracy, wspierać przedsiębiorstwa które wykorzystywały w pracy Internet. Za główny środek przezwyciężenia skutków pandemii COVID-19 autorka uznała wsparcie MŚP, ograniczenie ingerencji państwa w działalność małych podmiotów, usuwanie barier administracyjnych w prowadzeniu działalności gospodarczej, ograniczenie korupcji, modernizację systemu podatkowego, terminowy zwrot VAT i zmniejszanie obciążeń płacowych przez obniżenie stawki CIT, zwiększenie oferty w bankach w zakresie finansowania małych firm, uproszczenie wymogów dla kredytobiorców, rozwój cyfryzacji usług publicznych i handlu elektronicznego. Okres po pandemii powinien cechować się impulsem dla rozwoju mikro przedsiębiorczości, dzięki efektywnemu wsparciu na poziomie krajowym¹⁴⁰. Przeprowadzone badania wykazały, iż pomoc rządu Ukrainy nie trafiła do wszystkich potrzebujących. Wielu przedsiębiorców z braku odpowiedniej wiedzy nie składało dokumentów o jej otrzymanie, wydłużano terminy realizacji złożonych wniosków, administracja centralna Ukrainy kilka razy zmieniała kryteria przyznawania pomocy¹⁴¹.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (2020). Вплив COVID-19 на економіку і суспільство (бачення пост-пандемічного розвитку у 2020–2024 рр. очима експертів та молоді) консенсус-прогно департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування, Kiev, Pobrano z: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/consensus-report> [dostęp 22.06.22].

Dane Kazachstanu za lata 2017–2021 umożliwiają analizę zatrudnienia w okresie pandemii COVID-19 co kwartał. Pandemia nie wpłynęła na obniżenie poziomu zatrudnienia w porównaniu z 2019 r. w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie, przemyśle, budownictwie, handlu hurtowym i detalicznym zarządzaniu, obowiązkowych ubezpieczeniach, oświacie, służbie zdrowia. W tych sektorach zatrudnienie było wyższe niż w 2019 r. W pozostałych sektorach zatrudnienie spadło w porównaniu z 2019 r. i wzrosło bezrobocie (tabela 14).

Chishaeva Zhanat Tulegenovna udowodniła, iż w latach 2015–2019 wzrosła liczba osób pracujących na własny rachunek. Najmniej przedsiębiorców było w wieku do 25 roku życia a najliczniejsza była grupa od 25–54 roku życia. Struktura pracujących według rodzaju działalności gospodarczej pokazuje, że w 2019 r. w porównaniu z 2015 r. udział pracujących w rolnictwie zmniejszył się o 3,2% i wyniósł 13,0%, w przemyśle – wzrósł o 1% i wyniósł 12%, podobnie jak w handlu wzrósł o 1% i wyniósł 16%¹⁴². W Kazachstanie w 2019 r. liczba pracowników najemnych wyniosła 76% a samozatrudnionych i przedsiębiorców 24 %. W I kwartale 2020 r. 76,6% to pracownicy najemni a samozatrudnieni i przedsiębiorcy 23,4%, w drugim kwartale 2020 r. liczba pracowników najemnych spadła do 75,6 % a wzrosła liczba samozatrudnionych i przedsiębiorców. W III kwartale 2020 r. liczba pracowników najemnych wzrosła do 76,3% a samozatrudnionych spadła do 25,7%. W IV kwartale 2020 r. liczb pracowników najemnych utrzymała się na poziomie 76,3% podobnie jak liczba przedsiębiorców i samozatrudnionych.

¹⁴² Chishaeva Zh. T. (2020). Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения, *Journal of Central Asia Economy*, t. 4 no. 2, s.12. Pobrano z: <https://1economic.ru/lib/110284> [dostęp 19.06.2022].

Tabela 14. Zatrudnienie w Kazachstanie wg. sektorów w latach 2017–2021

Sektor	2017	2018	2019	I kw. 2020	II kw. 2020	III kw. 2020	IV kw. 2020	I kw. 2021	II kw. 2021	III kw. 2021	IV kw. 2021
Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo	428,6	434,6	456,6	459,8	471,8	512,5	535,6	528,2	506,2	504,3	511,7
Przemysł	1 055,1	1 048,5	1 044,6	1 053,0	1 031,2	1 020,5	1 023,5	1 025,9	1 047,2	1 042,0	1 030,5
Budownictwo	501,7	471,7	478,5	489,7	476,5	468,3	467,3	478,3	472,8	468,2	466,3
Handel hurtowy i detaliczny	671,2	742,9	756,1	770,6	762,1	746,2	743,5	788,2	795,8	774,6	791,4
Transport i przechowywanie	415,1	421,9	421,8	421,1	408,9	392,8	395,3	386,4	384,6	378,7	386,4
Usługi mieszkaniowe i gastronomiczne	150,4	151,	163,9	163,3	165,8	153,9	152,4	148,0	148,4	156,6	155,3
Informacja i komunikacja	152,1	158,3	146,1	148,4	151,5	145,7	149,1	143,2	140,6	148,1	142,5
Finanse i ubezpieczenia	180,6	178,3	189,3	187,0	173,5	174,5	190,0	172,0	171,7	174,7	182,0
Nieruchomości	96,6	132,2	123,4	123,5	118,9	137,4	133,7	132,8	126,5	133,0	128,6
Działalność profesjonalna, techniczna, naukowa	242,4	231,6	237,4	239,7	226,8	223,8	220,1	223,6	222,0	226,7	219,9
Obsługa administracyjna	273,2	275,2	278,2	271,0	268,7	253,2	262,6	271,2	264,9	263,8	257,1
Zarządzanie obrona, obowiązkowe ubezpieczenia	483,2	500,5	486,0	494,4	491,8	492,5	491,5	480,3	483,8	483,2	496,0
Edukacja	1 055,9	1 080,2	1 097,2	1 099,0	1 094,7	1 091,1	1 080,0	1 097,6	1 096,4	1 102,0	1 108,8
Służba zdrowia	481,2	490,4	487,0	496,0	502,6	504,8	508,1	517,8	516,8	521,8	529,9

Sztuka , rozrywka i rekreacja	133,0	136,4	137,1	136,7	130,1	129,7	124,9	123,7	126,2	115,2	118,1
Świadczenie innych usług	156,6	158,3	203,9	193,9	184,3	206,0	198,0	185,7	196,5	192,0	192,5
Razem	6 477,0	6 612,5	6 681,6	6 702,7	6 700,3	6 652,8	6 675,5	6 684,9	6 684,9	6 684,9	6 717,0

* W Kazachstanie statystyki wykazują jedynie pracowników najemnych wg sektorów. Dane dotyczące samozatrudnionych i przedsiębiorców gromadzone są oddzielnie i nie są kompletne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Статистические показатели 2017–2021. Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/quarter> [dostęp 1.06.2022].

W I kwartale 2021 r. liczba pracowników najemnych wzrosła do 76,3% a samozatrudnionych i przedsiębiorców spadła 23,7%. W drugim kwartale 2021 r. liczba pracowników najemnych spadła do 76,0% a liczba samozatrudnionych i przedsiębiorców wyniosła 24%. W trzecim kwartale 2020 r. odnotowano spadek liczby pracowników najemnych do 75,8% i wzrost liczby samozatrudnionych i przedsiębiorców do 24,2%. IV kwartał 2021 r. charakteryzował się wzrostem liczby pracowników najemnych do poziomu 76,2% i spadkiem liczby przedsiębiorców i samozatrudnionych¹⁴³. Analizując dane statystyczne za lata 2019–2021 podkreślić należy, iż pomoc państwa przeznaczona dla MSP przyniosła tymczasowe rozwiązania. Niektórym przedsiębior-

¹⁴³ Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Экспресс-информация. О ситуации на рынке труда в 2017, 2018, 2019, I четверть 2020 – IV четверть 2021, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6/> [dostęp 12.06.2022]; Амангельдинова С., Протасова О., Горковенко Л. (2020). Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса, инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования, №3 (45), с. 13–19. Pobrano z: <https://cyberleninka.ru/article/n/kazahstan-v-novyh-zhiznennyh-realiyah-v-period-pandemii-koronovirusa/viewer> [dostęp 10.06.2022 r].

stwom nie udało się przetrwać okresu izolacji i upadły¹⁴⁴. Arai Nazarbekova wskazała, iż w okresie pandemii COVID-19 ponad połowa przedsiębiorstw utrzymała swoje zatrudnienie, 25% je zwiększyło a jedynie 25% dotknęły zwolnienia. Przedsiębiorstwa udzielały różnego rodzaju wsparcia pracownikom m.in.: opłacenie szybkich testów na COVID-19, dostarczenie żywności i leków, opłacenie rachunków za Internet i telefon komórkowy. Po wprowadzeniu stanu wyjątkowego 89% pracodawców przенiosło pracowników do pracy zdalnej, ale tylko 19% badanych przedsiębiorców miało wdrożone wcześniej zasady pracy zdalnej¹⁴⁵. Przedsiębiorstwa borykały się z trudnościami prowadzenia dokumentacji i korespondencji, brakiem sprzętu biurowego, a także kontrolowaniem pracy w nowych warunkach. Jednak w Kazachstanie w tym czasie w wielu sektorach podwyżki płac w ujęciu procentowym były wyższe od inflacji, przeprowadzano awanse pracowników, zapewniono terminowe wypłaty premii i wynagrodzeń. Pandemia przekształciła rynek pracy, a dużą rolę na nim odegrała praca zdalna¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Issenova A. (2020). Support for small and medium sized businesses during the Pandemic, *Central Asian Economic Review*, no (4), p. 91-99. Pobrane z: https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/34?locale=en_US [dostęp 11.06.2022]

¹⁴⁵ Сағындыққызы Қ. Ф. (2020). Совершенствование государственного регулирования рынка труда Казахстана в условиях цифровизации, Диссертация на соискание степени доктора по профилю, Нур-Султан, Pobrano z: <https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/332/%D2%9A%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8B%D1%81%20%D2%92.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 20.06.2022]; S.Suibayeva, E. Madiyarova, G.Pestunova, Study of Current trends in the Labour Market: change caused by digital technologies and the COVID-19 Pandemic, *Bulletin of Karaganda University. Series: Economy* 2021, tom 101, no.1, p.70–82. DOI 10.31489/2021Ec1/70-82, Pobrano z: <http://rmebrk.kz/journals/6647/78116.pdf> [dostęp 1.07.2022]

¹⁴⁶ Nazarbekowa A., (2021). Как 2020 год повлиял на рынок труда в Казахстане. Pobrano z: https://www.ey.com/ru_kz/workforce/how-covid-19-changed-the-labor-market-in-kazakhstan [dostęp 20.06.2022].

W strukturze pracujących na własny rachunek przeważał odsetek osób z wykształceniem średnim (43% w całym kraju). Miasta Ałmaty, Szymkent i Nur-Sultan wyróżniały się najwyższym udziałem zatrudnionych osób z wyższym wykształceniem (od 64–74%) oraz minimalną liczbą z wykształceniem podstawowym (1–2%). W 2021 r. ponad połowa (53%) zatrudnionych w Kazachstanie pracowała na stanowiskach wymagających przeciętnego poziomu kwalifikacji, prawie jedna trzecia (30%) na stanowiskach wymagających wysokich kwalifikacji, a 17% była zatrudniona na stanowiskach wymagających niskich kwalifikacji. Prawie 2/3 pracujących znalazło pracę w sektorze usług. W ciągu 2021 r. odnotowano duży wzrost zatrudnienia w usługach w tym w obsłudze nieruchomości. Impulsem rozwoju rynku nieruchomości było w tym okresie wycofanie przez pracowników składek emerytalnych z przeznaczeniem na zakup mieszkania. Rozwój budownictwa przyczynił się do wzrostu zapotrzebowania specjalistów. Złagodzenie restrykcji covidowych umożliwiło dalsze zwiększenie zatrudnienia w usługach. Względy pandemii wymusiły również wzrost zatrudnienia w ochronie zdrowia. Spadek zatrudnienia odnotowano w sześciu sektorach gospodarki: działalność profesjonalna i naukowa, kultura i rozrywka, finanse i ubezpieczenia, zakwaterowanie i żywienia, transport, administracja państwowa¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Служба центральных коммуникаций при Президенте Республики Казахстан (2022). После пандемии COVID-19 на рынке труда Казахстана наблюдается улучшение показателей, Pobrano z: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1651577513> [dostęp 18.06.2022]; Kazakhstan Today (2022). Во время пандемии рынок труда в Казахстане сохранил стабильность: Pobrano z: https://www.kt.kz/rus/society/vo_vremya_pandemii_rynok_truda_v_kazahstane_sohrani-l_1377914393.html [dostęp 18.06.2022].

4.5. Bezrobocie na Ukrainie i Kazachstanie w latach 2017–2021

Na Ukrainie liczba bezrobotnych w latach 2017–2019 spadała. Od samego początku pandemii COVID-19 tj. pierwszego kwartału rosła i największą wartość osiągnęła w I kwartale 2021 r. a następnie zaczęła spadać i w IV 2021 r. osiągnęła wartość 9,8% tj. o 1,6 pkt procentowego więcej niż w 2019 r. (tabela 15). Więcej bezrobotnych w 2019 r. odnotowano wśród mężczyzn. Taki wynik bezrobotnych wśród mężczyzn utrzymał się do czwartego kwartału 2020 r. Od pierwszego do czwartego kwartału 2021 r. odnotowano znacznie większe bezrobocie wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Na Ukrainie przez cały badany okres większe bezrobocie odnotowano na wsiach niż miastach (tabela 15). Pandemia COVID najbardziej dotknęła sektory związane ze świadczeniem usług: linie lotnicze, turystykę i działalność restauracyjną i hotelarską¹⁴⁸. Według analityków badających rynek pracy szacunkowo od 50–90% restauratorów korzystało z własnych oszczędności, by ochronić miejsca pracy. Kina i teatry zwolniły prawie 1/3 swoich pracowników¹⁴⁹. Aby osiągnąć zatrudnienie z 2019 r. i przywrócić poprzedni poziom zysków przedsiębiorstw usługowych z przed kwarantanny potrzebowały one okresu dłuższego niż 2 lata¹⁵⁰. W mniejszym

¹⁴⁸ Ширяєва М., Макаренко А., (2020). Зміцнення фінансового потенціалу об'єднаних територіальних громад в умовах бюджетної децентралізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. №4 (70). с.35–41.

¹⁴⁹ Патраш К. (2022). Вплив пандемії COVID-19 на економіку України, [w:] Вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці с. 13–14. Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].

¹⁵⁰ Роїк Д. (2022). Проблеми та перспективи розвитку туризму в період пандемії, [w:] Вплив пандемії COVID-19 на економіку України, вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці, с. 56–58. Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022]; Федюк Б., (2022). Особливості формування фінансових результатів підприємств малого бізнесу в умовах пандемії COVID-19 [w:] Вплив

stopniu COVID-19 dotknął osoby pracujące w doradztwie i usługach prawnych¹⁵¹.

Tabela 15. Bezrobotni mężczyźni i kobiety na Ukrainie w latach 2017–2021

Rok/Jednostki	Bezrobotni ogółem	Kobiety	Mężczyźni	Na wsiach	W miastach
2017 tys. w %	1698,0 9,5	652,6	945,5	9,9	9,3
2018 tys. w %	1578,6 8,8	635,4	943,2	9,2	8,6
2019 tys. w %	1487,7 8,2	679,8	807,9	8,6	8,0
2020 I kw. tys. w %	1548,9 9,5	755,9	793,0	9,4	8,2
2020 II kw. tys. w %	1630,6 9,6	760,4	870,2	10,1	8,7
2020 III kw. tys. w %	1643,4 9,7	748,4	895,0	10,1	8,9
2020 IV kw. tys. w %	1674,2 9,8	763,2	911,0	10,3	9,1
2021 I kw. tys. w %	1806,0 10,4	873,9	932,1	11,5	9,9
2021 II kw. tys. w %	1712,8 9,9	828,6	884,2	10,7	9,5
2021 III kw. tys. w %	1680,2 9,6	825,0	885,2	10,3	9,3
2021 IV kw. tys. w %	1711,6 9,8	841,6	870,0	10,5	9,5

Kw. – kwartał

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat(2022). Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2017, 2018, 2019, 2020 році)Pobrano z: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/tp/eans/eans_u/arch_eansmv_u.htm [dostęp 17.06.2022].

пандемії на соціальноекономічні процеси в Україні та світі, Чернівці с.16–18, Pobrano z: [ttp://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf](http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf) [dostęp 12.05.2022].

¹⁵¹ Шевченко-Переполькіна Р. (2021). Ways of small business development in COVID-19, *Економіка та управління підприємствами*, No.5, с. 147–151.

Według oficjalnych danych liczba bezrobotnych w Kazachstanie w drugim kwartale 2020 r. wzrosła z 4,8 do 5% ogółem. Liczba bezrobotnych mężczyzn zmieniła się z 4,3 do 4,6% a liczba bezrobotnych kobiet z 5,3 do 5,4%. W trzecim kwartale 2020 r. liczba bezrobotnych wyniosła 5,0% przy czym bezrobocie wśród kobiet wyniosło 5,6% a wśród mężczyzn 4,4 %. W pierwszym kwartale 2021 r. procent bezrobocia spadł do 4,9 %, zmniejszyło się bezrobocie wśród kobiet do 4,4% a mężczyzn utrzymało się na poziomie 4,4%. W drugim kwartale zanotowano sytuację odwrotną, spadło bezrobocie wśród mężczyzn do 4,2% a wrosło wśród kobiet do 5,6%. W trzecim i czwartym kwartale 2021 r. bezrobocie utrzymało się na poziomie 4,9%, spadło bezrobocie wśród mężczyzn, natomiast kobiet pozostało na poziomie 5,6 % (tabela 16). W 2020 r. najwięksi bezrobocie odnotowano w mie-

Tabela 16. Bezrobotni w Kazachstanie w latach 2017-2021

Rok	Bezrobotni ogółem	Kobiety	Mężczyźni	Na wsiach w %	W miastach w %
2017	442,3	237,0	205,3	4,7	4,2
2018	443,6	241,6	202,1	4,3	3,6
2019	440,7	236,3	204,3	4,4	3,8
2020 I kw.	442,4	238,4	204,0	4,4	3,9
2020 II kw.	454,0	237,7	216,3	4,5	4,0
2020 III kw.	454,8	249,4	205,4	4,3	4,0
2020 IV kw.	453,0	243,5	209,5	4,3	4,2
2021 I kw.	451,3	244,6	206,7	4,3	4,1
2021 II kw.	451,4	253,4	198,0	4,3	4,0
2021 III kw.	450,7	246,7	204,0	4,3	4,0
2021 IV kw.	450,4	252,7	197,7	4,3	4,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022), Экспресс-информация. О ситуации на рынке труда в 2017, 2018, 2019, I четверть 2020 – IV четверть 2021, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> [dostęp 18. 06.2022].

Tabela 17. Bezrobotni na Ukrainie według grup wiekowych w latach 2017-2021 (w tys. i %)

Rok/Jednostki		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70
2017	tys.	262,0	259,8	267,2	206,5	398,0	303,8	0,7
	w %	18,9	11,3	9,8	8,4	8,7	8,1	0,1
2018	tys.	233,7	218,6	244,6	237,4	359,7	283,6	1,0
	w %	17,9	9,8	8,9	9,5	7,7	7,4	0,2
2019	tys.	222,7	217,4	214,9	219,5	434,2	336,4	0,7
	w %	16,3	10,3	8,1	8,3	9,4	8,8	0,1
2020	tys.	195,8	164,9	199,3	257,5	485,9	345,2	0,3
I kw.	w %	15,5	8,2	7,6	9,5	8,1	8,7	0,0
2020	tys.	218,3	174,1	202,0	271,7	424,1	339,9	0,5
II kw.	w %	18,3	8,7	7,9	10,3	9,1	8,7	0,1
2020	tys.	229,4	171,5	203,9	265,0	439,0	333,6	0,4
III kw.	w %	19,3	8,6	8,0	10,1	9,4	8,6	0,1
2020	tys.	227,9	173,0	209,2	271,9	442,9	348,4	0,9
IV kw.	w %	19,3	8,7	8,2	10,3	9,5	9,0	0,1
2021	tys.	223,6	170,4	200,5	332,1	485,2	391,7	2,5
I kw.	w %	19,7	9,1	8,2	12,5	10,3	10,3	0,4
2021	tys.	209,9	159,0	206,9	295,8	475,6	363,3	2,2
II kw.	w %	18,4	8,6	8,5	11,1	10,0	9,5	0,3
2021	tys.	215,1	163,0	209,8	276,8	462,7	358,9	2,0
III kw.	w %	18,6	8,9	8,5	10,3	9,8	9,1	0,3
2021	tys.	217,2	172,6	207,6	283,9	464,9	365,3	2,1
IV kw.	w %	19,1	9,4	8,4	10,7	9,8	9,5	0,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 році, Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 16. 06.2022].

ście Ałmaty a najmniejsze w województwie West Kazakhstan. W 2021 r. największym bezrobociem charakteryzowało się nadal miasto Ałmaty a najmniejszym w województwo Atyrauskaya¹⁵².

Na Ukrainie największe bezrobocie przez cały badany okres dotyczyło osób w wieku 40–49 lat oraz 50–59 lat (tabela 17). Taka sytuacja utrzymała się również w czasie pandemii COVID-19. W tych

¹⁵² Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Демографический ежегодник Казахстана 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/8> [dostęp 16. 06.2022].

grupach wiekowych bezrobocie najbardziej rosło. Najniższy wzrost bezrobocia podczas pandemii dotknął grupę w wieku 25–29 lat. W porównaniu z okresem 2017–2019 bezrobocie w tej grupie spadło, podobnie jak w grupach wiekowych 15–24 i 30–34 lat. Stosunkowo niski procent bezrobocia w grupie wiekowej 60–70 wiąże się z faktem, iż w tym przedziale wiekowym stosunkowo mało było zatrudnionych (tabela 17).

Tabela 18. Bezrobotni w Kazachstanie wg. grup wiekowych w tys. w latach 2017–2020

Rok	16–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65 i więcej
2017	2,3	36,4	72,3	95,7	55,8	46,1	46,9	41,0	39,0	6,7	0,3
2018	3,5	33,5	69,9	108,8	56,3	40,1	40,1	40,0	39,0	12,3	0,1
2019	3,1	35,9	64,5	98,8	55,5	48,3	47,8	35,1	38,3	11,2	2,2
2020	3,2	36,8	64,6	99,7	56,3	48,1	47,2	35,0	38,9	11,3	2,2

*Dane dostępne jedynie w tys. Do grudnia 2022 r. nie opublikowano danych za 2021 r.

Źródło: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Демографический ежегодник Казахстана 2016–2020. Нур-Султан 2021. Pobrane z : <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [dostęp 23.06.2022].

Największe bezrobocie przez cały badany okres odnotowano wśród osób w grupie wiekowej 30–34, 25–29 oraz 35–39. Najmniejsze bezrobocie odnotowano w grupie w wiekowej 65 lat i więcej. W czasie pandemii COVID-19 bezrobocie najbardziej zwiększyło się w grupie wiekowej 20–24 oraz 55–59 (tabela 18).

4.6. Procesy migracyjne na Ukrainie i Kazachstanie

Procesy migracyjne w obu państwach przybierały na sile od dłuższego czasu. Były to głównie wyjazdy na pobyt czasowy, związane z podejmowaniem pracy w innych państwach. Pandemia

COVID-19 zablokowała wyjazdy wielu migrantów a zamknięcie granic ograniczyło ich mobilność. Niektórzy z powodu zamknięcia (lockdownu) stracili pracę i stabilne dochody a ich sytuację pogarszała niemożność powrotu do domu. Dla państw, które dostarczały imigrantów na zagraniczny rynek pracy pandemia oznaczała utratę napływu przekazów pieniężnych, wzbogacających PKB, oraz powrót do kraju setek tysięcy bezrobotnych obywateli. Państwa przyjmujące imigrantów w przypadku ich wyjazdu traciły siłę roboczą. Imigranci stanęli przed wyborem między migracją długoterminową a rezygnacją z pracy lub szukaniem nowego sposobu zarabiania na życie. Rosja i Kazachstan dokonały znacznej liberalizacji prawa migracyjnego, dając migrantom przebywającym na ich terytorium szansę na zachowanie statusu prawnego i dostęp do rynku pracy. Inne państwa poradzieckie np. Ukraina tego nie uczyniły. Ani kraje pochodzenia imigrantów, ani państwa ich przyjmujące niewiele robiły aby sprowadzić swoich obywateli z do kraju, więc imigranci podejmowali decyzje o wyjeździe lub pozostaniu w państwie zatrudnienia na własną rękę¹⁵³.

Tabela 19. Migracje zagraniczne w Kazachstanie w latach 2017–2021

Rok	Imigracja	Emigracja	Saldo
2017	946415	968545	-22130
2018	900931	930052	-29121
2019	1122507	1155477	-32970
2020	856570	874288	-17718
2021	789340	889652	-100312

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Демографический Ежегодник Казахстана 2017-2021, Статистический сборник, Нур Султан, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [dostęp 16.06.2022].

¹⁵³ Ryazantsev S. V., Molodikova I. N., Bragin A. D. (2020). The Effect of COVID-19 on Labour Migration in the CIS, Baltic Region, vol. 12, p.10–36, Pobrano z: https://journals.kantiana.ru/upload/iblock/120/2_10-38.pdf [dostęp 16.06.2022].

Kazachstan w latach 2017–2021 charakteryzowało ujemne saldo migracji. Z tego państwa najczęściej wyjeżdżali Rosjanie, Niemcy oraz Ukraińcy, których rodziny przybyły tutaj wcześniej w okresie istnienia ZSRR. W miarę upływu czasu sytuacja mniejszości narodowych w niepodległym Kazachstanie pogarszała się a jej przedstawiciele poszukiwali nowych, lepszych warunków do życia w swoich dawnych ojczyznach. Imigrantami byli też Kazachowie przybywający z innych państw oraz Rosjanie. Biorąc pod uwagę bilans przyjazdów i wyjazdów należy podkreślić tendencję zmniejszania się mniejszości narodowych w Kazachstanie i wzrostu liczby Kazachów (tabela 19). Pandemia COVID-19 zmniejszyła liczbę emigrantów i imigrantów ale nie zmieniła ujemnego wyniku bilansu migracji¹⁵⁴.

Tabela 20. Migracje zagraniczne na Ukrainie w latach 2017–2021

Rok	Imigracja	Emigracja	Saldo
2017	442287	430290	11997
2018	629276	610687	18589
2019	576032	554520	21512
2020	435280	425964	9316
2021	476925	455664	21661

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat,(2022). Population migration by type of area in 2002–2021, Pobrano z: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_eansmv_u.htm [dostęp 17.06.2022].

Odmienne sytuacja przedstawiała się na Ukrainie (tabela 20). Emigrowało z niej mniej obywateli niż przyjeżdżało do kraju. Bilans migracji był dodatni. Najczęstszym kierunkiem migracji obywateli była Federacja Rosyjska i Polska. Na Ukrainę przyjeż-

¹⁵⁴ Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро национальной статистики (2022). Migrants by nationality 2017, 2018, 2019, 2020, 2021. Statistical Indicators. Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/quarter>[dostęp 16.06.2022].

dżali najczęściej obywatele innych państw poradzieckich: Białorusini, Mołdawianie i Rosjanie. Ich przyjazdy były spowodowane znajomością języka rosyjskiego powszechnie używanego na Ukrainie i łatwością aklimatyzacji w tym państwie¹⁵⁵. Pandemia COVID-19 ograniczyła migracje¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Кількість міждержавних мігрантів за країнами в'їзду (виїзду) 2017–2021, Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 10.06.2022].

¹⁵⁶ Cope B., Keryk M., Kyliushyk I. (2021). The Impact of COVID-19 on Ukrainian Women Migrants in Poland, Foundation “Our Choice” Report, Warszawa, p. 23–35. Pobrano z: https://pl.boell.org/sites/default/files/2021-03/NV_Boll_Raport_Covid_A4_EN.pdf [dostęp 2.07.2022]; Bokovets V., Davidiuk L., Oliinik O. (2021). Вплив COVID-19 на зовнішню трудову міграцію українців, *Вісник Хмельницького Національного Університету*, № 2, с. 14-20. Pobrano z: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/12/vknu-ts-2021-n1-293.pdf> [dostęp 22.07.2022].

ROZDZIAŁ 5.

Polityka podatkowa w wybranych państwach europejskich w czasie pandemii COVID-19

5.1. System podatkowy w kontekście kryzysu

System podatkowy państwa co do zasady nie powinien być tworzony wyłącznie dla bieżących potrzeb, szczególnie politycznych, to jednak powinien uwzględniać nie dające się przewidzieć sytuacje – np. gwałtowne kryzysy gospodarcze i polityczne, konflikty zbrojne czy ogólnoświatowe zarazy. Powinien on uwzględniać sytuację, w której państwo powinno sprzyjać i stymulować rozwój gospodarczy, a także umożliwiać obywatelom konsumpcję wypracowanego przez nich dochodu poprzez nienakładanie zbyt wysokich obciążeń podatkowych. Co do zasady, istotną cechą systemu podatkowego jest stabilność i niewielka liczba reform w mechanizmach poboru podatków lub zmian dotyczących organizacji i kontroli poboru danin¹⁵⁷. System podatkowy musi także, brać pod uwagę długofalowy i strategiczny interes kraju,

¹⁵⁷ Głuchowski J. (2002). *Polskie prawo podatkowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis-Nexis, s. 30–35.

zarówno w kwestii wysokości i źródeł dochodów podatkowych, jak i celów związanych z wydawaniem pozyskanych z podatków środków. Ponadto, system podatkowy powinien wkomponować się w gospodarkę tj. działać w taki sposób, by jego funkcjonowanie nie zaburzało podstawowych mechanizmów transakcji rynkowych¹⁵⁸. Jak zauważono system podatkowy powinna cechować stabilność i ogólna przewidywalność. Częste bowiem zmiany przepisów naruszają interes podatników. Uniemożliwiają one bowiem prowadzenie działalności gospodarczej w oparciu o stabilne i dające się przewidzieć regulacje prawne oraz podatkowe. Jednym z najważniejszych kryteriów działań każdego przedsiębiorcy, znajdującym również przyczyny w funkcjonowaniu aparatu skarbowego, jest świadomość bezpieczeństwa podatkowego¹⁵⁹.

Wszystkie pojawiające przypadki nadużywania władzy podatkowej, świadczące o braku sprawiedliwości, braku lub ograniczonym poziomie obiektywności administracji państwa bądź wzrostu restrykcji fiskalnych może powodować poczucie obniżenia osiągniętego uprzednio stopnia bezpieczeństwa. Wywołuje to niezwykle złożone, najczęściej negatywne, reakcje podatników, natomiast proces powrotu do wcześniejszego korzystnego poziomu wymaga dużego nakładu czasu.

Przytaczając zatem powyższe argumenty, można by dojść do wniosku, że wprowadzone zmiany w systemie podatkowym w roku 2020, z punktu widzenia, strategicznych celów państwa i budowanego systemu podatkowego, należało by ocenić negatywnie. Warto jednak powrócić do argumentu dotyczącego ela-

¹⁵⁸ Mastalski R. (2003). *Podstawowe założenia reformy polskiego systemu podatkowego*. Przegląd podatkowy, 3, s. 3–7.

¹⁵⁹ Wyrzykowski W. Kasprzak P., (2017). Ocena efektywności działalności administracji podatkowej w Polsce na tle wybranych państw. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie*, 1(33), s. 83–95.

styczności systemu podatkowego i konieczności wprowadzania rozwiązań reagujących na dynamicznie zmieniające się otoczenie. Można dojść zatem do wniosku, że pandemia COVID-19, była właśnie takim, usprawiedliwionym działaniem, które choć niekorzystne z punktu widzenia długofalowego interesu (każda, nagła zmiana w systemie prawnopodatkowym negatywnie wpływa na jego stabilność). Opisując np. mechanizm poboru podatku dochodowego dojdziemy do wniosku, że pobór tego podatku opiera się na faktycznym, tj. czystym dochodzie (bilansowo rozumianym jako zysk). W teorii podatku dochodowego jest to kwota pozostająca do bezpośredniej dyspozycji podatnika po potrąceniu tzw. podatkowych kosztów uzyskania dochodu (podstawa opodatkowania jest przychodem pomniejszonym o rzeczywiste koszty uzyskania przychodu). Zdaniem P. Pietrasza, czysty dochód stanowi nadwyżkę wartości, która zostaje osiągnięta w określonym przedziale czasowym po pokryciu kosztów uzyskania¹⁶⁰. Określenie rzeczywistego, a więc czystego dochodu wynika z prawidłowości, że podatek, który obciąża dochód ma związek z osobą osiągającą ten dochód. W doktrynie nauki przyjmuje się, że dochód osobisty oznacza określoną sumę pieniędzy, która służy do rozporządzenia.

Mając zatem na uwadze powyższe, w przypadku wystąpienia kryzysu, dojdzie do zaburzenia relacji przychodu do kosztów i tym samym, zmniejszenia dochodu (w momencie ograniczenia swobody prowadzenia działalności gospodarczej spowodowanej wybuchem pandemii COVID-19, doszło do ograniczenia poziomu przychodów, przy utrzymaniu większości kosztów stałych; tym samym w wielu przypadkach nie wystąpił dochód, który co do zasady podlega opodatkowaniu). W związku z powyższym, brak

¹⁶⁰ Pietrasz P. (2007). *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., s. 19–20.

wprowadzenia działań antykryzysowych, również w systemie podatkowym, spowodowałby znaczne ograniczenie źródeł dochodów państwa, poprzez zmniejszenie wpływów podatkowych. Tym samym, należy usprawiedliwić wprowadzane, w pierwszej połowie 2020 roku, przez poszczególne rządy działania w systemie podatkowym, które choć zachwiały stabilnością prawa podatkowego, to wykazały się elastycznością i reakcją na wystąpienie sytuacji kryzysowej.

Podatki, obok wydatków rządowych, zarządzania podażą pieniądza, wspierania zatrudnienia i produkcji oraz zabezpieczenia stabilności cen i polityki wzrostu gospodarczego są elementem polityki makroekonomicznej państwa. Co więcej, elementem ww. polityki jest wykorzystywanie podatków w celu stabilizacji ogólnej aktywności gospodarczej¹⁶¹. Przegląd poglądów teoretycznych z ostatnich stu lat dotyczących roli państwa w gospodarce pozwala zauważyć, opisywane uprzednio, przejście od keynesizmu do pragmatycznego liberalizmu. Opisane teorie proponują zmianę narzędzi oraz celów, ale nie dążą do całkowitej redukcji interwencjonizmu państwa, która została de facto zastosowana w 2020 roku w związku z sytuacją kryzysową.

Podatki są podstawowym źródłem dochodów budżetu państwa, a także jednostek samorządu terytorialnego. Kwestie dotyczące podatków spełniają istotną rolę w gospodarce każdego państwa, jego obywateli oraz podmiotów gospodarczych, które funkcjonują na rynku. Podatki są również głównym instrumentem wpływu państwa na gospodarkę i zachowania graczy, ponieważ obejmują swoim zasięgiem bez mała wszystkie osoby fizyczne i prawne, które działają na rynku.¹⁶²

¹⁶¹ Kamerschen D., McKenzie R., Nardinelli C., (1991). *Ekonomia*. Gdańsk: Fundacja Gospodarcza NSZZ Solidarność, s. 100–102.

¹⁶² Jaszczyński, M. (2017). Funkcje podatków w gospodarce. *Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne*, 1(25), 215–230.

5.2. Mechanizmy wsparcia w zakresie polityki podatkowej w Europie

Duża część mechanizmów pomocowych oferowanych przez poszczególne państwa Europy, w związku z wybuchem kryzysu spowodowanego pandemią COVID-19 dotyczyła udzielenia tzw. preferencji podatkowych. Należy zauważyć, iż preferencja podatkowa to każde odstępstwo od przyjętych zasad podatkowych, powodujące zmniejszenie finalnego obciążenia podatkowego. Zaproponowana przez OECD definicja preferencji podatkowej, która uznaje ją za transfer środków publicznych, podkreśla również jej abstrakcyjność oraz generalność. W ramach wymienionych preferencji można wymienić między innymi:

- rozłożenie zobowiązania lub zaległości na raty,
- odroczenie zapłaty podatku lub prolongatę już istniejącej zaległości podatkowej,
- zaniechanie w całości lub w części poboru zobowiązania podatkowego,
- zwolnienie wybranych grup płatników z obowiązku uiszczania zaliczek na podatek,
- zwolnienie płatnika z obowiązku pobrania podatku lub ograniczenie poboru zaliczek na podatek w drodze decyzji określonego organu.

Takie właśnie rozwiązania przyjęto i wprowadzono w związku z pandemią COVID-19 w analizowanych krajach europejskich.

Ponadto, jak zauważono, każda pomoc państwa, wiąże się z kosztami – pośrednimi lub bezpośrednimi. Pomoc udzielana w postaci ułatwień podatkowych ma charakter pomocy pośredniej tj. koszt dla budżetu powstaje niejako w odroczonym czasie. Działania w postaci udzielania stałych lub czasowych ułatwień, udogodnień lub preferencji podatkowych są przejawem stymulacyjnej funkcji podatku. Takie mechanizmy nazywane są celowymi

bodźcami podatkowymi. Celowe bodźce podatkowe stanowią, co do zasady, odstępstwo od funkcjonującego dotychczas otoczenia podatkowego, czyli systemu podatkowego w pewnym momencie. Każdy bodziec charakteryzuje się potencjałem różnicowym, który wskazuje podatnikowi inne podejście do procedury podatkowej objętej bodźcem względem procedur, które istnieją w otoczeniu gospodarczym. Wspomniany potencjał został określony poprzez pryzmat zasięgu korzyści dla podatnika, które powinny zostać dostrzeżone i powinny przekroczyć określony minimalny próg (w nawiązaniu do klasycznych teorii pomiaru siły bodźców)¹⁶³. Należy odnotować, że nie tylko rozmiar potencjalnych korzyści wynikający z zastosowanego bodźca jest ważny. Czynniki podatkowe celowe wymusza bowiem konkretne działania i podjęcie się przez podatnika określonego wysiłku (niekiedy taki wysiłek jest w ekonomii nazywany przykrością). Na pierwszy rzut oka, podatnicy mogą prowadzić swoją działalność bez podejmowania wysiłku powodowanego bodźcem. Jednakże podatnik posiada świadomość, bądź uzasadnione obawy, że niepodjęcie określonego wysiłku może prowadzić do utraty przewagi konkurencyjnej na rynku. Należy bowiem zaznaczyć, iż korzystanie z katalogu ułatwień oferowanych przez poszczególne państwa nie miał charakteru obligatoryjnego. Poszczególni przedsiębiorcy korzystali z dostępnych mechanizmów w sposób dobrowolny np. składając deklaracje podatkowe w dotychczasowych terminach, nie korzystając z możliwości wydłużenia terminów.

Wprowadzenie bodźców podatkowych celowych w pierwszym okresie pandemii COVID-19, a więc stosowanie stymulacji podatkowej np. w postaci ulg i zwolnień, wydłużania terminów, obniżania stawek podatkowych lub rezygnacja z poboru odsetek

¹⁶³ Adameczyk M. (2012). *Współczesny kryzys finansowy – przyczyny i konsekwencje dla gospodarki światowej*, Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego, 31/1, s. 15–24.

karnych i nakładania kar w ogóle, stawia trudności dla władzy gospodarczej, która musi odpowiedzieć sobie na podstawowe pytania: jak ustanowić wartość progową bodźca, w jaki sposób wyznaczyć wymaganą reakcję (działanie), a także jak zaplanować nacisk otoczenia, żeby uruchomione bodźce były efektywne. W tym przypadku, ocena tych rozwiązań nie jest możliwa ad hoc i wymagać będzie szerszych analiz w przyszłości. Bowiem zastosowanie różnorodnych mechanizmów obniżających de facto wpływy podatkowe lub zgoda poszczególnych rządów na otrzymanie należnych im podatków w odroczonym, późniejszym terminie, już na etapie definiowania i wdrażania pakietów pomocowych w pierwszym kwartale 2020 roku wiązała się z kosztami dla budżetów państwa. Część z krajów wdrażając swoje pakiety pomocowe w zakresie systemów podatkowych, jeszcze przed ich zastosowaniem potrafiła określić ekonomiczne konsekwencje wprowadzanych zmian.

5.3. Działania wybranych krajów europejskich w zakresie polityki podatkowej w kryzysie pandemicznym

Poniżej przedstawiono działania wybranych krajów europejskich, które zostały podjęte w ramach walki z negatywnymi konsekwencjami wybuchu kryzysu spowodowanego pandemią COVID-19.

Belgia

Belgia wprowadziła szereg rozwiązań mających na celu przeciwdziałanie skutkom kryzysu. Wśród najważniejszych działań wymienić należy zwolnienie z podatku od darowizn materiałów medycznych oraz zaopatrzenia dla niektórych placówek i instytucji medycznych, obniżenie stawki VAT z 21% do 6% na sprzęt ochronny oraz stawki VAT z 12% na 6% dla branży restauracyj-

nej (szczególnie dotkniętej z uwagi na obowiązkowe zamknięcie lokali gastronomicznych), zwolnienie z opodatkowania darowizn w przypadku komputerów dla szkół (działanie to wspierało odbywanie nauki zdalnej), możliwość elektronicznego złożenia wniosku o zwrot podatku za okres od lutego 2020 do początku kwietnia 2020 przez osoby składające miesięczne rozliczenie VAT, odroczenie płatności podatku od obiektów turystycznych w pierwszej połowie 2020 roku, a także możliwość rocznego odroczenia płatności składek na ubezpieczenie społeczne dla osób prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą¹⁶⁴.

Cypr

Władze Cypru zdecydowały natomiast o tym, że czasowa zmiana miejsca zamieszkania w związku z pandemią nie będzie miała wpływu na ustalenie rezydencji podatkowej (Cypr uważany jest za europejski „raj podatkowy”, w którym z uwagi na niskie opodatkowanie, wiele osób posiada podatkowy certyfikat rezydencji dla celów rozliczania podatku dochodowego od osób fizycznych). Ponadto, w ramach walki z negatywnymi skutkami podjęto decyzję o przedłużeniu terminu składania deklaracji podatkowych, wydłużenia zwolnienia z podatku dochodowego do 2025 roku (o 20% lub 8550 euro dla zatrudnionych na Cyprze tzw. nierezydentów w roku podatkowym poprzedzającym rok rozpoczęcia zatrudnienia), możliwości rozliczenia należnego podatku VAT w ratach, a także obniżenia stawki VAT w branży turystycznej z 9% na 5%. Ponadto, w ramach bezpośredniej walki ze skutkami kryzysu, a także w celu zwiększenia wydatków na ochronę zdrowia zdecydowano o zwolnieniu z należności cel-

¹⁶⁴ Bielecki T. (2021). *Jak Belgia radzi sobie z pandemią?*, DW, dostęp: <https://www.dw.com/pl/jak-belgia-radzi-sobie-z-pandemią/a-56635330>; Enache C. (2021). *Sources of Government Revenue*, Tax Foundation, dostęp: <https://taxfoundation.org/oecd-tax-revenue-2021/>; Ministerstwo Rozwoju i Technologii Polski, *Belgia*, dostęp: <https://www.trade.gov.pl/kierunki-eksportu/europa-zachodnia/belgia/>.

nych przywozowych i z tytułu VAT, które obejmuje towary potrzebne do zwalczania COVID-19¹⁶⁵.

Czechy

Władze Czech zdecydowały o zwolnieniu z kary za opóźnione złożenie deklaracji oraz anulowanie odsetek za zwłokę w zakresie podatku dochodowego od osób prawnych i osób fizycznych. Ponadto, podjęto działania mające na celu zwolnienie z zaliczek na podatek dochodowy od osób fizycznych i od osób prawnych, obniżkę podatku drogowego o 25% dla samochodów ciężarowych, zniesienie obowiązku wpłacania zaliczek na podatek dochodowy od osób prawnych, wydłużenie terminu składania deklaracji podatkowej dla osób prawnych, zniesienie koncepcji „super-gross” (podstawa opodatkowania stanowi wynagrodzenie brutto powiększone o składki na ubezpieczenie zdrowotne i ubezpieczenie społeczne), a także zdecydowano o czasowym wstrzymaniu poboru podatku solidarnościowego wynoszącego 7% dochodu (w przypadku, gdy dochód z pracy/działalności gospodarczej przekraczał 48-krotność przeciętnego wynagrodzenia)¹⁶⁶.

Estonia

Estonia zdecydowała m.in. o obniżeniu stopy procentowej za zwłokę z 7% do 2,5% od podatków należnych, wydłużeniu czasu, o dodatkowy miesiąc, na złożenie zeznania podatkowego, możliwości zwrotu podatku VAT, który został zapłacony w okresie od stycznia do marca 2020 r., wprowadzaniu zerowej stawki podatku VAT dla sprzedaży oraz zakupu sprzętu służącego do zapobiegania COVID-19, możliwości odroczenia płatności składki

¹⁶⁵ Deloitte (2021). *Cyprus Tax Facts 2021*, dostęp: <https://www2.deloitte.com/cy/en/pages/tax/articles/cyprus-tax-facts-2021.html>; ibccs.tax (2020), *Impact of COVID-19 measures on the tax residence status in Cyprus*, dostęp: <https://ibccs.tax/pl/announcement/impact-of-covid-19-measures-on-the-tax-residence-status-in-cyprus/>.

¹⁶⁶ Komisja Europejska (2020). *Policy measures taken against the spread and impact of the coronavirus – 14 April 2020*.

emerytalnej do 3 miesięcy, czasowym obniżeniu wysokości VAT i akcyzy na energię elektryczną oraz paliwa płynne (benzyna, olej napędowy)¹⁶⁷.

Kraje bałtyckie – Łotwa i Litwa

Działania o charakterze pomocowym wdrożyły także dwa, pozostałe kraje bałtyckie – Łotwa i Litwa. Na Łotwie, zdecydowano m.in. o odroczeniu płatności podatku CIT do 3 lat, wydłużeniu terminu płatności zaliczek na podatek PIT od osób prowadzących działalność gospodarczą, skróceniu okresu zwrotu podatku VAT naliczonego do 30 dni, a także zmniejszeniu ograniczeń administracyjnych i finansowych dla produkcji oraz obrotu alkoholu etylowego używanego do produkcji środków dezynfekujących¹⁶⁸. Natomiast władze Litwy, podjęły decyzję o odroczeniu terminu płatności zaległości podatkowej, zwolnieniu z kar i odsetek za zwłokę, a także odroczeniu składania deklaracji i płatności podatku dochodowego od osób fizycznych i zaliczek od podatku dochodowego od osób prawnych¹⁶⁹.

Francja

Francja, w ramach walki ze skutkami kryzysu, zdecydowała o zawieszeniu poboru daniny CFE (podatek od majątku przedsiębiorstw w formie nieruchomości) oraz możliwości trzykrotnego przeniesienia opłat do kolejnego okresu rozliczeniowego dla osób samozatrudnionych z tytułu podatku PIT (tj. miesiąc lub kwartał), a także obniżeniu stawki podatku VAT do 0% lub 5,5% dla importu poszczególnych dóbr (do 31 czerwca 2020 roku). Ponadto, władze Francji umożliwiły szybszy zwrot zapłaconego

¹⁶⁷ PwC, (2022). *Tax Summaries*, dostęp: <https://taxsummaries.pwc.com/>; PwC, *Navigate Tax and Legal Measures in response to COVID-19*, dostęp: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/navigate-the-tax-measures-in-response-to-Covid-19.html>.

¹⁶⁸ Ibidem

¹⁶⁹ Ibidem

podatku z tytułu ulg podatkowych w celu zwiększenia poziomu płynności przedsiębiorstw. Podjęto także decyzję o czasowym odroczeniu terminów składania deklaracji podatkowych¹⁷⁰.

Hiszpania

Szeroki wachlarz udogodnień podatkowo-administracyjnych zaproponowały przedsiębiorcom władze Hiszpanii¹⁷¹. Podjęto decyzję m.in. o obniżeniu stawki VAT do 0% na dostawy, import oraz wewnątrzspółnotowe nabycie sprzętów medycznych dla podmiotów publicznych, organizacji non-profit oraz szpitali, zwiększeniu kwoty zasiłku dla bezrobotnych oraz dla osób prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą zawieszoną w związku z tzw. lockdown'em, obniżeniu stawki VAT (do 4%) dla cyfrowych książek, gazet i czasopism.

Ponadto, w celu utrzymania poziomu zatrudnienia oraz liczby prowadzonych w Hiszpanii przedsiębiorstw zdecydowano o zwolnieniu z płatności składek na ubezpieczenie społeczne dla pracodawców pod warunkiem gwarancji zatrudnienia pracowników (75% zwolnienia dla wszystkich, 100% dla pracodawców zatrudniających mniej niż 50 pracowników) oraz zawieszeniu konieczności płacenia składek na ubezpieczenie społeczne od kwietnia do czerwca 2020 roku dla osób prawnych oraz od maja do lipca 2020 roku dla osób prowadzących jednoosobową działalność gospodarczą. Warunkiem było formalne niezaprzeszanie prowadzenie działalności gospodarczej.

¹⁷⁰ French-Property.com, (2022). *Guide to French Income Tax*, dostęp: <https://www.french-property.com/guides/france/finance-taxation/taxation/calculation-tax-liability/>; Service Public, (2022). *Income Tax - Energy Transition Tax Credit (ISCED)*, dostęp: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1224?lang=en>; Service Public, *Activity award: employee or official*, dostęp: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F2882?lang=en>.

¹⁷¹ Demagog (2021). *Jakie zmiany stawek podatkowych wprowadzono w czasie pandemii w Polsce i UE?*, dostęp: <https://demagog.org.pl/wypowiedzi/jakie-zmiany-stawek-podatkowych-wprowadzono-w-czasie-pandemii-w-polsce-i-ue/>.

Rząd Hiszpanii, w celu zrekompensowania, zmniejszonych wpływów, zdecydował o podwyższeniu niektórych danin i podatków. W okresie walki z negatywnymi skutkami kryzysu wprowadzono np. podwyżkę podatku VAT od słodkich napojów z 10% do 21%, podwyższono najwyższą stawkę podatku PIT z 45% do 47%, a także zdecydowano o zwiększeniu najwyższego progu podatkowego dla podatku od zysków kapitałowych o z 23% do 26%.

Włochy

Równie szerokie działania mające na celu wprowadzenie udogodnień dla przedsiębiorców zaproponowały władze Włoch¹⁷². W ramach zaproponowanych mechanizmów pomocowych wymienić należy: wstrzymanie audytów podatkowych i innych kontroli związanych z rozliczeniami podatkowymi, obniżenie do 5% podatku VAT na dobra medyczne związane z walką z COVID-19 takie jak np. pompy infuzyjne, rurki intubacyjne, wyroby medyczne służące ochronie osobistej, redukcję podstawy opodatkowania PIT o 30% (maksymalnie 30 tys. euro) kwoty przekazanych darowizn na finansowanie wydatków i inwestycji związanych z walką z COVID-19, wprowadzenie ulgi podatkowej dotyczącej kosztów utrzymania higieny oraz koszty zakupu środków ochrony osobistej i wyposażenia, mającego zapewnić ochronę pracowników i utrzymanie dystansu oraz koszty środków dezynfekujących. Ponadto, rząd Włoch wprowadził możliwość przekonwertowania należnego podatku w ulgę podatkową, w sytuacji gdy klienci danego przedsiębiorcy nie dokonają zapła-

¹⁷² PwC, (2022). *Tax Summaries*, dostęp: <https://taxsummaries.pwc.com/>; Ministry of Economy and Finance of Italy (2020). *The main fiscal measures adopted by the Italian Government*, dostęp: <https://www.mef.gov.it/en/covid-19/Tax-and-social-security-payments-suspended/>; KPMG (2021). *Global Tax Developments Summary*, pobrano 19 listopada 2022 z: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/us/pdf/2020/03/covid-19-tax-developments-summary.pdf>.

ty z tytułu należności w terminie przekraczającym ponad 90 dni od pierwotnie ustalonego.

Ponadto, w celu zwiększenia aktywności gospodarczej wybranych sektorów włoskiej gospodarki, zdecydowano o zastosowaniu 50% ulgi podatkowej dla wydatków na reklamę w gazetach, czasopiśmie, TV i w radiu z limitem wydatków równym 85 mln euro. Co więcej, wstrzymano obowiązek płacenia podatku od dochodów pracowników oraz składek na ubezpieczenie społeczne za kwiecień i maj 2020 dla przedsiębiorstw i samozatrudnionych, a także wstrzymanie obowiązku płacenia składek na ubezpieczenie społeczne oraz podatku od dochodów pracowników za marzec i kwiecień 2020 dla sektorów najmocniej dotkniętych pandemią.

Niemcy

Szereg rozwiązań, zaproponowano także w największej europejskiej gospodarce tj. w Niemczech¹⁷³. Władze tego kraju umożliwiły m.in. ubieganie się o odroczenie płatności podatku dochodowego bez naliczania odsetek i z zawieszeniem środków egzekucyjnych, przedłużenie terminów zapłaty podatków z tytułu zatrudnionych pracowników o maksymalnie 2 miesiące. Ponadto, w celu promowania pracy zdalnej wprowadzono możliwość odliczenia 5 euro dziennie od podatku jako koszt uzyskania przychodu w przypadku pracy w domu. Dodatkowo, w celu zwiększenia płynności operacyjnej zwiększono maksymalną kwotę przeniesienia strat podatkowych na lata 2020 i 2021 z 1 mln euro do 5 mln euro, a także zwiększono stawkę amortyzacji dla ruchomych środków trwałych do 25%.

¹⁷³ PwC, (2022). Tax Summaries, dostęp: <https://taxsummaries.pwc.com/>; EY (2020), German Government announces additional stimulus package in response to COVID-19, dostęp: https://www.ey.com/en_gl/tax-alerts/german-government-announces-additional-stimulus-package-in-response-to-covid-19.

Szwecja

Szwecja, której władze nie zdecydowały się na wprowadzenie „twardych” lockdown’ów, wprowadziła jednakże mechanizmy wsparcia dla przedsiębiorców¹⁷⁴. Były to m.in. przedłużenie terminu płatności przez przedsiębiorstwa danin o charakterze publicznym o trzy miesiące, możliwość przeznaczenia w 2020 roku 100% dochodu do opodatkowania za 2019 rok na rezerwę podatkową, którą następnie można odliczyć od przyszłych, ewentualnych strat (dla przedsiębiorców indywidualnych), wdrożenie bezpośrednich subsydiów dla przedsiębiorców w postaci pomocy finansowej do 150 mln SEK w 2020 roku, przy wykazaniu spadku w sprzedaży netto w porównaniu do roku 2019 spowodowanego obostrzeniami.

Grecja

Grecja, choć dotknięta w poprzednich latach kryzysem finansowym, również zdecydowała się na wprowadzenie mechanizmów wsparcia, które skutkowały zmniejszeniem lub odroczeniem w czasie wpływów z tytułu podatków¹⁷⁵. W tym kraju zdecydowano m.in. o czasowym odroczeniu poboru PIT i CIT, możliwości zapłaty podatków w ratach lub zapłaty zredukowanego o 25% podatku w przypadku terminowego uregulowania należności i nieskorzystania z pozostałych mechanizmów wsparcia.

Luksemburg

Jeden z najbogatszych krajów Europy tj. Luksemburg, także zdecydował o wsparciu przedsiębiorców wdrażając mechanizmy o charakterze podatkowym. Zdecydowano m.in. o wydłużeniu terminu składania zeznań w podatku dochodowym zarówno od

¹⁷⁴ Soltier, (2022). Rozliczenie roczne firmy w Szwecji, dostęp: <https://soltier.se/rozliczenie-roczne-szwecja/>; Komisja Europejska (2020). Policy measures taken against the spread and impact of the coronavirus – 14 April 2020.

¹⁷⁵ Komisja Europejska, (2022). *Gospodarka i miejsca pracy podczas pandemii koronawirusa, Pomoc państwa w Grecji*, dostęp: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/jobs-and-economy-during-coronavirus-pandemic/state-aid-cases/greece_pl.

osób prawnych, jak i osób fizycznych, anulowaniu pierwszej oraz drugiej kwartalnej zaliczki na podatek dochodowy (od osób prawnych) i gminny podatek od działalności gospodarczej za 2020 rok, a także o czteromiesięcznym przedłużeniu terminu płatności podatku dochodowego (od osób prawnych), podatku od przedsiębiorstw komunalnych i podatku majątkowego netto należnego po 29 lutego 2020 r., bez kar za zwłokę.

Dania i Malta

Nieco mniej działań podjęły kraje takie jak Dania czy Malta, których zakres zwolnień, uproszczeń lub wydłużenia terminu rozliczeń nie był tak szeroki, jak opisano powyżej. Dla przykładu Dania zdecydowała jedynie o przedłużeniu terminów składania sprawozdań podatkowych dla firm, których rok podatkowy kończył się w kwietniu 2020 roku oraz wydłużeniu terminów raportowania oraz płatności VAT. Kraj ten nie zdecydował się na obniżki podatków czy zaniechanie poboru wybranych danin¹⁷⁶. Podobne, ograniczone działania przewidziano na Malcie¹⁷⁷. Zdecydowano tam o wydłużeniu terminu składania deklaracji i płatności wybranych podatków, a także skróceniu czasu na otrzymanie zwrotu naliczonego podatku VAT w celu poprawienia płynności przedsiębiorstw.

Jak wynika z powyższego zestawienia do najczęstszych ułatwień oferowanych przedsiębiorcom zaliczyć należy:

- wydłużenie czasu na składanie deklaracji i zapłatę należnego podatku. Celem takiego rozwiązania było zwiększenie płynności finansowej przedsiębiorstw, które mogły przeznaczyć środki finansowe na inne, niż zobowiązania podatkowe, cele.

¹⁷⁶ Bernlingske,(2022). *Bendtsen er klar med skattelettelser til iværksættere. Bendtsen is ready with tax breaks for entrepreneurs*. Dostęp: <https://www.berlingske.dk/business/bendtsen-er-klar-med-skattelettelser-til-ivaerksaettere>; Komisja Europejska (2020). *Policy measures taken against the spread and impact of the coronavirus – 14 April 2020*.

¹⁷⁷ Komisja Europejska (2020). *Policy measures taken against the spread and impact of the coronavirus – 14 April 2020*.

- skrócenie czasu zwrotu naliczonego podatku od wartości dodanej (VAT). Celem tego mechanizmu, podobnie, jak powyższej, było również zwiększenie płynności finansowej przedsiębiorstw, które szybciej, niż normalnie (w większości krajów 90 dni) otrzymywały zwrot naliczonego podatku VAT.
- zmniejszenie stawek podatkowych. Zastosowanie tego rozwiązania miało na celu, zmniejszenie zobowiązań podatkowych oraz cen finalnych (głównie w przypadku podatku VAT), które miały podbudzić ewentualnie słabnący popyt. Zmniejszenie lub zredukowanie stawek podatku dla niezbędnych w pandemii wyrobów medycznych, miało jednakże inny cel. W tym przypadku, zastosowanie obniżonych stawek podatkowych miało charakter interwencjonizmu państwa.
- czasowe zwolnienie z zapłaty składek na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne oraz podatki osobiste zatrudnionych pracowników. Mechanizm ten, wprowadzony został, w większości, państw w celu ograniczenia zwolnień pracowników i powstania zjawiska zwolnień grupowych, czego konsekwencją był by wzrost poziomu bezrobocia.

Powyższe działania miały de facto charakter pomocy o charakterze interwencyjnym, gdyż gdyby nie udzielenie obniżek w stawkach, wydłużenie czasu rozliczeń czy zwolnienie z podatków i składek na ubezpieczenia społeczne, to ostatecznie doszło by do wzrostu bezrobocia, a tym samym, koniecznością objęcia przez państwo osób pozostających bez pracy (np. poprzez wypłatę bezpośredniej pomocy w postaci zasiłków dla osób pozostających bez pracy). Co więcej, państwa musiały by się mierzyć ze wzrostem liczby upadających i niewypłacalnych przedsiębiorstw, co zaś mogło by doprowadzić do jeszcze większego kryzysu finansowego, spowodowanego m.in. utratą płynności finansowej w sektorze przedsiębiorstw.

Należy zaznaczyć, iż pomoc udzielona przez państwa miała charakter „ucieczki do przodu”, bowiem jak zauważa H. Hazlitt: „rząd nigdy nie daje przemysłowi tego, czego mu nie zabrał (...). Rząd nie może udzielić przemysłowi żadnej pomocy finansowej, jeśli wcześniej czy później nie odbierze mu środków. Wszystkie fundusze rządu pochodzą z podatków (...). Kiedy rząd udziela przemysłowi pożyczek lub subsydiów, w istocie opodatkowuje tych prywatnych przedsiębiorców, którym się powiodło, aby wesprzeć tych, którym się nie powiodło”¹⁷⁸. Udzielenie zatem takiej pomocy, wyprzedziło niejako działania, które zazwyczaj były podejmowane, jako jedyne, w okresie kryzysu tj. bezpośrednie subsydia, niskoprocentowane pożyczki itd. Należy zaznaczyć, że działania takie były podejmowane również w okresie pandemii COVID-19 tj. kraje decydowały się na udzielanie bezpośredniej pomocy (dotacje, kredyty) – jednakże tym razem, większość krajów europejskich, zastosowała niejako pomocą całościową – łącząc ze sobą elementy pomocy doraźnej z kompleksową, oraz pośrednio i bezpośrednio finansowaną z budżetów krajowych.

5.4. Zmiany w systemach podatkowych w okresie pandemii COVID-19

W niniejszym podpunkcie przedstawiono zestawienia, które przedstawiają liczbę zmian w poszczególnych podatkach wraz ze wstępną oceną rządów w zakresie konsekwencji ich zastosowania. Określono, iż wpływ zastosowanych zmian (ulłatwień i udogodnień) może mieć negatywny wpływ na budżet (zmniejszenie wpływów), pozytywny wpływ (zwiększenie wpływów), neutralny dla budżetu lub niemożliwy do oszacowania na tym etapie (nieokreślony). Wpływ dla budżetu, stoi jednak w kontrze

¹⁷⁸ Hazlitt, H. (2014). *Economics in One Lesson: The Shortest and Surest Way to Understand Basic Economics*. New York City, Crown Pub. Inc., s. 15–19.

do potencjalnych korzyści dla podatników. Te bowiem, mogą być zgoła odmienne. Wszelkie zmiany, które doprowadzić mogą do obniżenia wpływów podatkowych, są zazwyczaj korzystne dla podatników, bowiem oznaczają mniejsze obciążenia podatkowe lub okołopodatkowe.

5.4.1. Zmiany podatku dochodowym PIT w okresie pandemii COVID-19

Pierwsza z analiz dotyczy zmian w podatku dochodowym PIT. Należy zaznaczyć, iż podatek ten, wbrew wielu opiniom, dotyczy nie tylko osób indywidualnych, ale także przedsiębiorców, którzy prowadzą tzw. jednoosobowe działalności gospodarcze. Zatem działania wpływające na zmiany w tym podatku, stosunkowo szerokiego grona podatników.

Kolejne zestawienia prezentują zmiany wprowadzone w związku z wybuchem pandemii COVID-19 w wybranych państwach europejskich w zakresie podatku CIT oraz podatku od wartości dodanej – VAT. Analizę zakończono prezentacją zmian w zakresie składek na ubezpieczenie społeczne.

Zdecydowana większość zmian, w analizowanych państwach, dotycząca podatku PIT, w założeniu przyczyni się do zmniejszenia wielkości wpływów budżetowych (tabela 21). Największą liczbę zmian w tym podatku przewidział rząd Niemiec – 35 (warto zaznaczyć, że 30 ze zmian skutkować będzie obniżeniem wysokości wpływów podatkowych do budżetu). Najmniejszą liczbę wprowadzonych zmian, odnotować można w Bułgarii i Francji – po 1. W krajach tych, konsekwencje zaproponowanych zmian w związku z wybuchem pandemii, nie zostały również określone tj. nie wiadomo, czy ostatecznie przyczynią się do zwiększenia lub zmniejszenia wysokości wpływów podatkowych (tabela 21).

Tabela 21. Liczba zmian podatkowych w podatku PIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Kraj	Zmniejszenie	Zwiększenie	Neutralny	Nieokreślony	Suma
Austria	3				3
Belgia	4	1			5
Bułgaria			1		1
Chorwacja	1		2	2	5
Czechy	4				4
Estonia	2				2
Finlandia	6				6
Francja			1		1
Niemcy	30			5	35
Grecja				4	4
Irlandia	4		12	1	17
Włochy	15		1		16
Łotwa	1		2		3
Litwa	2				2
Luksemburg	1	2	1	2	6
Niderlandy	6	5	1		12
Norwegia	8	1			9
Polska	7	1	8		16
Słowacja		1	1		2
Słowenia	6		1		7
Hiszpania	3	5		1	9
Szwecja	5	4	1	3	13
Szwajcaria	1			1	2
Wielka Brytania	2	1	1	1	5
Suma	111	21	33	20	185

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

Wśród wszystkich, 185 wprowadzonych w związku z „koro-nakryzysm” zmian, większość ze zdefiniowanych (pogrupowa-nych) dotyczyła kwestii związanych z rozszerzeniem ulg podat-kowych (41 ze wszystkich 185 zmian). Kolejne miejsca doty-

czyły odroczenia zapłaty podatku w czasie (15) lub zwolnienia z podatku w ogóle (12).

Tabela 22. Rodzaje zmian podatkowych w podatku PIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Rodzaj zmiany	Zmniejszenie	Zwiększenie	Neutralny	Nieokreślony	Suma
Rozszerzone ulgi podatkowe	36	1	3	1	41
Rozszerzone opóźnione odliczenie strat	4			2	6
Zwiększenie świadczeń	1			1	2
Przedłużenie terminu składania zeznań podatkowych			3	3	6
Podwyższenie podatku		1			1
Odroczenie zapłaty podatku	6	1	7	1	15
Obniżenie podatku	2				2
Zwolnienie z podatku	6		3	3	12
Inne	13		15		28
Nieokreślony	43	18	2	9	72
Suma	111	21	33	20	185

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

5.4.2. Zmiany podatku CIT w okresie pandemii COVID-19

Jeżeli chodzi o zmiany zaproponowane przez analizowane państwa w przypadku podatku CIT, odnotować należy, że było ich mniej w porównaniu do zmian wprowadzonych dla podatników PIT (tabela 22). Spowodowane to może być, mniej liczną grupą odbiorców tych rozwiązań tj. określoną grupą podmiotów gospodarczych.

W tym przypadku, największą liczbę zmian zaproponowały Polska i Włochy (po 18). Najmniejszą Bułgaria, Litwa i Szwajca-

Tabela 23. Liczba zmian podatkowych w podatku CIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Kraj	Zmniejszenie	Zwiększenie	Neutralny	Nieokreślony	Suma
Belgia	9				9
Bułgaria			1		1
Chorwacja			1	1	2
Czechy	3				3
Finlandia	2		2		4
Francja	2	1	2		5
Niemcy	4			3	7
Węgry	2				2
Irlandia			6		6
Włochy	16	1		1	18
Litwa			1		1
Luksemburg			1	1	2
Niderlandy		6	1		7
Norwegia	3	1			4
Polska	7	2	9		18
Portugalia	3	2		3	8
Słowacja	1	1			2
Słowenia	3		1		4
Hiszpania	3	1		2	6
Szwecja				2	2
Szwajcaria	1				1
Wielka Brytania	2	1	1		4
Suma	61	16	26	13	116

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

ria (po 1). Należy zauważyć, iż podobnie, jak w przypadku podatku PIT, większość zmian, w założeniach rządzących, doprowadzi do zmniejszenia się wpływów budżetowych (61 ze 116) (tabela 23).

Rodzaje zmian podatkowych w podatku CIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa zaprezentowano w tabeli 24. Wśród zaproponowanych zmian w podatku CIT, większość

dotyczyła rozszerzenia ulg podatkowych oraz odroczenia w zapłacie podatku. Należy zaznaczyć, iż z uwagi na konstrukcję tych rozwiązań są one najmniej kosztowne dla budżetów poszczególnych państw. Stosunkowo mało udogodnień dotyczyło zwolnienia z podatku w ogóle tj. 2 ze 116 wszystkich zmian.

Tabela 24. Rodzaje zmian podatkowych w podatku CIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Rodzaj zmiany	Zmniejszenie	Zwiększenie	Neutralny	Nieokreślony	Suma
Przyspieszony zwrot podatku			3		3
Rozszerzone ulgi podatkowe	15	1	3	2	21
Rozszerzone opóźnione odliczenie strat	9		2	2	13
Wydłużenie terminu składania zeznań podatkowych			3	2	5
Odroczenie zapłaty podatku	7		3	3	13
Zwolnienie z podatku	2				2
Inne	7		10		17
Nieokreślony	21	15	2	4	42
Suma	61	16	26	13	116

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

5.4.3. Zmiany podatku VAT w okresie pandemii COVID-19

W najbardziej istotnym, z punktu widzenia budżetu podatku (stanowi on zazwyczaj od 40–50% wszystkich wpływów budżetowych) tj. podatku od wartości dodanej (VAT), wprowadzono najmniej zmian. Większość z nich, podobnie jak w przypadku poprzednich podatków, w ocenie rządzących, spowoduje zmniejszenie wpływów podatkowych. Najwięcej zmian w tym podat-

ku zaproponowały Wielka Brytania i Grecja – po 11. Najmniej Szwecja, Luksemburg, Włochy, Czechy i Austria. W państwach tych odnotowano 1 zmianę w podatku VAT, w związku z wybuchem pandemii COVID-19 (tabela 25).

Tabela 25. Liczba zmian podatkowych w podatku VAT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Kraj	Zmniejszenie	Zwiększenie	Neutralny	Nieokreślony	Suma
Austria	1				1
Belgia	2	2			4
Bułgaria	3				3
Chorwacja	2		2	1	5
Czechy	1				1
Estonia	1	1			2
Finlandia	4				4
Niemcy	3	1		3	7
Grecja				11	11
Węgry	4		1		5
Irlandia	2		2	1	5
Włochy	1				1
Łotwa	1	1	2		4
Litwa	3	1			4
Luksemburg	1				1
Niderlandy	1	1			2
Norwegia	2				2
Polska	6		1		7
Portugalia	1	1	1	2	5
Słowacja	2	1			3
Słowenia	2		1		3
Hiszpania	4	1		1	6
Szwecja		1			1
Szwajcaria	5		1		6
Wielka Brytania	1	3	7		11
Suma	53	14	18	19	104

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

Analizując poszczególne zmiany w podatku VAT, które zaprezentowano w tabeli nr 7, można dojść do wniosku, że najwięcej przypadków dotyczy kwestii związanych z obniżeniem podatku (32 zmiany) lub odroczeniem jego zapłaty (15 zmian).

Tabela 26. Rodzaje zmian podatkowych w podatku VAT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Rodzaj zmiany	Zmniejszenie	Zwiększenie	Neutralny	Nieokreślony	Suma
Przyspieszony zwrot podatku			2		2
Bardziej elastyczna spłata zadłużenia podatkowego				1	1
Inne	3	1	2	2	8
Wydłużenie terminu składania zeznań podatkowych	1			2	3
Odroczenie zapłaty podatku	6		6	3	15
Obniżenie podatku	24	1		7	32
Zwolnienie z podatku	7		1		8
Nieokreślona	12	12	7	4	35
Suma	53	14	18	19	104

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

5.5. Zmiany w składkach na ubezpieczenie społeczne w okresie pandemii COVID-19

Ostatnią z analizowanych kategorii jest kwestia zmian w składkach na ubezpieczenia społeczne (tabela 27). W tym przypadku, wyraźnie widać, że liczba zmian jest najmniejsza. Choć podobnie, jak w przypadku podatków, większość zmian skutkować będzie zmniejszeniem wpływów do funduszy składek na ubezpieczenie społeczne.

Tabela 27. Liczba zmian w składkach na ubezpieczenie społeczne i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Kraj	Zmniejszenie	Zwiększenie	Nieokreślony	Suma
Estonia	2			2
Francja	1			1
Niemcy	2			2
Grecja			31	31
Węgry	6	1		7
Włochy	7			7
Litwa	2	1		3
Luksemburg	1			1
Niderlandy	1	1		2
Norwegia	1			1
Polska	10			10
Słowacja	1	1		2
Słowenia	8			8
Szwecja	5			5
Szwajcaria	2			2
Wielka Brytania	2			2
Suma	51	4	31	86

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

Tabela 28. Rodzaje zmian w składkach na ubezpieczenie społeczne i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa

Rodzaj zmiany	Zmniejszenie	Zwiększenie	Nieokreślony	Suma
Inne	1	1		2
Odroczenie zapłaty składki	8		2	10
Obniżenie składki	3		11	14
Zwolnienie z opłaty składki	30			30
Nieokreślona	7	3	18	28
Suma	51	4	31	86

Źródło: opracowane na podstawie OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*.

Wśród 86 analizowanych zmian wprowadzonych przez poszczególne państwa, większość (30 z 86) dotyczyła czasowego zwolnienia z obowiązku odprowadzenia składki na ubezpieczenie społeczne (zarówno z tytułu zatrudnionych pracowników, jak i prowadzonej działalności). Pozostałe zmiany dotyczyły odroczenia zapłaty składki oraz czasowego obniżenia składki na ubezpieczenie społeczne (tabela 28).

ROZDZIAŁ 6.

Wpływ pandemii COVID-19 na polski sektor finansowy

6.1. Polski sektor finansowy

Sektor finansowy jest niezbędny do poprawnego funkcjonowania współczesnej gospodarki. Dostarcza środków pieniężnych dla obsługi sektora realnego, a w zdrowej gospodarce pełni on więc funkcję służebną w stosunku do sektora realnego, jest miejscem, w którym odbywają się transakcje oraz operacje finansowe np. w procesie sprzedaży i nabywania towarów i usług. Jest on konstruktem złożonym, a do w jego składowych zaliczyć należy: Bank Centralny, instytucje depozytowo-czekowe (banki komercyjne, itp.), towarzystwa ubezpieczeniowe, parabankowe instytucje finansowe, GPW, biura maklerskie itp., z dominującą komponentą sektora bankowego¹⁷⁹. Istnieje silny związek pomiędzy ukształtowaniem systemu finansowego danego państwa a poziomem jego rozwoju gospodarczego. Oczywiście niemożliwe jest wskazanie jednego spójnego modelu tego systemu o charakterze uniwersalistycznym, który każdorazowo przyczynić się będzie

¹⁷⁹ Zaleska M., (2021). *Reakcja sieci bezpieczeństwa finansowego na wybuch pandemii COVID-19*. [w:] M. Zaleska (red.). *Wpływ COVID-19 na finanse. Polska perspektywa*, Difin, Warszawa 2021, s. 38.

do wzrostu gospodarczego danego kraju. Skuteczny tu może okazać się zarówno model europejski, kontynentalny, z wiodącą rolą banków komercyjnych, jak i brytyjsko-amerykański, z dominującą rolą rynku kapitałowego. Należy zaznaczyć, że w trosce o własne bezpieczeństwo, państwo pełni kontrolę nad sektorem finansowym, z kolei wspomniany system sprzyja konkurencji, obniża cenę kapitału i wpływa na dynamikę procesów gospodarczych.

Sektor finansowy postrzegany był dotychczas jako uzupełnienie sektora realnego. Obecnie zaobserwować można proces postępującej autonomizacji i ustawicznie zwiększanie się jego znaczenia, a nawet stopniowego przechodzenia do nadrzędności sektora finansowego nad sektorem realnym. Równoległe rośnie aktywność inwestycyjna podmiotów niefinansowych¹⁸⁰, która towarzyszy procesowi deregulacji i liberalizacji rynków, na których pojawiają się coraz bardziej złożone instrumenty finansowe, przy jednoczesnym skracaniu horyzontu czasowego decyzji inwestycyjnych i przeniesieniu punktu ciężkości procesu motywacji menedżerów z zyskowności długookresowej na krótkookresową. Traktować je można jako potencjalne źródła ryzyka dla wspomnianego systemu finansowego. Współwystępowanie niekorzystnych zjawisk w literaturze przedmiotu najczęściej określane jest mianem finansyzacji lub kapitalizmu finansowego¹⁸¹, zaś minimalizacja jego niekorzystnego wpływu na gospodarkę stano-

¹⁸⁰ Przykładem tego megatrendu mogą być działania firmy Porsche, która w roku fiskalnym (do sierpnia 2008 r.) zarobiła dodatkowy 1 mld EUR dzięki wzrostowi wartości swych udziałów w firmie Volkswagen, co pozwoliło jej zwiększyć dochody przed opodatkowaniem do poziomu 8,6 mld EUR, a więc wyższego w porównaniu do tego, który osiągnęłaby działając wyłącznie w sferze produkcyjnej. Żyżyński J., (2009). *Neoliberalizm jako strukturalna przyczyna kryzysu a poszukiwanie dróg naprawy*, Ekonomista, nr 2, s. 173.

¹⁸¹ Gostomski E., (2014). *Finansyzacja w gospodarce światowej*, International Business and Global Economy, no. 33, pp. 300; Ratajczak M., (2012). *Finansyzacja gospodarki*, Ekonomista, nr 3, s. 287–290.

wi jedno z największych wyznań współczesnej ekonomii. Trzeba zaznaczyć, że poza typowymi źródłami ryzyka finansowego, które są relatywnie łatwe do identyfikacji oraz predykcji, jak choćby wspomniany proces finansyzacji, występują również takie, których prawdopodobieństwo wystąpienia jest trudne do skwantyfikowania oraz takie, które generują rodzaje ryzyka określane mianem „czarnego łabędzia” lub „miecza Damoklesa”, a więc odznaczające się niezwykle małym prawdopodobieństwem wystąpienia i jednocześnie bardzo dużymi rozmiarami potencjalnych negatywnych skutków materializacji ryzyka. Właśnie do tych rodzajów ryzyka zaliczyć można turbulencje o charakterze klimatycznym oraz zagrożenia epidemiologiczne, którego przykładem jest pandemia COVID-19. Jej negatywne skutki były widoczne na świecie w ostatnich latach, w tym w Polsce.

6.2. Wpływ pandemii na finanse publiczne

Ze względu na silne interakcje pomiędzy sektorem finansowym a publicznym, przed przystąpieniem do opisu wpływu pandemii na sektor finansowy trzeba wspomnieć o tym w jaki sposób wpłynęła ona na finanse publiczne w Polsce, gdyż bezpieczeństwo finansowe państwa jest kluczowym elementem bezpieczeństwa ekonomicznego. Na wstępie należy wspomnieć o tym, że rząd polski oraz, że Komisja Europejska różnie definiują dług publiczny, kluczowe znaczenie ma tu klasyfikacja Krajowego Funduszu Drogowego (KFD), który według Komisji Europejskiej jest częścią sektora finansów publicznych, a według rządu nie. Wydaje się, że to podejście prezentowane przez Komisję Europejską jest właściwe, a długi zaciągnięte przez KFD spłacają polscy podatnicy¹⁸². Poniekąd polski rząd zgadza się z argu-

¹⁸² Business Insider, (2022). <https://businessinsider.com.pl/gospodarka/rzad-ujawnil-prawde-tyle-wynosi-zadluzenie-pozza-budzetem/ge75exn> [dostęp: 14.12.2022]

mentami Komisji Europejskiej obliczając zawsze dług publiczny według obu kategorii: unijnej i krajowej¹⁸³. Polska metodologia powstała niemal tylko i wyłącznie po to, żeby zmniejszyć ryzyko przekroczenia progu ostrożnościowego, wynoszącego 55%, który nakłada na rząd konkretne, obowiązkowe oszczędności (m.in. zamrożenie płac w budżetówce, waloryzacja rent i emerytur tylko o inflację).

Największy wpływ na sytuację finansów publicznych miał roku 2020, ale w celu uzyskania pełnego obrazu analizowano również sytuację w latach 2019 i 2021. Punktem odniesienia w analizie zmian poziomu długu publicznego, które miały miejsce w związku z koniecznością przeciwdziałania rozprzestrzeniania się pandemii COVID-19 oraz finansowania działań prewencyjnych są kraje Unii Europejskiej oraz kraje strefy euro.

Na stabilność finansów publicznych w dużym stopniu oddziałują wskaźniki makroekonomiczne określającego poziom rozwoju gospodarczego, w okresie bezpośrednio poprzedzającym pandemię COVID-19. W 2019 roku w Unii Europejskiej wystąpiło niewielkie, około jednoprocetowe osłabienie tempa wzrostu gospodarczego w stosunku do dwóch poprzednich lat. Natomiast w Polsce od wprowadzenie w marcu 2020 roku stanu epidemicznego i związanych z nim ograniczeń nastąpiło załamanie produkcji oraz popytu, zaś późniejszy lockdown skutkowało ujemnym wynikiem PKB na koniec roku skokowym wzrostem deficytu budżetowego. Dane dotyczące zmiany poziomu deficytu budżetowego w Polsce w okresie pandemii (lata 2019–2021) zaprezentowano w tabeli 29.

W 2020 wzrost deficytu budżetowego w Polsce, Unii Europejskiej oraz strefie euro kształtował się na podobnym poziomie

¹⁸³ Blog dziennikarzy ekonomicznych Subiektywnie o Finansach, (2023). <https://subiektywnieofinansach.pl/budzet-panstwa-na-2023-r-nieprzejrzysty-finanse-publiczne/#> [dostęp 3.02.2023]

Tabela 29. Deficyt budżetowy w Polsce na tle krajów UE i strefy euro w latach 2019-2021 (% PKB)

Wyszczególnienie	2019	2020	2021
Polska	0,7	7,0	1,8
Unia Europejska	0,5	6,9	4,7
Strefa euro	0,6	7,2	5,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Eurostat, (2022). Government deficit/surplus, debt and associated data, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10dd_edpt1/default/table?lang=en [dostęp: 16.05.2022].

(około 7%). Z uwagi na pandemię Komisja Europejska podchodziła znacznie mniej rygorystycznie do zasady wydawania środków budżetowych, a także zasad przyznawania pomocy publicznej dla wszystkich państw członkowskich. Zauważyć należy jednak, że między wspomnianymi państwami występowały jednak znaczne dysproporcje, najwyższym, 11% deficytem budżetowym odznaczała się Hiszpania, zaś najniższym Dania (1,1%), która jako jedyna w UE w 2020 roku nie przekroczyła dopuszczalnego, 3% poziomu deficytu budżetowego. W roku 2021 zarówno w Polsce, jak i w pozostałych analizowanych krajach odnotowano wyraźny spadek poziomu deficytu budżetowego.

Warto w tym miejscu spojrzeć również na zmianę poziomu długu publicznego w Polsce w latach 2019/2020 przez pryzmat przeciętnych wartości analogicznych zmian poziomu długu publicznego w krajach UE oraz strefy euro, które zebrano w tabeli 29.

W roku 2020 dług publiczny w Polsce wzrósł w ciągu roku o blisko 12 p.p. niebezpiecznie zbliżając się do granicy dopuszczalnego zadłużenia, przy czym niekorzystne zmiany poziomu długu publicznego w obu analizowanych obszarach okazały się jeszcze wyższe i przekroczyły 13% w UE oraz 14% w strefie euro.

W tym miejscu, pomijając dyskusję na temat możliwych sposobów obliczania długu publicznego, należy zaznaczyć, że środ-

Tabela 30. Zmiana wysokości długu publicznego w Polsce na tle UE i strefy euro w latach 2019-2020 (w %)

Wyszczególnienie	2019	2020	Zmiana
Polska	45,6	57,5	11,9
Unia Europejska	77,5	90,7	13,2
Strefa euro	83,9	98,0	14,1

Źródło: Zestawienie własne na podstawie: Eurostat, (2022). Government finance statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Government_finance_statistics#Government_debt [dostęp: 16.05.2021].

ki na walkę z pandemią miały zarówno charakter budżetowy, jak i pozabudżetowy. Ich dysponentem był premier, zaś głównym źródłem był utworzony na mocy ustawy Funduszu Przeciwdziałania COVID-19 i zasilany środkami publicznymi i pochodzącymi z emitowanymi przez Bank Gospodarstwa Krajowego obligacjami. Pomoc dla przedsiębiorców odbywała się poprzez wprowadzenie tzw. tarcz finansowych, a środki na ten cel pochodziły z emisji przez Polski Fundusz Rozwoju obligacji. Jej wartość wyniosła 100 mld zł, a około 50 mld zł z tych środków miało trafić do sektora małych i średnich przedsiębiorstw, zaś po 25 mld zł – mikroprzedsiębiorstw i dużych przedsiębiorstw¹⁸⁴.

Konkludując, w roku 2020 odnotowano znaczący wzrost poziomu deficytu budżetowego, a także długu publicznego, a rozmiary tego drugiego w rzeczywistości były jeszcze większe, gdyż znacząca część działań w ramach walki z pandemią finansowana była ze źródeł nieuwzględnianych w statystykach długu publicznego, co niesie ze sobą wzrost ryzyka w sferze finansów publicznych w przyszłych latach.

¹⁸⁴ PFR (2022). Obligacje PFR. Pobrano z: <https://pfrsa.pl/relacje-inwestorskie/obligacje-pfr.html>. Dostęp [27.12.2022].

6.3. Wpływ pandemii na Giełdę Papierów Wartościowych

Zarząd GPW oraz zarządy spółek zależnych na bieżąco monitorują rozwój sytuacji epidemiologicznej w kraju i na świecie oraz analizują jej wpływ na sytuację poszczególnych spółek. W 2020 roku wpływ pandemii COVID – 19 na sytuację Grupy Kapitałowej GPW w różnych obszarach ujawnił się w odmienny sposób.

Grupa Kapitałowa GPW była narażona na umiarkowane ryzyko finansowe i operacyjne związane z pandemią SARS-CoV-2, a Zarząd Giełdy i Zarządy spółek zależnych podjęły działania minimalizujące je oraz mitygujące. Powołano Zespół Zarządzania Kryzysowego odpowiedzialny za analizę oraz ocenę zidentyfikowanych zagrożeń kontynuowano realizację przyjętej na 2020 rok strategii. Na koniec 2020 roku grupa posiadała 716 mln zł środków pieniężnych i ekwiwalentów oraz aktywów wycenianych według zamortyzowanego kosztu w postaci lokat bankowych oraz gwarantowanych obligacji korporacyjnych, co sprawiło, że poziom ryzyka utraty płynności, przynajmniej w krótkim i średnim okresie, oceniono jako niski. W 2020 roku nie zaobserwowano istotnego negatywnego wpływu zdarzeń spowodowanych pandemią na płynność Grupy¹⁸⁵, ale procedury antyryzyka pandemicznego wdrożone przez Spółkę uwzględniały różne scenariusze rozwoju pandemii, w tym również te pesymistyczne.

W związku z pandemią od drugiego kwartału roku 2020 czasowo ułatwiono funkcjonowanie emitentom z alternatywnego systemu obrotu NewConnect i Catalyst, którzy nie opublikowali raportów okresowych w regulaminowym terminie, warunkowo odstąpiono od nałożenia kar regulaminowych (np. zawieszenia obrotu papierami wartościowymi emitenta) oraz obniżono opłaty

¹⁸⁵ Giełda Papierów Wartościowych, (2022), <https://www.gpw.pl/covid19> [dostęp: 15.11.2022]

giełdowe od emitentów dotkniętych pandemią koronawirusa. Należy podkreślić, że władze giełdy uwzględniły wszystkie zalecenie Głównego Inspektoratu Sanitarnego, a ESMA i KNF w 2020 nie odnotowały zakłóceń w działalności GPW.

Jeśli chodzi o wartość pierwotnych ofert publicznych (IPO) na giełdach europejskich w roku 2020 to spadła ona o 8% w porównaniu z rokiem 2019, z 22, mld euro do 20,3 mld euro, a godny odnotowania był debiut Allegro.eu, który okazał się być dziewiątym debiutem na świecie oraz drugim największym w Europie¹⁸⁶. Należy podkreślić, że poza pandemią, kolejnym ważnym źródłem ryzyka była sytuacja geopolityczna (szczególnie negatywne konsekwencje wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej oraz wyborów w Stanach Zjednoczonych).

W 2020 roku na GPW w Warszawie odnotowano nieznaczny wzrost liczby IPO¹⁸⁷ do 19 pierwotnych ofert publicznych, z 16 ofert w 2019 roku. Wartość przeprowadzonych ofert na GPW w tym roku (na rynku regulowanym oraz NewConnect) wyniosła 10,9 mld zł, z czego ponad 97% stanowiło oczywiście rekordowe IPO Allegro.eu (uwzględniając zrealizowaną opcję dodatkowego przydziału 15% akcji). Wartość ta jest również zdecydowanie wyższa niż wartość ofert w roku 2019, która kształtowała się na poziomie 65,9 mln zł. Poza rekordowym dla polskiej giełdy debiutem Allegro.eu, w roku 2020 rynek główny GPW zdominowały firmy z branży technologicznej i e-commerce, a szczególną uwagę zwrócić należy na debiuty czterech spółek: Games Operators, Gaming Factory, PCF Group i Dadelo, których łączna wartość wyniosła blisko 332 mln zł. Na rynku NewConnect również większość z czterna-

¹⁸⁶ IPO Watch Europe, (2020). <https://www.pwc.co.uk/audit-assurance/assets/pdf/ipo-watch-europe-2020-annual-review.pdf> [dostęp: 11.11.2022].

¹⁸⁷ IPO (*initial public offering*) to pierwsza oferta publiczna to pierwsze publiczne zaoferowanie nabycia papierów wartościowych spółki szerokiego gronu inwestorów [dostęp: 11.11.2022].

stu pierwotnych ofert publicznych została przeprowadzona głównie przez spółki gamerskie, choć najwyższą pod względem wartościowym ofertę uzyskała firma genXone reprezentująca branżę biotechnologiczną (pozyskała 7,4 mln zł), zajmująca się między innymi zaawansowanymi testami na SARS-COV-2 .

W roku pandemicznym na GPW pojawiły się globalne trendy, a po niepewnej połowie roku nastąpiła seria przeprowadzonych ofert, przede wszystkim spółek Gamerskich oraz biotechnologicznych, które okazały się sukcesem, co przyczyniło się do wzrostu zainteresowania zagranicznych emitentów warszawskim parkietem, które spotęgowane zostało październikowym wejściem na giełdę Allegro.eu. i blisko 40% wzrostem ceny akcji tej spółki podczas pierwszej sesji. Liczba kont maklerskich w 2020 roku wzrosła o 85 tys. (uwzględniając wykreślenie kont nieaktywnych), a inwestorzy indywidualni odpowiadali za 25% obrotów na głównym rynku akcji GPW. Pierwsza połowa roku stała pod znakiem wyprzedaży akcji i spadku indeksów WIG i WIG 20 o około 40%, zaś druga pod znakiem zakupów i wzrostu poziomu głównych indeksów, zwłaszcza, gdy do spółek giełdowych trafiła rządowa pomoc finansowa. Na giełdzie wzrosły obroty i liczba inwestorów, widoczny był napływ inwestorów na rynek kapitałowy, który z jednej strony spowodowany oczywiście marcowym drastycznym spadkiem wartości akcji, zaś z drugiej bardzo niskim (w tamtym czasie) oprocentowaniem lokat i poszukiwaniem wyższych stóp zwrotu właśnie na tym rynku.

6.4. Wpływ pandemii na rynek pożyczkowo-kredytowy

Generalnie pandemia koronawirusa wpłynęła niekorzystnie na kondycję finansową przedsiębiorstw i obywateli, w szczególnie trudnym położeniu znaleźli się pożyczkobiorcy oraz kredytobior-

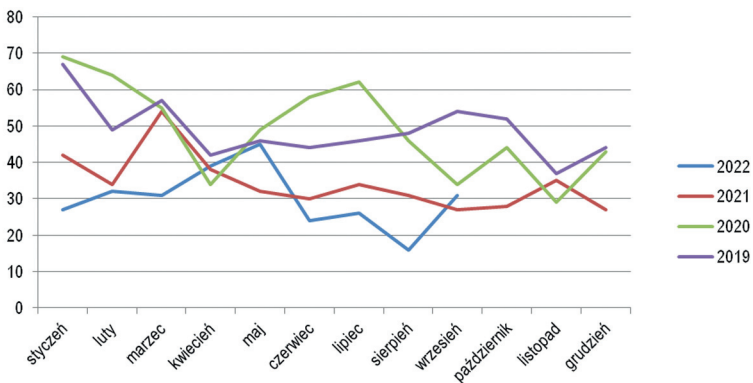
cy z najbardziej dotkniętych pandemią branż (np. turystycznej, gastronomicznej, kosmetycznej, itd.), którzy doświadczyli drastycznego spadku przychodów oraz generalnego spadku popytu na towary i usługi ze swojego portfolio, co prowadziło często do problemów z utrzymaniem płynności. Udzielanie kredytów i pożyczek w dobie pandemii z założenia wiąże się z większym ryzykiem. Dodatkowo, wraz z trzecią Tarczą Antykryzysową, wprowadzono bardziej rygorystyczne przepisy antylichwiarskie, co przełożyło się na zaostrzenie procedur pożyczkowych i kredytowych. To z kolei nadmiernie ograniczyło dostępność kredytów (*credut crunch*). Wpłynęło to negatywnie nie tylko na przychody banków, ale i pośredników finansowych. Wspomniana sytuacja była dodatkowo trudna do zrozumienia dla przeciętnego obywatela, gdyż kredyty i pożyczki były niżej oprocentowane (trzykrotne obniżenie stóp procentowych przez NBP w okresie pandemicznym), a jednocześnie trudniej odstępne niż w okresie poprzedzającym pandemię, co wydawać się mogło na pierwszy rzut oka paradoksalne. Należy podkreślić, że pandemia, ograniczenia epidemiologiczne, praca w trybie zdalnym, ograniczenia lub zawieszenie działalności niektórych branż wpłynęły negatywnie nie tylko na przychody przedsiębiorstw, ale także na budżety gospodarstw domowych. Znacznemu pogorszeniu uległy również zdolności potencjalnych pożyczko- oraz kredytobiorców, przede wszystkim w wyniku:

- ograniczenia dochodów,
- wzrostu ryzyka utraty pracy,
- wzrostu ryzyka zdrowotnego¹⁸⁸.

Przedsiębiorcy prowadzący indywidualną działalność gospodarczą nie musieli ogłaszać upadłości firmy, mogli zakończyć

¹⁸⁸ Solorz J. K., Waliszewski K.,(2020). *Całościowe zarządzanie ryzykiem systemowym. Pandemia COVID-19*, Edu-Libri., Kraków-Legionowo, s. 69.

działalność ogłaszając upadłość konsumencką. Wśród upadłości konsumenckich z 2020 roku odnotowano 371 osób zaś w kolejnym roku było to, aż 776 osób. Pełny obraz liczby firm zagrożonych niewypłacalnością oddaje zsumowanie upadłości i postępowań restrukturyzacyjnych – w 2022 roku odnotowano 1804 postępowań upadłościowych oraz restrukturyzacyjnych, zaś w roku 2021 było 2270 postępowań upadłościowych i restrukturyzacyjnych, co stanowi ponad 25% wzrost (wykres 7).

Wykres 7. Liczba postępowań upadłościowych w poszczególnych latach 2019–2022

Źródło: COIG, (2022). https://www.coig.com.pl/2022-upadlosci-firm_wrzesien.php [dostęp: 01.12.2022].

W roku 2020 najwięcej postępowań upadłościowych (blisko 55%) obejmowało spółki z o.o. oraz indywidualne działalności gospodarcze (24%), głównie z województw mazowieckiego i śląskiego, zaś w kolejnych dwóch latach wartości te utrzymywały się na zbliżonym poziomie.

6.4.1. Wpływ pandemii na rynek kredytów konsumenckich oraz pożyczek pozabankowych

Lockdowny znacznie ograniczyły popyt na kredyty konsumpcyjne, gotówkowe, a także zmniejszenie rynku kart kredytowych w 2020 – o blisko 30 % i to przy jednoczesnym spadku oprocentowanie kredytów konsumpcyjnych w pierwszych trzech kwartałach tego roku o blisko 2%. Pandemia koronawirusa przyczyniła się też do delikatnego zwiększenia poziomu ryzyka kredytowego kredytów konsumpcyjnych z 10,4% w grudniu 2019 do 11,5% pod koniec kolejnego roku.

Jeśli chodzi o kredyty konsumenckie oferowane przez instytucje pożyczkowe to okres pandemii dodatkowo przyczynił się do pogorszenia ich popularności, do tego, w obawie przed nadmiernym zadłużaniem się gospodarstw domowych, wprowadzono Tarczę Antykryzysową 3.0 zaostrzającą maksymalne pozaodsetkowe koszty kredytu konsumenckiego na okres roku (przede wszystkim prowizja, opłata przygotowawcza, obowiązkowe ubezpieczenie), co na tyle poważnie zmniejszyło zyski instytucji pożyczkowych, że niektóre z nich wręcz zmuszone były do zawieszenia działalności lub nawet opuszczenia naszego rynku.

Pandemia COVID-19 i towarzyszące jej zmiany regulacyjne na trwałe zmieniły obraz polskiego rynku pożyczek pozabankowych. Branża zanotowała w 2020 roku 34-procentowy spadek wartości udzielonego finansowania oraz 21-procentowy spadek liczby przyznanych pożyczek, a z rynku zniknęła niemal jedna czwarta firm pożyczkowych¹⁸⁹.

Sektor instytucji pożyczkowych, który już w 2019 r. odnotował stratę na poziomie ponad 122 mln złotych, znacząco odczuł

¹⁸⁹ Fundacja Rozwoju Rynku Finansowego, (2021). <https://frf.pl/branza-pożyczkowa-zamknęła-2020-rok-na-dużym-minusie-raport-frf-o-sytuacji-w-sektorze/> [dostęp 12.09.2022].

skutki pandemii COVID-19¹⁹⁰. W związku z niestabilną sytuacją epidemiczną i gospodarczą z jednej strony obniżyła się wiarygodność kredytowa wielu konsumentów, a z drugiej czasowo osłabił popyt na produkty kredytowe. Do tego niepewna sytuacja gospodarcza i legislacyjna spowodowała znaczny spadek zaufania inwestorów do branży i wstrzeźliwość z ich strony. Oprócz trudności operacyjnych związanych z nowym reżimem sanitarnym i pracą zdalną, branżę dotknęła trzykrotna obniżka stóp procentowych, wakacje kredytowe oraz ustawowe ograniczenie maksymalnej wysokości kosztów kredytu konsumenckiego o ponad 60% w stosunku do wcześniej obowiązującego poziomu. W roku 2020 wiele podmiotów, blisko 25%, po prostu nie wytrzymało covidowo-regulacyjnych turbulencji, co skutkowało ich wycofaniem się z rynku. Pandemia spowodowała problemy z opracowaniem rentownej oferty w nowych warunkach, wiele podmiotów wstrzymało aktywność, a pozostałe ograniczyły rozmiar akcji kredytowej. Oprócz problemów legislacyjnych i operacyjnych, z jakimi mierzyły się instytucje pożyczkowe w poprzednim roku, stabilnością branży zachwiały również problemy z pozyskaniem finansowania, a także brak pomocy ze strony rządowych programów pomocowych.

Wyraźnie obniżona podaż pożyczek pozabankowych odbiła się na wynikach sprzedaży, według danych CRIF¹⁹¹ wartość udzielonego finansowania przez firmy pożyczkowe w 2020 roku wyniosła 6,65 mld złotych, co oznacza spadek o 34% w porównaniu do roku poprzedniego. Z kolei w kwietniu 2020 roku branża odnotowała rekordowy 66% spadek wartości udzielonego finansowania, a o około 21% spadła też liczba przyznanych pożyczek,

¹⁹⁰ Ibidem

¹⁹¹ CRIF, (2021). [https://www.crif.pl/wiadomo%C5%9Bci/dla-prasy/2021/kwiecie%C5%84/raport-rynek-po%C5%BCzyzek-pozabankowych-w-2020-r/\[dostęp 15.05.2021\]](https://www.crif.pl/wiadomo%C5%9Bci/dla-prasy/2021/kwiecie%C5%84/raport-rynek-po%C5%BCzyzek-pozabankowych-w-2020-r/[dostep%2015.05.2021]).

która wyniosła w 2020 roku 2,32 mln sztuk. Średnia wartość pojedynczej pożyczki w 2020 roku to 2866 zł, co stanowi o 16% mniej niż rok wcześniej.

Tabela 31. Wartości pożyczek udzielonych w roku 2020

Wartość udzielonych pożyczek	6,65 mld zł	-33,8% r/r
Liczba udzielonych pożyczek	2,32 mln sztuk	-20,9% r/r
Średnia wartość pożyczki	2866 zł	-16,3% r/r

Źródło: opracowanie własne na podstawie: CRIF, (2021). pobrano z: <https://frf.pl/branza-pozyczkowa-zamknela-2020-rok-na-duzym-minusie-raport-frf-o-sytuacji-w-sektorze/> [dostęp 12.18.2022].

Największe załamanie na rynku odnotowano w okresie marzec–maj, kiedy branża musiała w szybkim tempie zmodyfikować ofertę produktową, dostosowując ją do nowych wymogów prawnych, a także od strony technicznej i operacyjnej przygotować się do branżowego, a następnie ustawowego, memorandum kredytowego. Jedynie w kwietniu 2020 roku branża odnotowała rekordowy 66% spadek wartości udzielonego finansowania.

Spadki te były efektem zarówno mocno ograniczonej podaży, jak i osłabionego popytu, przy czym groźniejszym zjawiskiem na płaszczyźnie gospodarczej i społecznej wydaje się obniżona podaż, gdyż nie odbudowuje się ona tak łatwo jak popyt. Wartość udzielonego finansowania przez firmy pożyczkowe w 2020 roku wyniosła 6,65 mld złotych, co oznacza spadek aż o niemal 34 procent w porównaniu do roku 2019¹⁹². Wskazane źródła ryzyka, przede wszystkim prawne, sprawiają, że rynek ten będzie miał poważne problemy z odbudowaniem się pomimo powrotu poziomu popytu do poziomu sprzed pandemii.

¹⁹² Fundacja Rozwoju Rynku Finansowego, (2021). <https://frf.pl/branza-pozyczkowa-zamknela-2020-rok-na-duzym-minusie-raport-frf-o-sytuacji-w-sektorze/> [dostęp: 14.04.2022].

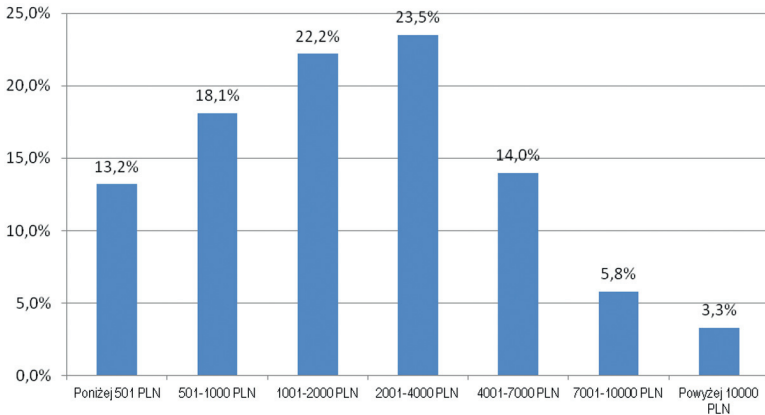
Zgodnie z przyjętą ustawą anty-covidową na czas epidemii obniżono limit kosztów pozaodsetkowych kredytu konsumencckiego do maksymalnie 21% dla pożyczek udzielanych na okres powyżej 30 dni oraz 5% dla pożyczek o okresie spłaty krótszym niż 30 dni¹⁹³. Odsetek odrzuconych przez firmy pożyczkowe konsumentów wzrósł podczas pierwszej fali pandemii sięgał blisko połowy ogółu składanych wniosków. Nowe wymogi regulacyjne zmusiły zatem firmy pożyczkowe do przebudowania oferty produktowej oraz dostosowania jej do nowych regulacji. Z danych CRIF w zakresie rozkładu kwotowego udzielonych pożyczek w 2020 roku wynika, że aż 53,5% wszystkich przyznanych pożyczek stanowiły te o wartości poniżej 2000 zł, zaś kolejne 23,5% to pożyczki w przedziale 2–4 tysiące złotych, a pożyczki o wartości powyżej 4 tysiące zł stanowiły w zeszłym roku mniej niż ¼ wszystkich sprzedanych kredytów¹⁹⁴, co zaprezentowano na poniższym zestawieniu

Wzrost niepewności gospodarczej, widmo kryzysu, ograniczone przychody firm pożyczkowych do poziomu uniemożliwiającego pokrycie strat z tytułu niespłaconych pożyczek oraz rosnący lawinowo odsetek odrzucanych wniosków pożyczkowych zmusiły branżę do zmian w polityce kredytowej.

Dane za pierwsze miesiące 2021 r. wskazywały wyraźnie obniżoną aktywność kredytową sektora w stosunku do poprzedniego roku, co z jednej strony wynikało z czasowo osłabionego popytu konsumenckiego, a z drugiej strony ze znacznie mniejszej liczby aktywnych firm pożyczkowych, drastycznie zmniejszyła

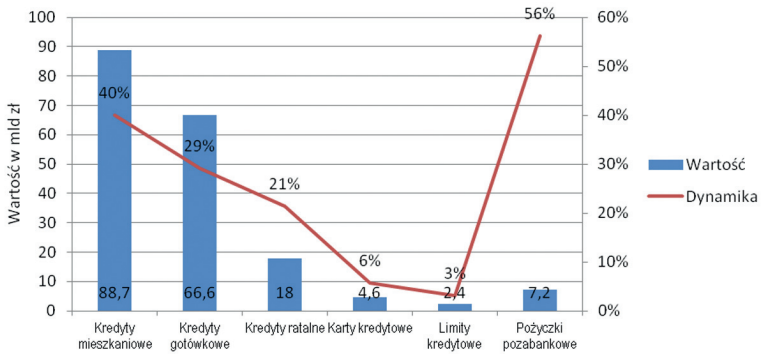
¹⁹³ UOKIK, (2021). <https://finanse.uokik.gov.pl/tag/pozadsetkowe-koszty-kredytu/> [dostęp: 15.01.2022].

¹⁹⁴ Fundacja Rozwoju Rynku Finansowego, (2021). Raport: Rynek pożyczek pozabankowych w 2020 roku, w 2020 roku, https://frf.pl/wp-content/uploads/2021/04/Raport_Rynek-po%C5%BCytek-pozabankowych-w-2020-roku.pdf , [dostęp 19.06.2022].

Wykres 8. Udział kwotowy udzielonych w Polsce pożyczek w 2020 roku

Źródło: CRIF, (2022). pobrano z: <https://frf.pl/branza-pozyczkowa-zamknela-2020-rok-na-duzym-minusie-raport-frf-o-sytuacji-w-sektorze/> [dostęp 15.22.2022).

Wykres 9. Dynamika zmian oraz wartość nowych kredytów i pożyczek w 2021 roku

Źródło: BIK, (2022). pobrano z: <https://media.bik.pl/analizy-rynkowe> [dostęp: 28.04.2022].

się również opłacalność pożyczek krótkoterminowych i na niskie kwoty, ale także na dłuższe okresy (obniżenie stopy referencyjnej), wycofania się zagranicznych podmiotów z rynku, konieczności zwrotu przez instytucje pożyczkowe prowizji od pożyczek spłaconych przed terminem („małe TSUE”). Należy zaznaczyć, że wspomniane powyżej obostrzenia przyczyniają się jednocześnie do wzrostu rozmiarów szarej strefy pożyczkowej, trudnych do empirycznej weryfikacji, więc ewaluacji skuteczności omawianych obostrzeń należy dokonywać z dużą ostrożnością. Poczynając od drugiego kwartału 2021 roku Polacy zaciągnęli więcej kredytów i pożyczek niż przed rokiem, a spłacają je lepiej niż kiedykolwiek, co zapewne jest też wynikiem zgromadzonych oszczędności. Akcja kredytowa w 2021 roku osiągnęła łączną wartość na poziomie 187,6 mld zł, była więc wyższa o 33% niż w roku 2020¹⁹⁵. Przybywało kredytów udzielanych na wysokie kwoty we wszystkich produktach kredytowych. Wzrosło zadłużenie z tytułu kredytów konsumpcyjnych: o 29,1% kredytów gotówkowych i 21,4% ratalnych, a o 56,2% urosła wartość przyznanych pożyczek pozabankowych (wykres 9).

6.4.2. Rynek kredytu hipotecznego i mieszkaniowego

Pandemia doprowadziła do zaostrzenia przez banki wymagań w obszarze zdolności kredytowej oraz wysokości wkładu własnego, a czas procedowania wniosków kredytowych znacząco się wydłużył. Wydawało się, zwłaszcza po danych za drugi kwartał 2020 roku, że liczba i wartość umów w tym roku znacząco spadnie w stosunku do roku 2019, ale druga połowa roku okazała się

¹⁹⁵ BIK, (2022). <https://media.bik.pl/informacje-prasowe/722030/bik-podsumowal-2021-r-na-rynku-kredytowo-pozyczkowym-i-zapowiada-mniej-optimistyczne-prognozy-na-2022-r> [dostęp: 16.08.2022].

znacznie lepsza. Całkowita liczba zadłużenia z tytułu kredytów mieszkaniowych w roku 2020 wyniosła 476 267 mld zł, a przyrost wartości w stosunku do roku 2019 wyniósł 7,48%. Liczba czynnych umów kredytowych, rok do roku, w analizowanym okresie nieznacznie spadła (o 3,47%), podobnie jak liczba nowych umów, choć tu spadek był już wyższy (9,2 p.p.), ale za to ich wartość nieznacznie się zwiększyła (3,13 p.p.), co związane jest ze wzrostem cen na rynku nieruchomości. Ze względu na wspomniane już wprowadzone regulacje ostrożnościowe udział wartościowy nowo udzielonych kredytów z LTV od 80% spadł o blisko 5 p.p. a wartościowy udział nowo udzielonych kredytów w PLN w minimalnym stopniu wzrósł (0,3 p.p.) i osiągnął poziom 98,79%. Udział kredytów długookresowych (25–35 lat) również wzrósł o blisko 2 p.p. i osiągnął poziom 65%. Odnotowano także 12% wzrost średniej ceny metra kwadratowego mieszkania w stolicy, który osiągnął poziom 10 081 zł i około 11% spadek przeciętnej miesięcznej stawki najmu mieszkania w Warszawie, która wyniosła 1666 zł.

W roku 2020, po o słabszym drugim kwartale odnotowano systematyczny wzrost wartościowy w kwartale trzecim i czwartym kwartale oraz nieznaczny wzrost liczby czynnych umów kredytowych (0,21%), choć przyrost tej liczby pomiędzy ostatnim a przedostatnim kwartałem był znaczący i wyniósł ponad 10%, zaś przyrost wartości zawartych umów był jeszcze wyższy, bo przekroczył 16%. Na przestrzeni kwartału średnia wartość udzielonego kredytu wzrosła o około 5,5%, zaś udział kredytów długoterminowych w grupie nowo udzielanych kredytów wzrósł o ponad 3 p.p., a przeciętna cena metra kwadratowego mieszkania w stolicy również wzrosła o 5%. Analiza powyższych danych prowadzi do wniosku, że rok okres pandemii nie wpłynął w negatywny sposób na rynek kredytów hipotecznych i sektor mieszkaniowy, lata 2019 i 2020 można określić mianem bardzo dobrych dla omawianych

obszarów gospodarki. W roku 2020 rekordowa była liczba oddanych do użytkowania mieszkań, sięgająca 222 tysięcy mieszkań oraz domów jednorodzinnych, a na podkreślenie zasługuje fakt, że takie wyniki budownictwo mieszkaniowe osiągało w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku! Imponująca była również łączna wartość udzielonych w tym pandemicznym roku kredytów hipotecznych. Z kwotą ponad 60 mld złotych sektor bankowy osiągnął drugi w okresie po transformacji wynik akcji kredytowej, co jest bardzo dobrym wynikiem uwzględniając fakt, że banki udzieliły w roku 2020 ponad 204 tysięcy kredytów hipotecznych¹⁹⁶.

Po pierwszym szoku w wyniku pandemii i gwałtownym spadku popytu na kredyty mieszkaniowe w okresie marzec – maj minionego roku, od sierpnia popyt zaczął się stopniowo odbudowywać. Po zaostrzeniu warunków przyznawania kredytu mieszkaniowego w pierwszych miesiącach pandemii, od drugiego półrocza banki zaczęły stopniowo łagodzić kryteria polityki kredytowej. W całym 2020 roku liczba wniosków o kredyt mieszkaniowy spadła, w porównaniu z rokiem 2019 r, tylko o 0,6%, a liczba udzielonych kredytów była niższa zaledwie o 9,3%. Warto podkreślić, że ten rodzaj kredytu odnotował najniższy spadek popytu w porównaniu do wszystkich produktów kredytowych. Pod koniec roku średnia wartość udzielonego kredytu mieszkaniowego uzyskała rekordową wartość – 305 tys. zł.

Nie bez znaczenia dla utrzymania się tak wysokiej akcji kredytowej była seria obniżek stóp procentowych Narodowego Banku Polskiego, dokonanych przez Radę Polityki Pieniężnej kolejno 18 marca (do 1,0%), 09 kwietnia (do 0,5%) i 29 maja

¹⁹⁶ ZBP, (2021). Raport AMRON-SARFiN, 4, s.18, https://www.zbp.pl/get-media/3516edf1-715f-4403-bfd0-df28997838d7/0_AMRON_new220228_RaportAmron_Sarfin_4_21_PL_final_lekki [dostęp: 02.04.2022]

(do 0,1%)¹⁹⁷. W połączeniu z wciąż niepokojącą inflacją i zapowiedziami dodruku pieniędzy ograniczającymi zaufanie do ich przyszłej wartości, tak niskie stopy procentowe przekreśliły sensowność i opłacalność oszczędzania na lokatach bankowych. Można zatem powiedzieć, że Rada Polityki Pieniężnej swoimi decyzjami skłoniła Polaków do zakupów, w tym przede wszystkim na rynku nieruchomości. W oparciu o dane zawarte w raporcie „AMRON-SARFIN 4/2021”¹⁹⁸ stwierdzić należy, że na koniec 2020 roku łączna liczba czynnych kredytów mieszkaniowych osiągnęła poziom 2472 tys. sztuk, a całkowity stan zadłużenia z tego tytułu wyniósł 476,3 mld zł. Z kolei ostatni kwartał roku 2020 przyniósł dynamiczny wzrost udziału kredytów mieszkaniowych udzielonych w największych polskich aglomeracjach, a na koniec 2020 roku wyniósł on 73,46 % i był wyższy od notowanego kwartał wcześniej aż o 6,31 punktu procentowego. Udział Warszawy w strukturze wszystkich nowo udzielonych kredytów w Polsce osiągnął rekordowy wynik 49,44%, zaś w odniesieniu do analogicznego okresu 2019 roku, udział Warszawy w rynku kredytów hipotecznych był wyższy aż o 10,46%. Na koniec roku 2020 średnia marża ofertowa wyniosła 2,28%, czyli w odniesieniu do stanu na koniec roku 2019 roku była wyższa o 1,8 punktu procentowego. W wyniku znacznej redukcji stóp procentowych przez Radę Polityki Pieniężnej średnie oprocentowanie kredytu hipotecznego na koniec roku 2020 roku wyniosło 2,49%, czyli było o 1,33 p.p. niższe w porównaniu z końcem roku 2019¹⁹⁹.

¹⁹⁷ Monitor Polski. (2021). Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej, 28 maja 2021, Poz. 500, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP20210000500/O/M20210500.pdf> [dostęp: 15.06.2022].

¹⁹⁸ ZBP, (2021). Raport AMRON-SARFiN, 4, s.18, https://www.zbp.pl/getmedia/3516edf1-715f-4403-bfd0-df28997838d7/0_AMRON_new220228_RaportAmron_Sarfin_4_21_PL_final_lekki [dostęp: 02.04.2022].

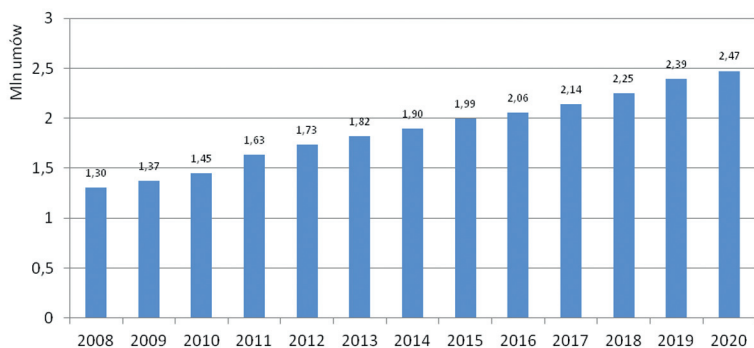
¹⁹⁹ ZBP (2021). Dobry rok dla rynku mieszkaniowego mimo pandemii COVID-19 <https://zbp.pl/Aktualnosci/Wydarzenia/Raport-AMRON-SARFiN-Dobry-rok-dla-rynk-mieszkaniowego-mimo-pandemii-COVID-19> [dostęp: 25.02.2021].

Pomimo drugiej fali pandemii COVID-19 i związanych z nią ostrzeżeń, a także pesymistycznych informacji napływających z rynku najmu, rynki mieszkaniowe największych polskich miast pozostały stabilne. Sytuacja na rynku mieszkaniowym w ostatnim kwartale 2020 roku kształtowana była przez te same czynniki, co w okresach wcześniejszych, do których zaliczyć należy przede wszystkim tani kredyt hipoteczny, brak alternatywy dla lokowania kapitału oraz dostępność cenową mieszkań. Z danych Centrum AMRON²⁰⁰ wynika jednak, że czwarty kwartał 2020 roku przyniósł wyraźny spadek dynamiki wzrostów cen na większości badanych rynków, w przypadku pięciu z nich zmiana średniej ceny metra kwadratowego mieszkania nie przekroczyła jednego procenta – w aglomeracjach: katowickiej, Wrocławiu, Trójmieście, Poznaniu i Łodzi.

Hamulcem kredytowania hipotecznego może się okazać pogarszająca się sytuacja banków, której same banki zapobiec nie będą w stanie, bo nie mają wpływu na najważniejsze zagrożenia. Pierwszym czynnikiem, który może ograniczyć dalsze kredytowanie, jest możliwe pogorszenie się jakości spłaty kredytów udzielonych w poprzednich okresach, spowodowane zamrożeniem gospodarki, którego skutkiem będzie między innymi obniżenie wynagrodzeń, a czasami też utrata miejsc pracy przez kredytobiorców. Z jednej strony możliwy będzie wzrost bezrobocia w wyniku wygaśnięcia ograniczeń w redukcji zatrudnienia, zapisanych w tarczach pomocowych, z drugiej jednak strony rynek pracy może się ożywić w przypadku ewentualnego dynamicznego wzrostu w drugim półroczu 2021 r. Drugim, jeszcze groźniejszym w skutkach finansowych obciążeniem banków, może okazać się nasilenie się akcji roszczeniowej kredytobiorców frankowych i kontynuowanie obecnej linii orzekania przez sądy.

²⁰⁰ ZBP, (2021). Raport AMRON-SARFiN, 4/2021, s.18, https://www.zbp.pl/getmedia/3516edf1-715f-4403-bfd0-df28997838d7/0_AMRON_new220228_RaportAmron_Sarfin_4_21_PL_final_lekki [dostęp: 02.04.2022].

Według stanu na dzień 31 grudnia 2020 roku liczba czynnych umów o kredyt mieszkaniowy w Polsce osiągnęła poziom 2 472 294 sztuk. Oznacza to przyrost o 0,21% w czwartym kwartale 2020 roku, czyli nominalnie o 5 074 kredyty w porównaniu do stanu na koniec poprzedniego kwartału. W stosunku do liczby czynnych kredytów notowanej w końcu 2019 roku oznacza to wzrost o 82 983 umów (3,47%).

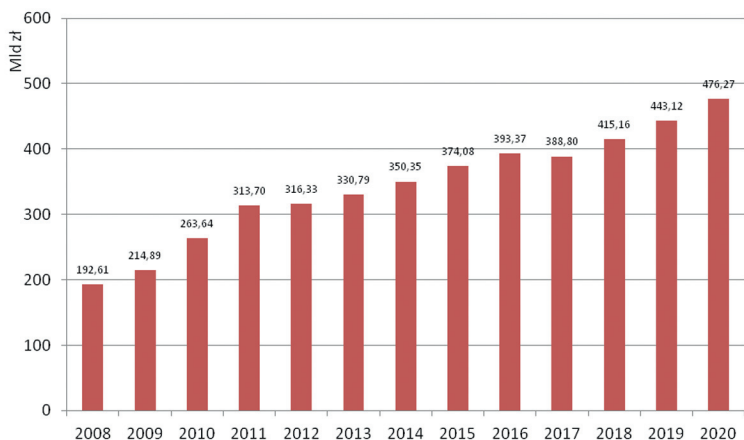
Wykres 10. Liczba czynnych umów o kredyt mieszkaniowy w latach 2008–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ZBP, (2022). pobrano z: https://www.zbp.pl/getmedia/38f47f29-6834-458d-8852-4a988a47748f/0_AMRON_210223_RaportAmron_Sarfin_4_20_PL_final [dostęp: 1.12.2022]

Całkowity stan zadłużenia polskich gospodarstw domowych z tytułu zaciągniętych kredytów mieszkaniowych systematycznie rośnie, co zwizualizowano na wykresie nr 9. Według stanu na koniec czwartego kwartału 2020 roku wyniósł 476,267 mld zł wobec 467,809 mld zł na koniec kwartału poprzedniego²⁰¹, z kolei w okresie od października do grudnia bieżącego roku zarejestrowano wzrost łącznej wartości aktywnych kredytów hipotecznych przeznaczonych na cele mieszkaniowe o 1,14%, czyli o 5,277

²⁰¹ Ibidem, s. 9.

mld zł. W porównaniu do wartości notowanych na koniec roku 2019 oznacza to wzrost o 33,146 mld złotych (7,48%).

Wykres 11. Całkowity stan zadłużenia z tytułu kredytów mieszkaniowych w latach 2008–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ZBP, (2022). pobrano z: https://www.zbp.pl/getmedia/38f47f29-6834-458d-8852-4a988a47748f/0_AMRON_210223_RaportAmron_Sarfin_4_20_PL_final [dostęp: 1.12. 2022].

Na podstawie analizy danych Centrum AMRON²⁰² stwierdzić można, że liczba kredytów mieszkaniowych udzielonych w czwartym kwartale 2020 roku wyniosła 53 756 sztuk, czyli o 10,20% więcej w porównaniu do poprzedniego kwartału (nominalnie więcej o 4 974 kredyty), zaś wartość nowo udzielonych kredytów hipotecznych wyniosła 16,435 mld zł, co oznacza wzrost o 2 294 mln zł, czyli 16,22% w odniesieniu do trzeciego kwartału bieżącego roku. W porównaniu do analogicznego okresu ubiegłego roku (q4 2020/ q4 2019), w czwartym kwartale

²⁰² ZBP, (2021). Raport AMRON-SARFiN, 4, s.18, https://www.zbp.pl/getmedia/3516edf1-715f-4403-bfd0-df28997838d7/0_AMRON_new220228_RaportAmron_Sarfin_4_21_PL_final_lekki [dostęp: 02.04.2022]

2020 roku podpisano o 1 689 (czyli o 3,05%) mniej umów kredytowych, natomiast ich wartość była wyższa o 720 mln zł (4,58%) niż w analogicznym okresie poprzedniego roku.

W oparciu o dane wspomnianego powyżej raportu stwierdzić można, że w całym 2020 roku banki udzieliły 204 170 nowych kredytów mieszkaniowych. W proporcji do wyników osiągniętych przez sektor rok wcześniej był to wynik niższy o 20 903 kredyty (spadek o 9,29%), zaś w ujęciu wartościowym wynik osiągnięty w 2020 roku był niższy o 1,958 mld złotych od sumy kredytów udzielonych przez banki w 2019 roku (spadek o 3,13%) (tabela 32).

Tabela 32. Wartość i liczba nowo udzielonych kredytów mieszkaniowych w okresie kw. 4. 2019 – kw. 4. 2020

Okres	wartość (w mld PLN)	zmiana/ poprzedni kwartał (%)	liczba kredytów	zmiana/ poprzedni kwartał (%)
Kw. 4. 2019	15,715	6,87	55445	7,14
Kw. 1. 2020	16,623	5,78	56453	1,82
Kw. 2. 2020	13,472	18,96	45179	19,97
Kw. 3. 2020	14,141	4,96	48782	7,97
Kw. 4.2020	16,435	16,22	53156	10,20

Źródło: ZBP, (2021). Raport AMRON-SARFiN, 4, s.18, pobrano z: https://www.zbp.pl/getmedia/3516edf1-715f-4403-bfd0-df28997838d7/0_AMRON_new220228_RaportAmron_Sarfin_4_21_PL_final_lekki [dostęp: 02.04.2022].

Ostatni kwartał 2020 przyniósł nieznaczne zmiany w strukturze jakości portfela kredytów hipotecznych. W oparciu o analizę danych Centrum AMRON²⁰³ możemy stwierdzić, że udział kredytów zagrożonych w portfelu kredytów mieszkaniowych ogółem wyniósł 2,46%, co oznaczało wzrost o 0,04% w stosunku do poziomu notowanego w poprzednim kwartale. Niestety w porównaniu do czwartego kwartału 2019 roku o 0,12% zwiększył się

²⁰³ Ibidem

udział zagrożonych kredytów mieszkaniowych ogółem (2,46%). Udział złotych kredytów z zaległościami w spłacie spadł o 0,03 p.p., natomiast udziały kredytów zagrożonych w walutach obcych wzrosły – we franku szwajcarskim o 0,42 p.p. a w pozostałych obcych walutach o 0,19 p.p. Dane dotyczące udziału kredytów zagrożonych w portfelu kredytów mieszkaniowych od początku pandemii do końca 2020 roku, w ujęciu kwartalnym, zebrano w tabeli 33.

Tabela 33. Udział kredytów zagrożonych w portfelu kredytów mieszkaniowych (kw. 4. 2019 – kw. 4. 2020)

Okres	Kredyty zagrożone ogółem (%)	Kredyty zagrożone w PLN (%)	Kredyty zagrożone w CHF (%)	Kredyty zagrożone w pozostałych walutach (%)
Kw. 4. 2019	2,34	2,07	3,36	1,87
Kw. 1. 2020	2,38	2,04	3,55	1,91
Kw. 2. 2020	2,42	2,04	3,82	2,03
Kw. 3. 2020	2,42	2,01	3,92	2,12
Kw. 4. 2020	2,46	2,04	4,08	2,19

Źródło: BIK, (2021). pobrano z: <https://media.bik.pl/analizy-rynkowe> [dostęp: 15.05.2022].

Na koniec czwartego kwartału 2020 średnia marża ofertowa przykładowego kredytu hipotecznego (w wysokości 300 tys. zł, przy poziomie LtV 75%, udzielonego na okres 25 lat) wyniosła 2,28%, czyli pozostała na poziomie notowanym w końcu trzeciego kwartału 2020 roku, zaś w odniesieniu do stanu na koniec analogicznego okresu 2019 roku, średnia marża kredytu hipotecznego była wyższa o 1,8 p.p.²⁰⁴ Średnie oprocentowanie modelowego

²⁰⁴ broker.com, (2022). Aktualności, średnie marże i oprocentowanie kredytów hipotecznych w 4 kwartale 2020 r. Pobrano z: <https://www.535broker.com/aktualnosci,średnie-marże-i-oprocentowanie-kredytow-hipotecznych-w-4.-kwartale-2020-r.,418.html> [dostęp: 14.03.2022].

kredytu hipotecznego na koniec czwartego kwartału 2020 roku wyniosło 2,49%, czyli o 0,01 p.p. mniej w porównaniu z końcem trzeciego kwartału. W stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego przeciętne oprocentowanie było niższe o 1,33 p.p.

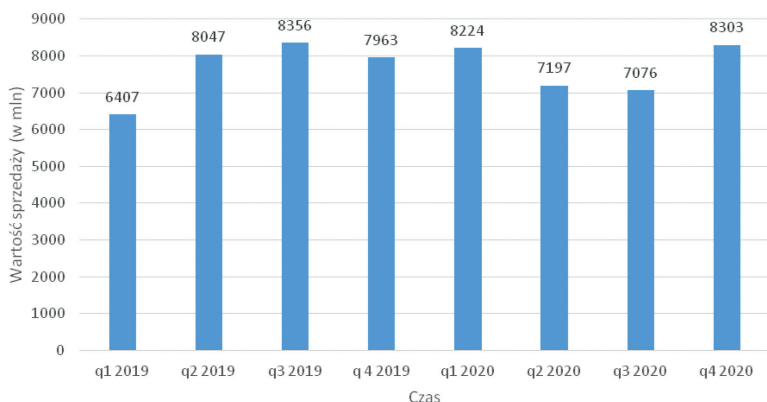
Mimo drugiej fali pandemii COVID-19 i jej konsekwencji w postaci kolejnych ograniczeń, dane GUS wskazują na to, że budownictwo mieszkaniowe nie zwalnia tempa. W stosunku do notowań z trzeciego kwartału liczba mieszkań oddanych do użytkowania wzrosła o 9,08% i wyniosła 65 024. Liczba mieszkań, na których budowę wydano pozwolenie lub dokonano zgłoszenia z projektem budowlanym, wzrosła o 19,17% w porównaniu do trzeciego kwartału 2020 roku i wyniosła 83 532, natomiast liczba mieszkań, których budowę rozpoczęto, spadła o 16,16%, do 56 495²⁰⁵.

6.5. Rynek pośrednictwa kredytowego (konsumencki i hipoteczny)

Rynek pośrednictwa pożyczkowo-kredytowego dla gospodarstw domowych stanowi w Polsce istotny kanał dystrybucji kredytów hipotecznych i konsumenckich. W przypadku kredytów hipotecznych w pierwszym kwartale 2020 roku widoczny był znaczny wzrost sprzedaży kredytów hipotecznych przez pośredników (o 1,8 mld zł), niestety w drugim nastąpiło załamanie na rynku kredytów hipotecznych, które skutkowało również bardzo dużym spadkiem ich sprzedaży poprzez pośredników (zmniejszenie sprzedaży o 0,8 mld), pomimo którego pośrednicy kredytowi nadal odpowiadali za 50% dystrybucji kredytów hipo-

²⁰⁵ GUS, (2022). Raport: Budownictwo mieszkaniowe w okresie styczeń-wrzesień 2021 roku, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/przemysl-budownictwo-srodki-trwale/budownictwo/budownictwo-mieszkaniowe-w-okresie-styczen-wrzesien-2021-roku,5,119.html> [dostęp: 11.03.2022].

tecznych w Polsce. W trzecim kwartale roku 2020 mieliśmy jeszcze do czynienia ze spadkiem poziomu sprzedaży, ale w czwartym kwartale nastąpiło mocne odbicie oraz powrót do poziomu sprzedaży z rekordowego trzeciego kwartału roku 2019, na który złożyły się przede wszystkim wzrosty przychodów trzech firm: ExpanderAdvisors, Notus Finanse i Open Finanse. Wizualizację zmiany wartość sprzedaży kredytów hipotecznych przez największych pośredników na rynku polskim w latach 2019 – 2020 zaprezentowano na wykresie 12:

Wykres 12. Wartość sprzedaży kredytów hipotecznych sprzedawanych przez największych pośredników w Polsce w latach 2019–2020 (w mln zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportu: ZFPF, (2021). Związku Firm Pośrednictwa Finansowego pobrano z: <https://zwiazek-posrednikow.pl/aktualnosc/25branza-posrednictwa-finansowego-w-i-kw-2020-r> [dostęp: 22.01.2022]; infowire.pl (2022). <https://infowire.pl/generic/release/730236/tak-duzo-jeszcze-nie-pozycalismy-czyli-rekordowa-wartosc-kredytow-hipotecznych-udzielonych-przez-liderow-branzy-posrednictwa-finansowego-podsumowanie> [dostęp: 12.04.2022].

Jeśli chodzi o kredyty gotówkowe to już w czwartym kwartale 2019 odnotowano blisko 55 mln spadek ich sprzedaży przez największych pośredników kredytowych, a w pierwszym kwar-

tale roku 2020 odnotowano spadek sprzedaży o kolejne 90 mln. Prawdziwe załamanie tego rynku nastąpiło jednak w kolejnym kwartale, w którym poziom sprzedaży spadł o ponad połowę do poziomu 308 mln, a w kolejnych dwóch kwartałach oscylował wokół 450 mln. Niestety wartość sprzedaży na tym rynku w okresie pandemii spadła blisko o połowę, więc konieczne było przeprowadzenie działań adaptacyjnych do nowych warunków, restrukturyzacji i optymalizacji kosztów działalności.

Według danych BIK²⁰⁶, wartość portfela kredytów prywatnych i pożyczek na 31 grudnia 2020 r. wyniosła 700 mld zł i była wyższa o 30,4 mld zł (4,5%) w porównaniu do wartości na koniec 2019 roku. Akcja kredytowa w 2020 r. osiągnęła 140,8 mld zł i była niższa o 29 mld zł (18%) niż w roku 2019 – to bilans sprzedaży kredytów i pożyczek w dobie pandemii, która zdecydowanie zaważyła na wynikach wszystkich produktów kredytowych i pożyczek. Zauważyć należy, że obroniły się jedynie kredyty ratalne, których banki udzieliły na kwotę 14,6 mld zł, finiszując na niewielkim plusie (0,8%).

Rok 2020 r. należy oceniać z perspektywy nowej rzeczywistości, która zaskoczyła wszystkich oraz wyrzuciła wszelkie plany i prognozy. Oceniając wyniki roku ubiegłego w obszarze kredytów oraz pożyczek, należy wziąć pod uwagę wyjątkowość i nieprzewidywalność sytuacji pandemicznej, ale także wziąć po uwagę na kilka istotnych czynników.

Po pierwsze, pomimo spadku w sprzedaży kredytów i pożyczek w 2020 roku o 29,3 mld zł w porównaniu z rokiem 2019, a portfel kredytów prywatnych i pożyczek wzrósł w 2020 roku o blisko 30 mld zł. Spadek wartości sprzedaży został skompenso-

²⁰⁶ BIK, (2021). Raport „Podsumowanie 2020 r. na rynku BIK kredytowo-pożyczkowym i perspektywy na rok 2021”, pobrano z: <https://media.bik.pl/informacje-prasowe/638051/bik-podsumowanie-2020-r-na-rynku-kredytowo-pożyczkowym-i-perspektywy-na-rok-2021> [dostęp: 14.06.2022].

wany przez zamrożenie części spłat kredytów oraz wzrost kursu walutowego. Na wzrost portfela kredytowego znacząco wpływa fakt, że duży udział w wartości nowych umów mają kredyty mieszkaniowe, spłacane w długich okresach.

Po drugie, dużo lepszą odpornością wykazał się rynek kredytów ratalnych w realiach pandemicznych, który już w pierwszym półroczu 2020 zareagował wzrostem popytu, przynosząc pewne oznaki ożywienia sprzedaży kredytów. Ta forma celowego finansowania okazała się odpowiedzią na potrzeby zakupowe obywateli w zakresie nabywania dóbr trwałego użytku, jak sprzęt elektroniczny, RTV/AGD czy meble, przy ograniczonej możliwości korzystania z usług (turystyka, restauracje, hotele). Kredyty ratalne to jedyny produkt kredytowo-pożyczkowy, który odnotował wzrost dynamiki wartości sprzedaży w 2020 roku zarówno w liczbie (+1,6%), jak i wartości (0,8%).

6.6. Rynek ubezpieczeń

Na zakończenie warto przyjrzeć się jeszcze sytuacji na rynku ubezpieczeniowym. Do głównych instrumentów finansowych funkcjonujących na wspomnianym rynku zaliczyć należy umowy ubezpieczeniowe, umowy gwarancji ubezpieczeniowych oraz umowy reasekuracji. Rynek ubezpieczeniowy obejmuje wszystkich zainteresowanych ochroną ubezpieczeniową (reasekuracyjną) przed skutkami ryzyka osobowego i majątkowego (rzeczy oraz interesy) spowodowanego przede wszystkim przez siły przyrody, ludzi, rynek i regulacje prawne (strona popytowa) i sprzedających – jednostki oferujące umowy ubezpieczenia (reasekuracji) oraz gwarancje ubezpieczeniowe – instytucje finansowe (strona podażowa), których wzajemne oddziaływanie kształtuje popyt i podaż, a także wywiera wpływ na wysokość cen, przy wsparciu instytucji usługowych i pomocniczych, bez

których rynek nie mógłby efektywnie funkcjonować²⁰⁷. Do podstawowych składowych wspomnianego rynku zaliczyć należy:

- kupujących, instytucje ubezpieczeniowe, instytucje pomocnicze i infrastruktura rynku,
- umowy ubezpieczenia, gwarancji i reasekuracji,
- zasady organizacji rynku ubezpieczeń.

Nadzór nad tym rynkiem sprawuje KNF, a do innych ważnych instytucji mających wpływ na jego kształt zaliczyć należy Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, UOKIK, PIU, czy Polskie Biuro Ubezpieczycieli Komunikacyjnych. Specyfika działalności ubezpieczeniowej oparta jest na udzielaniu ochrony na wypadek zmaterializowania się negatywnych skutków ryzyka.

Jak już wykazano na początku niniejszego opracowania, w Polsce pandemia przyczyniła się do śmierci wielu osób, z perspektywy ubezpieczeniowej mocno wpłynęła więc na rynek ubezpieczeń na życie. Generalnie na świecie ryzyko pandemiczne nie wzbudza zainteresowania ubezpieczycieli, ale wyróżnia się dwa podejścia potwierdzające i wykluczające ubezpieczeniowe pokrycie skutków materializacji ryzyka wywołanego pandemią. Przypadek pierwszy, afirmacyjny, obejmuje ubezpieczenia odwołania imprez, podróży, ubezpieczeń zdrowotnych i na życie (obejmujących zachorowania pracownika w miejscu pracy), zaś drugi, ekskluzywny, obejmuje np. przypadki zachorowań pracowników poza miejscem pracy.

Pandemia COVID-19 może wpłynąć na wzrost liczby roszczeń oraz spraw spornych szczególnie w odniesieniu do takich produktów jak:

- ubezpieczenia turystyczne (ryzyko anulowania podróży),
- umowy ubezpieczenia przerwy w działalności (tzw. utraty zysku),

²⁰⁷ Lisowski J., (2021). *Wpływ pandemii COVID-19 na rynek ubezpieczeniowy w Polsce*, [w:] M. Zaleska, *Wpływ COVID-19 na finanse. Polska perspektywa*, Difin, Warszawa, s. 228.

- umowy ubezpieczenia od ryzyka cybernetycznego (ogromny wzrost pracy zdalnej),
- ubezpieczenia na wypadek odwołania imprezy sportowej, kulturalnej, itd.,
- ubezpieczenia samochodowe (spadek liczby ubezpieczeń AC).

Epidemia COVID-19 miała nie tylko negatywne efekty dla współczynników szkodowości poszczególnych produktów ubezpieczeniowych. Mimo, iż w wiele linii biznesowych uderzyła bardzo mocno, to w pewnych obszarach dało się zauważyć istotne zmniejszenie szkodowości. Jeśli chodzi o ubezpieczenia komunikacyjne to taki trend został zaobserwowany między innymi w obszarze ubezpieczeń OC p.p.m. Szkodowość w okresie lockdownu kształtowała się na poziomie 50% – 70% szkodowości sprzed wybuchu pandemii. Spadek szkodowości wynikał przede wszystkim ze spadku częstotliwości szkód, która była widoczna przez okres około 6–8 tygodni. Skala poprawy szkodowości została jednak zmniejszona na skutek wzrostu średniej szkody, a głównymi czynnikami były: zmniejszenie proporcji drobnych szkód, wzrost cen w efekcie przerwania łańcuchów dostaw i braku części zamiennych, wzrost kursu euro oraz wydłużony czas użytkowania pojazdów zastępczych. Jeśli chodzi o ubezpieczenia AC to skala zmniejszenia szkodowości była tam mniejsza i sięgnęła około 30%. W przypadku tego typu ubezpieczeń była ona także pochodną mniejszej częstości zdarzeń przy jednoczesnym wzroście średniej szkody.

Jeśli chodzi o inne ubezpieczenia majątkowe to aktuariusze wskazywali na istotne zwiększenie współczynników szkodowości w obszarze produktów związanych z telemedycyną oraz pewne sygnały pogorszenia w sektorze ubezpieczeń dla MSP. W ubezpieczeniach mieszkaniowych efekty lockdownu były niejednoznaczne: ogólnie nastąpiła lekka poprawa, natomiast istotne pogorszenie wystąpiło w obszarze stricte związanym z assistance.

Tabela 34. Wyniki finansowe zakładów ubezpieczeń w latach 2019-2021 w Polsce

Wyszczególnienie		2019	2020	2021
Wyniki finansowe zakładów ubezpieczeń ogółem				
Przychody z działalności operacyjnej	w mln zł	66 830,6	68 384,8	70 031,8
w tym składki przypisane brutto	w mln zł	63 837,8	63 431,8	69 222,4
Koszty działalności operacyjnej	w mln zł	59 619,5	62 258,6	64 341,2
w tym odszkodowania i świadczenia wypłacone brutto	w mln zł	41 077,4	39 649,5	41 302,7
Wskaźnik rentowności obrotu brutto	w %	12,9	11,1	9,8
Wskaźnik rentowności obrotu netto	w %	10,8	9,0	8,1
Wskaźnik rentowności kapitałów własnych (ROE)	w %	18,6	14,1	13,1
Wskaźnik rentowności majątku (ROA)	w %	3,7	3,1	2,8
Udział jednostek z dodatnim wynikiem finansowym netto	w %	83,1	81,4	85,5
Wyniki finansowe ubezpieczycieli na życie (dział I)				
Przychody z działalności operacyjnej	w mln zł	28 119,9	28 952,8	29 323,8
w tym składki przypisane brutto	w mln zł	21 275,3	20 753,5	22 127,5
Koszty działalności operacyjnej	w mln zł	25 546,8	26 750,6	27 690,9
w tym odszkodowania i świadczenia wypłacone brutto	w mln zł	18 565,7	17 415,5	18 449,7
Wskaźnik rentowności obrotu brutto	w %	11,6	9,8	7,0
Wskaźnik rentowności obrotu netto	w %	9,2	7,6	5,6
Wskaźnik rentowności kapitałów własnych (ROE)	w %	22,5	18,2	14,1
Wskaźnik rentowności majątku (ROA)	w %	2,7	2,3	1,7
Udział jednostek z dodatnim wynikiem finansowym netto	w %	80,0	73,1	80,0
Wyniki finansowe ubezpieczycieli majątkowych i pozostałych osobowych (dział II)				
Przychody z działalności operacyjnej	w mln zł	38 710,7	39 432,0	40 708,0
w tym składki przypisane brutto	w mln zł	42 562,5	42 678,3	47 094,9
Koszty działalności operacyjnej	w mln zł	34 072,7	35 508,0	36 650,3
w tym odszkodowania i świadczenia wypłacone brutto	w mln zł	22 511,7	22 234,0	22 853,0
Wskaźnik rentowności obrotu brutto	w %	13,8	12,0	11,9
Wskaźnik rentowności obrotu netto	w %	12,0	10,0	10,0
Wskaźnik rentowności kapitałów własnych (ROE)	w %	16,9	12,5	12,7

Wskaźnik rentowności majątku (ROA)	w %	4,7	3,7	3,7
Udział jednostek z dodatnim wynikiem finansowym netto	w %	85,3	87,9	90,0

Dane: opracowanie własne na podstawie: GUS, (2022). Wyniki finansowe zakładów ubezpieczeń, pobrano z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/podmioty-gospodarcze-wyniki-finansowe/przedsiębiorstwa-finansowe/wyniki-finansowe-zakladow-ubezpieczen-w-2021-roku,7,38.html?pdf=1> [dostęp: 02.04.2022].

W segmencie ubezpieczeń na życie można było zauważyć istotne spadki szkodowości w ubezpieczeniach zdrowotnych oraz grupowych, co związane było z ograniczeniami w zakresie wykonywanych procedur medycznych, zmniejszenia się liczby różnych wypadków w efekcie lockdownu oraz po części z „lżejszego” sezonu grypowego.

Zauważyć należy, że generalnie pandemia przyczyniła się jednak do zwiększenia zainteresowania ubezpieczeniami na życie, zarówno grupowymi jak i indywidualnymi oraz ubezpieczeniami zdrowotnymi. Dostęp do prywatnej opieki medycznej zaczął mieć dla ubezpieczonych bardzo duże znaczenie i nikt już chyba nie wyobraża sobie wyjazdu za granicę bez ubezpieczenia turystycznego zawierającego świadczenia wynikające z zachorowania na COVID-19, coraz więcej jest też zakupów prostych ubezpieczeń, takich jak NNW Dzieci, ubezpieczenia turystyczne czy mieszkaniowe przeniosło się do sprzedaży zdalnie.

Pandemia wymusiła też błyskawiczną digitalizację sektora ubezpieczeń. W ciągu kilku pierwszych dni wiosennego lockdownu ubezpieczyciele musieli przeprowadzić na rynku prawdziwą rewolucję i wdrożyć całkowicie zdalną obsługę klientów – zarówno w procesie sprzedaży polis, jak i likwidacji szkód.

Na zakończenie warto jeszcze zaprezentować zbiorcze zestawienie danych dotyczących sytuacji finansowej zakładów w okresie pandemii, które zebrano w tabeli 34. Analiza danych prowadzi do wniosku, że przychody zakładów ubezpieczenio-

wych w analizowanym systematycznie rosły, choć odnotować należy również wzrost kosztów ich działalności i spadek rentowności, generalnie jednak stwierdzić należy, że omawiany subsektor dobrze poradził sobie z pandemią.

Podsumowanie i wnioski

Podsumowując przedstawioną problematykę wpływu pandemii COVID-19 na gospodarkę światową, można stwierdzić, że była to bezprecedensowa sytuacja, która skonfrontowała nas z wieloma wyzwaniami na różnych płaszczyznach życia społecznego i gospodarczego. Wybuch pandemii wywołanej przez wirus SARS-COVID-19 miał konsekwencje zarówno zdrowotne, jak i ekonomiczne, kulturowe oraz społeczne.

Podczas pandemii świat musiał dostosować się do nowej rzeczywistości, co odbiło się szerokim echem na funkcjonowaniu przedsiębiorstw, instytucji państwowych i życiu codziennym obywateli. Decyzje podjęte przez rządy krajów, organizacje zdrowotne oraz sektor prywatny miały ogromny wpływ na przebieg pandemii, skutki społeczne i gospodarcze. Po tym jak w marcu 2020 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) ogłosiła stan globalnej pandemii można było zaobserwować globalne zakłócenia w funkcjonowaniu organizacji na wielu płaszczyznach. Zetknięcie się z sytuacją kryzysową otworzyło nową perspektywę działania zarówno na szczeblu centralnym, jak i lokalnym. Pandemia COVID-19 wywarła wpływ na zmianę makroekonomicznego otoczenia poszczególnych krajów, to z kolei miało negatywny wpływ na funkcjonowanie przedsiębiorstw. Rządy poszczególnych państw podjęły różnorakie środki zapobiegające pandemii, m.in. zamknięcie granic, wprowadzenie kwarantanny po przyjeździe do kraju, ograniczenie działalności gospodarczej,

wstrzymanie międzynarodowych połączeń lotniczych i kolejowych, wprowadzenie zakazu zgromadzeń, zamknięcie lokali gastronomicznych oraz innych miejsc rozrywki. Skutkowało to zawieszeniem lub likwidacją działalności przedsiębiorstw. Poszczególne kraje różnią się jednak specyficznymi sposobami reagowania na kryzys. Należy zatem podkreślić, że nadal trudno jest dokonać jednoznacznej oceny skuteczności i efektywności rozwiązań przyjętych przez poszczególne administracje. Jednak tego typu badania mogą być niezwykle ważne dla przyszłej nauki.

Kluczowym elementem radzenia sobie z pandemią była konieczność skutecznego zarządzania kryzysowego, zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. A decyzje podejmowane w trakcie kryzysu miały dalekosiężne skutki dla zdrowia publicznego, gospodarki i społeczeństwa. Istotne stało się dostarczanie rzetelnych informacji, które mogłyby zminimalizować stres i niepewność społeczeństwa. Komunikacja odgrywała kluczową rolę w budowaniu zaufania i skutecznym przeciwdziałaniu rozprzestrzenianiu się wirusa.

Wprowadzone przez rządy ograniczenia i restrykcje musiały być dostosowane do uwarunkowań pandemii, z jednoczesnym minimalizowaniem skutków ubocznych i zapewnieniem bezpieczeństwa. Praca zdalna oraz hybrydowa stały się kluczowymi narzędziami w minimalizowaniu negatywnego wpływu na funkcjonowanie przedsiębiorstw.

Praktycznie wszystkie państwa zostały zaskoczone przez wybuch pandemii. Analizowane, w niniejszym opracowaniu, kraje Europy, w tym Polski, Ukrainy oraz Kazachstanu wprowadziły szereg, podobnych rozwiązań. Były one jednak wprowadzone powszechnie i często nie uwzględniano żadnych kryteriów jakościowych oraz ilościowych (np. progów dochodowych). Taka sytuacja mogła doprowadzić do tego, że pomoc otrzymywały także

przedsiębiorstwa w relatywnie dobrej sytuacji finansowej. Należy zatem rozważyć, wprowadzenie w przyszłości narzędzi celowych, skierowanych do konkretnych przedsiębiorstw i branż, tak by pomoc nie była kierowana do każdego podmiotu, a tylko do tych, które rzeczywiście pomocy potrzebują.

Rządy poszczególnych państw zdecydowały się na wprowadzenie różnorodnych rozwiązań o charakterze pomocowym, w tym również, w zmianach dotyczących funkcjonowania systemów podatkowych. Podatki odgrywają ważną rolę w kształtowaniu gospodarki poszczególnych krajów. Należy zauważyć, że dzięki systemom podatkowym możliwe jest kształtowanie określonych zachowań konsumentów, czy przedsiębiorców. Kryzys gospodarczy wywołany pandemią koronawirusa pokazał, że dzięki odpowiednio skonstruowanemu systemowi podatkowemu można wpływać na określone zachowania jednostek.

Wśród wprowadzonych mechanizmów pomocowych wyróżnić można te, które były bezpośrednią pomocą z budżetu (subsytia), jak również te, które obciążały budżety państw pośrednio (gwarancje czy pomoc udzielana poprzez system podatkowy).

Reasumując można wskazać na następujące wnioski:

1. W pierwszej fazie walki z pandemią rządy krajów europejskich podejmowały decyzje w celu zapobieżenia negatywnym zjawiskom o charakterze ekonomicznym tak by, zminimalizować ryzyko recesji, która nastąpiłaby w wyniku tzw. lockdown'ów społeczno-gospodarczych. Poszczególne kraje zaproponowały, co do zasady, podobne pakiety działań i instrumentów antykryzysowych. Różnice w tych działaniach dotyczyły głównie zakresu i sposoby zastosowania konkretnych rozwiązań legislacyjnych.
2. Wsparcie przedsiębiorstw powinno być udzielane w krótkiej perspektywie. W przeciwnym razie może dojść do zaburzenia podstawowych zasad funkcjonowania systemu podatkowego,

czyli zasad sprawiedliwości, powszechności odprowadzania podatków, a także stabilności systemu (mierzonej jako liczba zmian i reform przepisów oraz zasad podatkowych) Wybuch pandemii, a przede wszystkim skala oraz tempo jej rozwoju było zaskoczeniem zarówno dla ekspertów z obszaru medycyny, jak i ekonomii. Było to wydarzenie z rodzaju ryzyk o bardzo niskim prawdopodobieństwie wystąpienia oraz bardzo poważnych potencjalnych negatywnych skutkach.

3. Niekorzystne skutki wystąpienia pandemii odnotować można we wszystkich obszarach polskiego sektora finansowego, ale w niektórych z nich były one znacznie mniej dotkliwe niż w pozostałych. Do subsektorów sektora finansowego, które w minimalnym stopniu odczuły wpływ pandemii zaliczyć można giełdę papierów wartościowych oraz rynek ubezpieczeniowy, z kolei do subsektorów, w których ów wpływ zaznaczył się mocniej zaliczyć należy obszar pożyczkowy oraz pośrednictwa kredytowego.
4. Istotne wydaje się zbadanie krótko i długookresowych konsekwencji udzielonej pomocy oraz jej wpływu na funkcjonowanie przedsiębiorstw oraz całego systemu makroekonomicznego państwa. Udzielona bowiem pomoc będzie miała swoje konsekwencje dla budżetów państwa, wysokości długu publicznego i ogólnej stabilności makroekonomicznej.
5. Ostatecznie, pandemia COVID-19 stanowiła trudne wyzwanie, jednak jednocześnie zainspirowała do poszukiwania innowacyjnych rozwiązań, solidarności społecznej i gotowości do adaptacji do nowych warunków. Przetrvanie tego kryzysu wymagało współpracy na wielu płaszczyznach, a zdobyte doświadczenia powinny być cenną lekcją dla przyszłych pokoleń.

Autorzy mają świadomość, że tematyka nie została wyczerpana, dlatego też nasze rekomendacje dla przyszłych badań obejmują:

1. Wdrażanie wniosków, które pozostają po rozwiązaniu/naprawieniu sytuacji kryzysowej (w każdej dziedzinie).
2. Wykorzystanie działań, które przyniosły pozytywny skutek. Baza dobrych praktyk może być inspiracją dla nowych pomysłów i udoskonalenia już istniejących.
3. Zadbanie o możliwość wykorzystania wszystkich dostępnych rozwiązań (praca zdalna, hybrydowa) aby zminimalizować negatywne oddziaływanie.
4. Należy rekomendować wprowadzenie procedur szacowania i ewaluacji ryzyk o charakterze zbliżonym do pandemii i na stałe wprowadzić je do systemu zarządzania ryzykiem w instytucjach finansowych oraz opracować procedury działań w ramach antyryzyka, które możliwe byłyby do wprowadzenia w sytuacji, gdy ryzyko pandemii materializuje się. Szybkość działania ma tu bowiem kluczowe znaczenie.

Literatura

- Adamczyk M. (2012). *Współczesny kryzys finansowy – przyczyny i konsekwencje dla gospodarki światowej*, Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego, 31/1, s.15–24.
- Adamowicz T. (2013). *Przyczyny i skutki I fazy kryzysu finansowego lat 2007–2009 w wybranych krajach na świecie*, Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, 9(58), s.11–16.
- Ahmad, A.; Krumkamp, R.; Reintjes, R. (2009). Controlling SARS: A review on China's response compared with other SARS-affected countries. *Trop. Med. Int. Health*, 14 (Suppl. S1), 36–45.
- AMRON, Budujemy wiedze o rynku nieruchomości, pobrano 12.01.2023 z: <https://www.amron.pl/strona.php?tytul=raporty-amron-sarfin>.
- Агентство ShiStrategies — це (2022). Туризм в Україні народжений кризою, Pobrano z: <https://strategi.com.ua/turyzm-v-ukraini-narodzhenyy-kryzoiu/> [dostęp 17.06.2022].
- Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро Национальной Статистики (2022). Демографический ежегодник Казахстана 2016-2020. Нур-Султан 2021. Pobrane z :<https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [dostęp 23.06.2022].
- Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро Национальной Статистики (2022). Мужчины и женщины Казахстана 2017-2021, Статистический сборник, Нур Султан Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> [dostęp 16.06.2022].
- Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро Национальной Статистики (2022). Migrants by nationality 2017, 2018, 2019, 2020, 2021. Statistical Indicators. Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/quarter> [dostęp 16.06.2022].

- Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро Национальной Статистики (2022). Статистические показатели 2017-2021. Pobrano z: <https://stat.gov.kz/edition/publication/quarter> [dostęp 1.06.2022].
- Агентство стратегического планирования и реформа Республики Казахстан, Бюро Национальной Статистики (2022). Экспресс-информация. О ситуации на рынке труда в 2017, 2018, 2019, I четверть 2020 – IV четверть 2021, Pobrano z: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6> [dostęp 18. 06.2022].
- Адам В., (2022). Вплив пандемії на розвиток готельно-ресторанного бізнесу в Україні, [w:] Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в постпандемічний період, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].
- Амангельдинова Е., Протасова О.В., Горковенко Л., (2020). Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса, *Инновационная Экономика: Перспективы развития и совершенствования*, №3(45), Pobrano z: <https://nauka46.ru/innovatsionnaya-ekonomika-perspektivy-razvitiya-i-sovershenstvovaniya/>
- Banaszyk, P., Deszczyński, P., Gorynia, M., Malaga, K. (2021). Proposals for Modification of Selected Economic Concepts Amid the COVID-19 Pandemic. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*, 305(1), s. 53–86. <https://doi.org/10.33119/GN/132485>.
- BBS News (2020). Статистика щодо COVID - 19 України сумнівні. Що з нею не так, Pobrano z: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-55951545> [dostęp 30.06.2022].
- Berlingske, (2022). *Bendtsenerklar med skattelettelsertilværsættere*. Bendtsen is ready with tax breaks for entrepreneurs, dostęp: <https://www.berlingske.dk/business/bendtsen-er-klar-med-skattelettelser-til-ivaerksaettere>.
- Bielecki T., (2021). *Jak Belgia radzi sobie z pandemią?*, DW, dostęp: <https://www.dw.com/pl/jak-belgia-radzi-sobie-z-pandemią/a-56635330>.
- BİK, (2022). Analizy rynkowe, <https://www.crif.>, pobrano 17.11.2022, dostęp: <https://media.bik.pl/analizy-rynkowe>.
- Vokovets V., Davidiyuk L., Oliinik O., (2021). Вплив COVID-19 на зовнішню трудову міграцію українців, *Вісник Хмельницького Національного Університету* 2021, № 2.

- Bokovets V., Davidiuk L., Oliinik O., (2021). Вплив COVID-19 на зовнішню трудову міграцію українців, *Вісник Хмельницького Національного Університету*, № 2, Pobrano z: <http://journals.khnu.km.ua/vesnik/wp-content/uploads/2021/12/vknu-ts-2021-n1-293.pdf> [dostęp 22.07.2022].
- Buła P. (2003). Zarządzanie ryzykiem w jednostkach gospodarczych. Aspekt uniwersalistyczny, AE w Krakowie, Kraków.
- Бирзу А., (2022). Кризові інструменти діяльності закладів ресторанного господарства, [w:] Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в постпандемічний період, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].
- Верховна Рада Україн, (2022). Закон від 14.07.2020 №786-IX, Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо функціонування електронного кабінету та спрощення роботи фізичних осіб – підприємців, Pobrano z: <https://docs.dtkr.ua/doc/786-20> [dostęp 21.06.2022].
- Ворфоломеев В. (2020). Вплив COVID - 19 на українські виробничі підприємства та допомога у відновленні нормальної роботи: звіт за результатами опитування Центру ресурсоефективного та чистого виробництва. Київ: Центр ресурсоефективного та чистого виробництва, Pobrano z: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/34835> [dostęp 12.05.2022].
- Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України (2021). Pobrano z: <https://www.kas.de/documents/270026/8703904/%D0%92%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2+COVID-19+%D1%82%D0%B0+%D0%BA-%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D0%BE-%D0%B1%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8C+%D0%BD%D0%B0+%D0%B5%D0%BA-%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA-%D1%83+%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.+%D0%9A%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B5+%D0%B4%D0%BE-%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D0%A6%D0%9F%D0%9>

- 4.+%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C+2020.pdf/b7398098-a602-524d-7f88-6189058f69d3?version=1.0&t=1597301028775 [dostęp 17.07.2022].
- Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України Кабінетне дослідження, (2020). Kiev. Pobrano z: <https://www.kas.de/uk/web/ukraine/einzeltitel/-/content/vpliv-covid-19-ta-karantinnih-obmezen-na-ekonomiku-ukraini> [dostęp 1.05.2022].
- Chishaeva Zh. T., (2020). Состояние рынка труда в Казахстане и развитие самозанятости населения, *Journal of Central Asia Economy*, t. 4 nr. 2, <https://1economic.ru/lib/110284>[dostęp 19.06.2022].
- Chreneková M., Melichová K., E. Marišová E., Moroz S. (2016). Informal Employment and Quality of live in rural areas on Ukraine, *European Countryside* , vol.8 (2), Pobrane z : <https://ideas.repec.org/a/vrs/eurcou/v8y2016i2p135-146n6.html> [dostęp 1.07.2022].
- Cope B., Keryk M. Kyliushyk I. (2021). The Impact of Covid-19 on Ukrainian Women Migrants in Poland, Foundation “Our Choice” Report, Warszawa, Pobrano z: https://pl.boell.org/sites/default/files/2021-03/NV_Boll_Raport_Covid_A4_EN.pdf [dostęp 2.07.2022].
- Courtney H., Kirkland J., Viguerie P. (1997). Strategy Under Uncertainty. *Harvard Business Review*, nr 11, s. 2–14.
- Czapnik S., Ozimek-Hanslik M. (2021). *Ekonomia polityczna pandemii. Czy kryzys zagrozi współczesnemu kapitalizmowi?*, Atheneum, vol 69(1), s. 116-133, dostęp: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15804_athena_2021_69_07/c/15-adde06ac-3fc1-49fe-a612-5e23832ab5dd.pdf.pdf.
- Czech K., Karpio A., Wielechowski M., Woźniakowski T., Żebrowska-Suchodolska D. (2020). *Polska gospodarka w początkowym okresie pandemii COVID-19*, Wydawnictwo SGGW, s. 29-32, dostęp: <https://www.ieif.sggw.pl/wp-content/uploads/2021/04/Polska-gospodarka-w-pocz%C4%85tkowym-okresie-pandemii-COVID-19.pdf>.
- Czekaj J., (2010). Wpływ światowego kryzysu gospodarczego na polską gospodarkę. W: G.W. Kołodko (red.). *Globalizacja, kryzys i co dalej?*. Warszawa: Potext sp. z o.o.
- Центр развития трудовых ресурсов (2022). А. Молчановская, А. Карабаев, У. Шегенова, А. Мухышбаева, Э. Бермаганбет, (2021), Рынок труда Казахстана развитие в условиях новой реальности, сентябрь,

- Pobrano z: https://iac.enbek.kz/public/pdf/%d0%a6%d0%a0%d0%a2%d0%a0_%d0%93%d0%be%d0%b4%d0%be%d0%b2%d0%be%d0%b9_%d0%be%d1%82%d1%87%d0%b5%d1%82_%d0%bf%d0%be_%d1%80%d1%8b%d0%bd%d0%ba%d1%83_%d1%82%d1%80%d1%83%d0%b4%d0%b0,_%d1%81%d0%b5%d0%bd%d1%82%d1%8f%d0%b1%d1%80%d1%8c_2021.pdf [dostęp 1.07.2022].
- Сағындыққызы Қ. Ғ., (2020). Совершенствование государственного регулирования рынка труда Казахстана в условиях цифровизации, Диссертация на соискание степени доктора по профилю, Нур-Султан, Pobrano z: <https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/332/%D2%9A%D0%B0%D1%80%D0%B-C%D1%8B%D1%81%20%D2%92.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 20.06.2022].
- Сандуляк В.(2022). Проблеми та напрями розвитку готельно-ресторанного бізнесу в умовах пандемії, [w:] Вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].
- Служба центральных коммуникаций при Президенте Республики Казахстан(2022).
- Служба центральных коммуникаций при Президенте Республики Казахстан (2022). После пандемии COVID-19 на рынке труда Казахстана наблюдается улучшение показателей, Pobrano z: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1651577513> [dostęp 18.06.2022]; Kzakhstan Today (2021) Во время пандемии рынок труда в Казахстане сохранил стабильность, Pobrano z: https://www.kt.kz/rus/society/vo_vremya_pandemii_rynok_truda_v_kazahstane_sohranil_1377914393.html [dostęp 20.5.2022].
- Чурилова К., (2020). Як врятувати малий бізнес в умовах карантину?: Pobrano z: <https://delo.ua/opinions/jakvrjatuvati-malijbiznes-v-umovah-karantinu-367890/> [dostęp 12.05.2022].
- Deloitte, (2021). *Cyprus Tax Facts 2021*, dostęp: <https://www2.deloitte.com/cy/en/pages/tax/articles/cyprus-tax-facts-2021.html>.
- Demagog (2021), *Jakie zmiany stawek podatkowych wprowadzono w czasie pandemii w Polsce i UE?*, dostęp: <https://demagog.org.pl/wypowiedz>

- dzi/jakie-zmiany-stawek-podatkowych-wprowadzono-w-czasie-pandemii-w-polsce-i-ue/.
- Długosz P. (2021). *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, CeDeWu sp. z o.o.
- Dixon, S.; Mc Donald, S.; Roberts, J. (2002). The impact of HIV and AIDS on Africa's economic development. *BMJ*, 324, 232–234.
- Drewniowska K., (2021). *Ograniczenie prowadzenia działalności w czasie pandemii COVID-19*, *Zeszyt Prawniczy UAM* (11), s. 75–87. <https://doi.org/10.14746/zpuam.2021.11.5>.
- Duch W. (2020). *Wielki kryzys gospodarczy (1929-1933), Największy kryzys w historii kapitalizmu*, dostęp: <https://historia.org.pl/2020/04/03/wielki-kryzys-gospodarczy-1929-1933-najwiekszy-kryzys-w-historii-kapitalizmu/>.
- Duszyński J., Afelt A., Ochab-Marcinek A., Owczuk R., Pyrc K., Rosińska M., Rychard A., Smiatacz T. (2020). *Zrozumieć COVID-19*, PAN, s. 11–12, dostęp: https://informacje.pan.pl/images/2020/opracowanie-covid19-14-09-2020/ZrozumiecCovid19_opracowanie_PAN.pdf.
- Dzikowska M., Gorynia M., Jankowska B. (2015). *Globalny kryzys gospodarczy – próba pomiaru efektów dla poszczególnych krajów*, *Ekonomista*, 6, s.733–759.
- Держава допоможе виплачувати зарплату найманим працівникам малого бізнесу під час карантину (2020). Pobrano z: <https://tsn.ua/politika/stirimannya-cin-dopomoga-bezrobotnim-ta-doplati-medikam-zelenskiy-pidpisav-antikoronavirusni-zakoni-1519449.html> [dostęp 21.06.2022].
- Дію податкових преференцій продовжено до закінчення карантину. Пресслужба Державної податкової служби України, опубліковано 19 травня 2020, (2020). Pobrano z: <https://tax.gov.ua/nove-pro-podatki--novini-/419011.html> [dostęp 21.06.2022].
- Enache C. (2021). *Sources of Government Revenue*, Tax Foundation, dostęp: <https://taxfoundation.org/oecd-tax-revenue-2021/>.
- Encyklopedia PWN (2001). *kryzys*, Wydawnictwo PWN.
- EU in Kazakhstan(2021). How 2020 affected the labor market in Kazakhstan, Pobrano z: https://www.ey.com/ru_kz/workforce/how-covid-19-changed-the-labor-market-in-kazakhstan [dostęp 25.06. 2022].

- Eurostat, (2022). Excess Mortality, pobrano 11.01.2023 z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Excess_mortality_statistics#Excess_mortality_in_the_EU_between_January_and_September_2022.
- Eurostat, (2023). *Government finance statistics*, pobrano 16.01.2023 z: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Government_finance_statistics#Government_debt.
- Eurostat, (2022). *Government revenue, expenditure and main aggregates*, dostęp: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/GOV_10A_MAIN_custom_3905315/default/table?lang=en.
- Eurostat, (2022). *Government deficit/surplus, debt and associated data*, pobrano 15.01.2023 z: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10dd_edpt1/default/table?lang=en.
- EY (2020). *German Government announces additional stimulus package in response to COVID-19*, dostęp: https://www.ey.com/en_gl/tax-alerts/german-government-announces-additional-stimulus-package-in-response-to-covid-19.
- Flejterski, S (2021). *Banking Resilience. Odporność banków na nadzwyczajne turbulencje w otoczeniu*, [w:] M. Zaleska, *op.cit.*, s. 99.
- French-Property.com, (2022). *Guide to French Income Tax*, dostęp: <https://www.french-property.com/guides/france/finance-taxation/taxation/calculation-tax-liability/>.
- Федюк Б., Особливості формування фінансових результатів підприємств малого бізнесу в умовах пандемії COVID-19 [w:] Вплив пандемії на соціальноекономічні процеси в Україні та світі, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].
- Garczewski W. (red.) (2017). *Kryzysy we współczesnej Europie i próby ich przezwyciężenia*, Kolegium Jagiellońskie.
- Garrett T.A.(2007). Economic Effects of the 1918 Influenza Pandemic Implications for a Modern-Day Pandemic; Federal Reserve Bank of St. Louis: St. Louis, MO, USA, 1–25.
- Garrett T.A. (2008). Pandemic Economics: The 1918 Influenza and Its Modern-Day Implications; Federal Reserve Bank of St. Louis Rev. St. Louis: St. Louis, MO, USA, Volume 90, 75–93.

- Głuchowski, J. (2002). *Polskie prawo podatkowe*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze Lexis-Nexis.
- Gierszewska G.(2002). *Strategie kryzysowe w warunkach globalizacji* [w:] *Praktyka zarządzania kryzysem w przedsiębiorstwie*. Kozyra B., Zelek A. (red.), Wydawnictwo Zachodniopomorskiej Szkoły Biznesu, Szczecin, s. 36–38.
- Gostomski M. (2014). *Finansyzacja w gospodarce światowej*, International Business and Global Economy, no. 33.
- GPW, (2022). Pandemia Covid-19, pobrano 15.11.2022 z: <https://www.gpw.pl/covid1>.
- Grądzki R., Zakrzewska-Bielawska A. (2009). Przyczyny o objawy kryzysu w polskich przedsiębiorstwach [w:] *Przedsiębiorstwo w warunkach kryzysu. Prace i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego*, 3/2 s. 11–21.
- Grzeszak, J.; Leśniewicz, F.; Śliwowski, P.; Świącicki, I. (2020). *Pandemics. Zestaw Narzędzi Fiskalnych i Monetarnych w Dobie Kryzysów*; Polski Instytut Ekonomiczny: Warszawa.
- GUS (2021). *Wybrane aspekty rynku pracy w Polsce. Aktywność ekonomiczna ludności przed i w czasie pandemii COVID-19*, Warszawa, dostęp: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5818/11/1/1/wybrane_aspekty_ryнку_pracy_w_polsce_aktywnosc_ekonomiczna_ludnosci_przed_i_w_czasie_pandemii_covid-19.pdf.
- Gwiazdowski R. (2007). *Podatek progresywny i proporcjonalny. Doktrynalne przesłanki, praktyczne konsekwencje*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Горашук І., (2022). Соціально - економічний розвиток України в умовах пандемії, [w:] *Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в постпандемічний період*, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].
- Hale, T., Angrist, N., Kira, B., Goldszmidt, R., Petherick, A., Phillips, T. 2020. *Pandemic governance requires understanding socioeconomic variation in government and citizen responses to COVID-19*. Blavatnik School of Government, University of Oxford. Available at SSRN.
- Hajduk, G., Kubejko-Polańska, E. (2017). *Rozwój gospodarczy regionów. Gospodarka–Zarządzanie–Marketing*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

- Hazlitt, H. (2014). *Economics in One Lesson: The Shortest and Surest Way to Understand Basic Economics*. New York City, Crown Pub. Inc.
- Hołoga D., Winiarski J. (2021). *Ocena ekonomiczno-społeczna skutków walki z pandemią COVID-19 w Szwecji – zasoby, działania, rezultaty*, *Współczesna Gospodarka*, 12(1(36), dostęp: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/wg/article/view/5991>.
- ibbcs.tax (2020). *Impact of COVID-19 measures on the tax residence status in Cyprus* dostęp: <https://ibbcs.tax/pl/announcement/impact-of-covid-19-measures-on-the-tax-residence-status-in-cyprus/>.
- IFS, (2022). *IFS revenue composition spreadsheet*, dostęp: <https://ifs.org.uk/taxlab/taxlab-data-item/ifs-revenue-composition-spreadsheet>.
- Investing.com (2022). USD/KZT. Pobrano z: <https://pl.investing.com/currencies/usd-kzt> [dostęp 1.07.2022].
- IOM (2022). UN Migration. Оперативная оценка возможностей для достойной занятости молодежи, столкнувшейся с долгосрочным исключением с рынков труда в отдельных
- IPiSS (2021). *Badanie kondycji przedsiębiorstw społecznych, w tym spółdzielni socjalnych, w kontekście skutków pandemii COVID-19. Analiza – część II*. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. dostęp: https://www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/download/files/EKONOMIA_SPOLECZNA/Przedsi%C4%99biorstwa%20spo%C5%82eczne%20a%20Covid-19_raport%20cz%C4%99%C5%9B%C4%87%20II.pdf.
- IPO, (2020). Watch Europe 2020, pobrano 11.11.2022 z: <https://www.pwc.co.uk/audit-assurance/assets/pdf/ipo-watch-europe-2020-annual-review.pdf>.
- Issenova A., (2020). Support for small and medium sized businesses during the Pandemic, *Central Asian Economic Review*, no (4), Pobrane z: https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/34?locale=en_US [dostęp 11.06.2022].
- Інформаційний лист №9. Карантинні нововведення для бізнесу Частина 2. Податок на доходи фізичних осіб, місцеві податки, ЄСВ, адміністрування (2020). Pobrano z: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_26032020_39 [dostęp 18.06.2022].
- Janecki J. (2022). *Ocena konsekwencji kryzysu pandemicznego COVID-19 w sektorze polskich przedsiębiorstw*, *Studia BAS* 1(69) 2022, s. 49-68, dostęp: [https://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/8774573622CB7FE3C125882F0048B7C2/\\$file/Janecki.pdf](https://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/8774573622CB7FE3C125882F0048B7C2/$file/Janecki.pdf).

- Jaszczyński, M. (2017). Funkcje podatków w gospodarce. *Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki Ekonomiczne*, 1(25), s. 215-230.
- Jędrzejowska, K., Wróbel, A. (2021). Wielki lockdown i deglobalizacja: Wpływ pandemii COVID-19 na gospodarkę światową, *Rocznik Strategiczny 2020/21*, s. 173-198, dostęp: https://wnpism.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2021/07/Jedrzejowska_Wrobel_Wielki_lockdown.pdf.
- Kabeen S. Razavi, van der Meulen- Rodger Y., (2021). Feminist Economic Perspectives on the COVID-19 Pandemic, *Feminist Economic*, vol. 27, Pobrano z: <https://doi.org/10.1080/13545701.2021.1876906>.
- Kacperska E., & Kraciuk J. (2021). The effect of COVID-19 pandemic on the stock market of agri-food companies in Poland. *European Research Studies Journal*, 24(s3), 274–290.
- Kacperska E.; Kraciuk J. (2021). Changes in the Stock Market of Food Industry Companies during the COVID-19 Pandemic—A Comparative Analysis of Poland and Germany. *Energies*, 14, 7886. <https://doi.org/10.3390/en14237886>
- Kaczmarek R. (2021). *Historia Polski 1914-1989*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaczmarek T.T. (2005). Ryzyko i zarządzanie ryzykiem. Ujęcie interdyscyplinarne, Difin, Warszawa.
- Kalina-Prasznic, U. (red.). (2013). *Regulowana gospodarka rynkowa*. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- Kamerschen D., McKenzie R., Nardinelli C., (1991). *Ekonomia*. Gdańsk: Fundacja Gospodarcza NSZZ Solidarność.
- Kańduł S., Przybylska J. (red.) (2022). *Gospodarka w cieniu pandemii COVID-19*, Wydawnictwo UEP. Dostęp: <https://wydawnictwo.ue.poznan.pl/books/978-83-8211-103-3/978-83-8211-103-3.pdf>.
- Kazakhstan Today (2022). Во время пандемии рынок труда в Казахстане сохранил стабильность: Pobrano z: https://www.kt.kz/rus/society/vo_vremya_pandemii_rynok_truda_v_kazahstane_sohranil_1377914393.html [dostęp 18.06.2022].
- Kazinform (2020). Президент поручил обеспечить льготное кредитование малого и среднего бизнеса, пострадавшего от пандемии, на 600 млрд тенге сроком на 1 год Pobrano z: https://www.inform.kz/ru/prezident-poruchil-obespechit-l-gotnoekreditovanie-malogo-i-srednego-biznesa-postradavshogo-ot-pandemii_a3627389 [dostęp 20.06.2022].

- Kielczewski D, *Pandemia COVID-19 w perspektywie ekonomii złożoności*, Studia i rozprawy. Optimum Economic Studies, 3(105), s. 3–14, DOI: 10.15290/OES.2021.03.105.01.
- Komisja Europejska (2020). *Policy measures taken against the spread and impact of the coronavirus – 14 April 2020*. Pobrane 21 listopada z: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/policy_measures_taken_against_the_spread_and_impact_of_the_coronavirus_14042020.pdf.
- Komisja Europejska, (2022). *Gospodarka i miejsca pracy podczas pandemii koronawirusa, Pomoc państwa w Grecji*, dostęp: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/jobs-and-economy-during-coronavirus-pandemic/state-aid-cases/greece_pl.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
- KPMG (2021). *Global Tax Developments Summary*, pobrano 19 listopada 2022 z: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/us/pdf/2020/03/covid-19-tax-developments-summary.pdf>.
- Krzakiewicz K. (1990). *Ryzyko w zarządzaniu przedsiębiorstwem*, TNOiK, Poznań,
- Krzywa rozwoju pandemii COVID-19, World Health Organization, dostęp: <https://www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19>
- Kulasza K., Gromek P. (2013). *Media w zarządzaniu kryzysowym – szanse i zagrożenia*, Warszawa.
- Kumulacja nadmiarowej śmiertelności w wybranych krajach, materiały ze strony ourworldindata, dostęp: <https://ourworldindata.org/grapher/cumulative-excess-deaths-covid?time=earliest..2022-01-23&country=USA~MEX~PER~POL>
- Кабінет Міністрів України, Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня (2020). р. № 641 Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARSCoV-2, Pobrano z: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vstanovlennya-karantynu-ta-zapr-641> [dostęp 12.05.2022];
- КармысF.C.,(2020).Совершенствованиегосударственногорегулирования рынка труда Казахстана в условиях цифровизации, Диссертация на соискание степени доктора по профилю, Нур-Султан, Pobrano z:

[https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/332/%D2%9A-%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8B%D1%81%20%D2%92.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/332/%D2%9A-%D0%B0%D1%80%D0%BC%D1%8B%D1%81%20%D2%92.%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y[dostęp 22.06.2022])[dostęp 22.06.2022].

Кабінет Міністрів України, Постанова від 25 березня (2020). р. № 256, Деякі питання забезпечення трудових прав державних службовців, працівників державних органів, підприємств, установ та організацій на час встановлення карантину у зв'язку із загостренням ситуації, пов'язаної з поширенням випадків гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, Київ, Pobrano z: <https://ukurier.gov.ua/media/files/2020-4/256-p.pdf> [dostęp 1.07.2022].

Кабінет міністрів України постанова 30 березня (2020). № 540-IX30 березня 2020 року № 540-IX,

Конська А, (2022). Пріоритети підтримки малого підприємництва для подолання наслідків пандемії Covid-19, Вплив пандемії на соціальноекономічні процеси в Україні та світі, Чернівці 2022, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022]

Кулицький, С., (2020). Проблеми розвитку економіки України, обумовлені пандемією коронавірусу COVID-19 у світі, та пошук шляхів їх розв'язання, Kiev.

Lisowski J. (2021). *Wpływ pandemii COVID-19 na rynek ubezpieczeniowy w Polsce*, [w:] M. Zalewska, *Wpływ COVID-19 na finanse. Polska perspektywa*, Difin, Warszawa.

Лозова М., (2022). Вплив пандемії на соціальноекономічні процеси в Україні, [w:] Та світі регіональні аспекти розвитку туризму в постпандемічний період, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].

Makowska J. (2016). *Rola zarządzania kryzysowego w systemie zarządzania bezpieczeństwem narodowym*, De Securitate et Defensione. O Bezpieczeństwie i Obronności, 1(2).

Markowski, K. (1992). *Rola państwa w gospodarce rynkowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

- Mastalski, R. (2003). Podstawowe założenia reformy polskiego systemu podatkowego. *Przegląd podatkowy*, 3, s. 3–7.
- Матеріал експертки Навчальної Ради Лікарської з 5.01.2022, доступ: <https://dane-i-analizi.pl/baza-wiedzy>
- Michalski T. (2000). Rzyzko w działalności człowieka. Podstawy ubezpieczeń – mechanizmy i funkcje, t. I, Poltext, Warszawa,
- Ministerstwo Rozwoju i Technologii Polski, *Belgia*, доступ: <https://www.trade.gov.pl/kierunki-eksportu/europa-zachodnia/belgia/>.
- Ministry of Economy and Finance of Italy (2020). *The main fiscal measures adopted by the Italian Government*, доступ: <https://www.mef.gov.it/en/covid-19/Tax-and-social-security-payments-suspended/>.
- Mussayeva G., Vishnevskaya N., (2021). Labor market of the Republic of Kazakhstan: Transformation Stages and Current State, Proceedings of the IX International Scientific and Practical Conference “Current Problems of Social and Labour Relations”. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 646, p. 193-299. Pobrano z: <https://www.atlantispress.com/proceedings/ispc-cpslr-21/125970711> [доступ 1.07.2022].
- Мельниченко Г.,(2022). Інвестиції, як одна з важливих сфер підприємництва в постпандемічний період, [w:] Вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf, [доступ 12.05.2022].
- Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Україна: вплив COVID-19 на економіку і суспільство (бачення постпандемічного розвитку у 2020-2024 рр. очима експертів та молоді) (2020). Kiev.
- Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (2020). Вплив COVID-19 на економіку і суспільство (бачення постпандемічного розвитку у 2020–2024 рр. очима експертів та молоді) консенсус-прогно департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування, Kiev, Pobrano z: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/consensus-report> [доступ 22.06.22].
- Nazarbekowa A., (2020). Как год повлиял на рынок труда в Казахстане, (2021). Pobrano z: https://www.ey.com/ru_kz/workforce/how-covid-19-changed-the-labor-market-in-kazakhstan [доступ 20.06.2022].

- Nogalski B., Marcinkiewicz H. (2004). Zarządzanie antykryzysowe przedsiębiorstwem. Pokonać kryzys i wygrać. Difin. Warszawa.
- Nowakowski M.K., Rzemieniak M.L. (2003). Difin Warszawa.
- Національний банк України,(2020). Інформаційний лист №9 Карантинні нововведення для бізнесу Частина 2. Податок на доходи фізичних осіб, місцеві податки, ЄСВ, адміністрування. Pobrano z: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_26032020_39 [dostęp 18.06.2022].
- Національний банк України,(2020). Правління Національного банку України Постанова 26 березня 2020 року м. Київ, Pobrano z: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_26032020_39 [dostęp 19.06.2022]
- НБУ, (2016). Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : Постанова, № 351 від, Pobrano z: <https://ips.ligazakon.net/document/PB16098> [dostęp 10.05.2022];
- Obligacje PFR, pobrano 15.01.2023 z: <https://pfrsa.pl/relacje-inwestorskie/obligacje-pfr.html>
- OECD (2020). *Tax and fiscal policy in response to the Coronavirus crisis: Strengthening confidence and resilience*. Pobrane 23 listopada 2022 z: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tax-and-fiscal-policy-in-response-to-the-coronavirus-crisis-strengthening-confidence-and-resilience-60f640a8/>.
- OECD (2022). *Tax Policy Reforms 2022: OECD and Selected Partner Economies*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/067c593d-en>.
- OIM, (2020). UE Migration Оперативная оценка возможностей для достойной занятости молодежи,столкнувшейся с долгосрочным исключением с рынков труда в отдельных регионах казахстана и таджикистана, резюме выводов и рекомендаций, Нур-Султан. Pobrano z: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/rapid-assessment-of-the-opportunities-for-decent-employment-for-youth-ru.pdf> [dostęp 20.06.2022].
- Ostrowska E. (2002). *Ryzyko projektów inwestycyjnych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

- Otwinowski W. (2010). Kryzys i sytuacja kryzysowa, *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa* nr 2.
- Otwinowski, (1998). Zarządzanie sytuacjami kryzysowymi. *Administracja wobec sytuacji kryzysowych*. Poznań: Materiały z polsko-kanadyjskiej konferencji.
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Population migration by type of area in 2002-2021, Pobrano z: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_eansmv_u.htm [dostęp 17.06.2022].
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2017, 2018, 2019, 2020, 2021 році), Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 16. 06.2022].
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Зайняте населення за статтю, типом місцевості та статусом зайнятості у 2019, 2020, 2021. Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 1.06.2022].
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022), Демографічна та соціальна статистика. Ринок праці. Зайнятість та безробіття 2017-2021, Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 2.06.2022].
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Кількість міждержавних мігрантів за країнами в'їзду (виїзду) 2017-2021, Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 10.06.2022].
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Робоча сила (економічно активне населення) Pobrano z: <https://ukrstat.gov.ua/> [dostęp 1.06.2022].
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики Ukrstat (2022). Розподіл постійного населення за статтю, основними віковими групами, співвідношення чоловіків і жінок та середній вік населення в Україні, Pobrano z: <http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/view.asp?ma=3&ti=%D0%EE%E7%EF%EE%E4-%B3%EB+%EF%EE%F1%F2%B3%E9%ED%EE%E3%EE+%E-D%E0%F1%E5%EB%E5%ED%ED%FF+%E7%E0+%F1%F2%E0-%F2%F2%FE%2C+%EE%F1%ED%EE> [dostęp [16.06.2022].
- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики, Ukrstat (2022). Колективні засоби розміщування.(2021), Pobrano z: https://ukrstat.gov.ua/metaopus/2021/2_03_12_02_2021.htm [dostęp 12.05.2022].

- Офіційний Сайт Державної Служби Статистики, Ukrstat(2022). Кількість діючих суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності у розрізі регіонів у 2014-2020 роках. Pobrano z http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html [dostęp 10.07.2022].
- Офіційний сайт Державної служби статистики, Ukrstat (2022). Експорт та імпорт товарів та послуг(2021)Pobrano z: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3403805-eksport-tovariv-zbilsivsa-na-384-a-import-poslug-majze-na-tretinu-derzstat.html> [dostęp 15.05.2022].
- Pandemia COVID-19, Główny Urząd Statystyczny, dostęp: <https://stat.gov.pl/wyszukiwarka/?query=tag:pandemia>[dostęp 12.05.2022].
- Pattanshetty S., Brand H., Dsouza V., Rajkhowa P., Poojary P. (2022). *COVID-19 and International Relations (IR): A Global Perspective*. World Focus, 43(507), s. 21-28, dostęp: https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/90081795/COVID_19_and_International_Relation_IR_A_Global_Perspective.pdf.
- Pietrasz, P. (2007). *Opodatkowanie dochodów nieujawnionych*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., s. 19–20.
- Pokruszyński W. (2008). *Bezpieczeństwo narodowe u progu XXI wieku*, „Zeszyty Naukowe AON”, s. 16–17.
- Polskie wskaźniki makroekonomiczne, pobrano 27.09.2022 z: <https://stat.gov.pl/wskazniki-makroekonomiczne>.
- Prorok M. (2015). Podejmowanie decyzji w sytuacjach kryzysowych, *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 3, s. 61.
- PFR, (2022). Obligacje PFR. Pobrano z: <https://pfrsa.pl/relacje-inwestorskie/obligacje-pfr.html> Dostęp 27.12.2022.
- Prusak B. (2011). *Ekonomiczna analiza upadłości przedsiębiorstw – ujęcie międzynarodowe*, CeDeWu.pl.
- PwC, (2022). *Navigate Tax and Legal Measures in response to COVID-19*, dostęp: <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/navigate-the-tax-measures-in-response-to-Covid-19.html>.
- PwC, (2022). *Tax Summaries*, dostęp: <https://taxsummaries.pwc.com/>.
- Паграш К., (2022). Вплив пандемії COVID-19 на економіку України,[w:] Вплив пандемії на соціальноекономічні процеси в Україні та світі, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf [dostęp 12.05.2022].

- После пандемии COVID-19 на рынке труда Казахстана наблюдается улучшение показателей, Pobrano z: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1651577513>[dostęp 18.06.2022].
- Президент України (2020). Регіони мають кілька джерел фінансування для боротьби з коронавірусом – Володимир Зеленський, Pobrano z: <https://www.president.gov.ua/news/regioni-mayut-kilka-dzherel-finansuvannya-dlya-borotbi-z-kor-60409> [dostęp 30.06.2022].
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), Pobrano z: <https://ukurier.gov.ua/media/files/2020-4/256-p.pdf> [dostęp 1.07.2022].
- Ratajczak M. (2012). *Finansyzacja gospodarki*, Ekonomista, nr 3.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 12 maja 2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, dostęp: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001027>
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 12 maja 2022 r. w sprawie odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, dostęp: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001027>
- Ryazantsev S., Molodikova I. N., Bragin A.D, (2020). The Effect COVID-19 on Labour Migration in the CIS, *Baltic Region*, vol. 12, Pobrano z: https://journals.kantiana.ru/upload/iblock/120/2_10-38.pdf [dostęp 21.05.2022].
- Радіо Свобода (2021). Дії упц (мп) під час карантину: релігійний фундаменталізм чи щось інше?, Pobrano z: <https://www.radiosvoboda.org/a/30588024.html> [dostęp 30.06.2022].
- Роїк Д., (2022). Проблеми та перспективи розвитку туризму в період пандемії,[w:] Вплив пандемії covid-19 на економіку України, вплив пандемії на соціально-економічні процеси в Україні та світі, Чернівці, Pobrano z: http://chtei-knteu.cv.ua/ua/content/download/konf_14_04_2022.pdf
- Santana, G. (2003). *Crisis Management and Tourism: Beyond the Rhetoric*. & D.T., Duval (Eds.) Safety and Security in Tourism. The Haworth Hospitality Press, New York.

- Service Public, *Activity award: employee or official*, dostęp: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F2882?lang=en>.
- Service Public, *Income Tax - Energy Transition Tax Credit (ISCED)*, dostęp: <https://www.service-public.fr/particuliers/vosdroits/F1224?lang=en>.
- Skrabacz A. (2021). *Wpływ pandemii koronawirusa na stan bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego Polaków*, *Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka*, Nr 2 (XLIII), s. 17-31, dostęp: <https://btip.ka.edu.pl/pdf/2021-2/btip2021-2-skrabacz.pdf>.
- Skrypko T. (2019). *Szkody i korzyści wynikające z pandemii koronawirusa dla wybranych podmiotów gospodarki ze szczególnym uwzględnieniem branży turystycznej*, *Przeźren, Ekonomia, Społeczeństwo*, 16/II, s. 163-177, DOI: 10.23830/16/II/2019/163177.
- Słownik Języka Polskiego PWN (2023). Wydawnictwo PWN.
- Słownik Języka Polskiego PWN (2005). *kryzys*, Wydawnictwo PWN.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego* (2008). Wydawnictwo AON.
- Smoleń, M., Górniak, E. (2007). *Interwencjonizm państwowy w warunkach rynkowych*. Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE.
- Solorz J.K. (2020). Waliszewski K., *Całościowe zarządzanie ryzykiem systemowym. Pandemia COVID-19*, Edu-Libri., Kraków-Legionowo,
- Soltier, *Rozliczenie roczne firmy w Szwecji*, dostęp: <https://soltier.se/rozliczenie-roczne-szwecja/>
- Sputnik Kazakhstan (2021). *Пенсионный возраст повысили для женщин в Казахстане в 2022 году*, Pobrano z: <https://ru.sputnik.kz/20220101/pensionnyu-vozzrast-dlya-zhenschin-kazakhstan-2022-18988902.html> [dostęp 12.06.2022].
- Staniszewski R. M. (2022). *Gospodarka polska w czasie pandemii COVID-19: spowolnienie czy regres?*. *Studia Politologiczne*, 65, dostęp: <http://www.studiapolitologiczne.pl/Gospodarka-polska-w-czasie-pandemii-COVID-19-nspowolnienie-czy-regres-,155288,0,1.html>.
- Stawicka A., Stawicki R. (2020). *Pandemia Covid-19, Sytuacja w wybranych krajach europejskich*, Kancelaria Senatu, dostęp: <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/186/plik/ot-680.pdf>.
- Suibayeva S., Madiyarova E., Pestunova G., (2021). *Study of Current trends in the Labour Market: change caused by digital technologies and*

- the Covid - 19 Pandemic, *Bulletin of Karaganda University. Series: Economy* 2021, vol. 101, no.1, DOI 10.31489/2021Ec1/70-82, Pobrano z: <http://rmebrk.kz/journals/6647/78116.pdf> [dostęp 1.07.2022].
- Sy, A.; Copley, A. (2014). Understanding the Economic Effects of the 2014 Ebola Outbreak in West Africa. Brookings Institution Africa in Focus Blog. Available online: <http://www.brookings.edu/blogs/africa-in-focus/posts/2014/10/01-ebola-outbreak-west-africa-sy-copley>
- Sylwestrzak, A. (2001). *Historia doktryn politycznych*. Warszawa: LexisNexis, s. 24-26.
- Szczepański J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa: PWN.
- Szymańska J. (2014). *Rola instrumentów pochodnych w kryzysie finansowym 2008/2009*.
- Шевченко-Перепелькіна Р.,(2021). Ways of small business development in COVID-19, *Економіка та управління підприємствами*, No.5.
- Ширяєва М., Макаренко А., (2020). Зміцнення фінансового потенціалу об'єднаних територіальних громад в умовах бюджетної децентралізації. *Науковий погляд: економіка та управління*. №4 (70).
- Śmiertelność pacjentów zainfekowanych Coronavirus (Covid19), Death, dostęp: <https://ourworldindata.org/covid-deaths>
- Teczke J. (1996). *Zarządzanie przedsięwzięciami zwiększonego ryzyka*, PAN, Kraków.
- Ткачук Б. (2020). В Пенсионном фонде напомнили, что с 1 апреля женщины в Украине будут выходить на пенсию позже, Pobrano z: <https://hromadske.ua/ru/posts/v-pensionnom-fonde-napomnili-chto-s-1-aprelya-zhenshiny-v-ukraine-budut-vyhodit-na-pensiyu-pozzhe> [dostęp 13.06.2022].
- Ukrainian Agriculture and Food Export Secretariat, Як отримати допомогу від агробізнесу під час COVID-19?, (2020). Pobrano z: <https://ukrainefood.org/2020/04/iak-otrymaty-dopomohu-vid-ahrobiznesu-pid-chas-covid-19/> [dostęp 22.06.2022].
- Urbanowska-Sojkin E. (1999). *Zarządzanie przedsiębiorstwem. Od kryzysu do sukcesu*. Akademia Ekonomiczna Poznań.
- Українська Правда (2020). Кернес відмовився виконувати доручення Зеленського щодо коронавірусу, Pobrano z: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/16/7243864/> [dostęp 1.07.2022].

- Walas-Trębacz J., Sołtysik M. (2014). System zarządzania kryzysowego w przedsiębiorstwie, *Organizacja i Kierowanie* nr 4 (164).
- Walas-Trębacz J., Ziarko J. (2011). *Podstawy zarządzania kryzysowego. Cz. 2, Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie*, Oficyna Wydawnicza AFM, s. 25–26, 30–36.
- Walas-Trębacz, J., & Sołtysik, M. (2014). System zarządzania kryzysowego w przedsiębiorstwie. *Organization and Management*, pp. 87–80.
- WHO, (2020). WHO Timeline - COVID-19. Pobrano z: www.who.int/news/item/27-04-2020-who-timeline---covid-19 [dostęp: 15.11.2022].
- World Bank. Global Economic Prospects. World Bank Group Flagship Report. June 2020. Available online: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/978-1-4648-1553-9>
- Wróblewski R. (2010). Wybrane problemy zarządzania przedsiębiorstwem w sytuacjach kryzysowych, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Administracja i Zarządzanie, Siedlce*. Nr 14 s. 49–66.
- Wyrzykowski W. Kasprzak P., (2017). Ocena efektywności działalności administracji podatkowej w Polsce na tle wybranych państw. *Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie, 1(33)*, s. 83–95.
- Zakrzewska-Bielawska A. (2008). Zarządzanie w kryzysie [w:] Staniec I., Zawila-Niedźwiecki J. (red.) *Zarządzanie ryzykiem operacyjnym*, C.H.Beck Warszawa.
- Zaleska M. (2021). *Wpływ COVID-19 na finanse. Polska perspektywa*, Di-fin.
- Żebrowski A. (2012). *Zarządzanie kryzysowe elementem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Zelek A. (2003). Zarządzanie kryzysem w przedsiębiorstwie – perspektywa strategiczna. Instytut Organizacji i Zarządzania w Przemysle „ORGMASZ”, Warszawa.
- Ziarko J., Walas-Trębacz J. (2010). *Podstawy zarządzania kryzysowego*.
- Związek Firm Pośrednictwa Finansowego, pobrano 22.01.2022, dostęp: [https://zviazek-posrednikow.pl/Raport_Zwiazku_Firm_Posrednictwa_Finansowego_\(ZFPF\)](https://zviazek-posrednikow.pl/Raport_Zwiazku_Firm_Posrednictwa_Finansowego_(ZFPF)).

- Żyżyński J. (2009). *Neoliberalizm jako strukturalna przyczyna kryzysu a poszukiwanie dróg naprawy*, Ekonomista, nr 2, dostęp 22.06.2022].
- Жумагулов М.И., Жумагулов Д.М. (2021). Пандемия коронавирусной инфекции COVID-19 в Казахстане: *Право и государство*, № 2 (91), DOI: 10.51634/2307-5201_2021_2_40. Pobrano z: <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/1047/%D0%96%D1%83%D0%B%D0%B0%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%98.%2C%20%D0%96%D1%83%D0%B%D0%B0%D0%B3%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%20%D0%94.%D0%9C.%20%D0%9F%D0%B0%D0%B%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F%20%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B9%20%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%B8%20COVID-19....pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 20.06.2022].

Spis tabel

Tabela 1. Całkowite wpływy budżetowe w stosunku do PKB w latach 2019–2021 w wybranych krajach Europy	49
Tabela 2. Wydatki bieżące na ochronę zdrowia i ich udział w PKB w latach 2019–2021	59
Tabela 3. Liczba ludności na Ukrainie w latach 2017–2021	85
Tabela 4. Liczba ludności w Kazachstanie w latach 2017–2021 (w %)	86
Tabela 5. Liczba ludności na Ukrainie w latach 2017–2021 wg. grup wiekowych	87
Tabela 6. Liczba ludności w Kazachstanie w latach 2017–2021 wg grup wiekowych	87
Tabela 7. Aktywni zawodowo: pracujący i bezrobotni w Kazachstanie w latach 2017–2021 (w tys.)	89
Tabela 8. Aktywni zawodowo pracujący i bezrobotni na Ukrainie w latach 2017–2021 (w tys.)	89
Tabela 9. Zatrudnieni na Ukrainie z podziałem na płeć oraz miejsce zamieszkania w latach 2017–2021 (w tys.)	91
Tabela 10. Zatrudnieni w Kazachstanie z podziałem na płeć oraz miejsce zamieszkania w latach 2017–2021	92
Tabela 11. Zatrudnienie na Ukrainie w grupach wiekowych 15–70 ..	93
Tabela 12. Zatrudnieni w Kazachstanie wg grup wiekowych 15–70 (w tys.)	94
Tabela 13. Zatrudnieni na Ukrainie wg sektorów w latach 2017–2021 ..	95
Tabela 14. Zatrudnienie w Kazachstanie wg. sektorów w latach 2017–2021	98
Tabela 15. Bezrobotni mężczyźni i kobiety na Ukrainie w latach 2017–2021	103

Tabela 16. Bezrobotni w Kazachstanie w latach 2017–2021	104
Tabela 17. Bezrobotni na Ukrainie według grup wiekowych w tys. i procentach w latach 2017–2021	105
Tabela 18. Bezrobotni w Kazachstanie wg, grup wiekowych w tys. w latach 2017–2020	106
Tabela 19. Migracje zagraniczne w Kazachstanie w latach 2017–2021	107
Tabela 20. Migracje zagraniczne na Ukrainie w latach 2017–2021 . .	108
Tabela 21. Liczba zmian podatkowych w podatku PIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	129
Tabela 22. Rodzaje zmian podatkowych w podatku PIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	130
Tabela 23. Liczba zmian podatkowych w podatku CIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	131
Tabela 24. Rodzaje zmian podatkowych w podatku CIT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	132
Tabela 25. Liczba zmian podatkowych w podatku VAT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	133
Tabela 26. Rodzaje zmian podatkowych w podatku VAT i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	134
Tabela 27. Liczba zmian w składkach na ubezpieczenie spo- łeczne i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	135
Tabela 28. Rodzaje zmian w składkach na ubezpieczenie spo- łeczne i ich szacowany wpływ na wysokość budżetu państwa	135
Tabela 29. Deficyt budżetowy w Polsce na tle krajów UE i strefy euro w latach 2019–2021 (% PKB)	141
Tabela 30. Zmiana wysokości długu publicznego w Polsce na tle UE i strefy euro w latach 2019–2020 (%)	142
Tabela 31. Wartości pożyczek udzielonych w roku 2020	150
Tabela 32. Wartość i liczba nowo udzielonych kredytów miesz- kaniowych w okresie kw 4. 2019 – kw 4. 2020	160
Tabela 33. Udział kredytów zagrożonych w portfelu kredytów mieszkaniowych (kw 4. 2019 – kw 4. 2020)	161
Tabela 34. Wyniki finansowe zakładów ubezpieczeń w latach 2019–2021 w Polsce	168

Spis wykresów

Wykres 1. Relacje pomiędzy sytuacją kryzysową a kryzysem	22
Wykres 2. Udział wartości dodanej brutto według czynników cen produkcji wygenerowanej przez sektor przedsiębiorstw w państwach UE w PKB poszczególnych krajów (dane za 2019 rok) . .	45
Wykres 3. Nadmiarowa śmiertelność w wybranych krajach w okresie styczeń–grudzień 2020 (na mln mieszkańców)	61
Wykres 4. Dzienna liczba zgonów w Polsce z powodu COVID w okresie 17.03.2020–17.12.2021 (średnia ruchoma z 7 dni)	63
Wykres 5. Skumulowana liczba zgonów z powodu COVID-19 w okresie 01.01.2021–01.12.2021	63
Wykres 6. Przeciętny poziom nadmiarowej śmiertelności w wybranych krajach europejskich w okresie styczeń 2020 – wrzesień 2022	66
Wykres 7. Liczba postępowań upadłościowych w poszczególnych latach 2019–2022	147
Wykres 8. Udział kwotowy udzielonych w Polsce pożyczek w 2020 roku	152
Wykres 9. Dynamika zmian oraz wartość nowych kredytów i pożyczek w 2021 roku	152
Wykres 10. Liczba czynnych umów o kredyt mieszkaniowy w latach 2008–2020	158
Wykres 11. Całkowity stan zadłużenia z tytułu kredytów mieszkaniowych w latach 2008–2020	159
Wykres 12. Wartość sprzedaży kredytów hipotecznych sprzedawanych przez największych pośredników w Polsce w latach 2019–2020	163

Nasi autorzy

Dr inż. Elżbieta Kacperska
Katedra Ekonomii Międzynarodowej i Agrobiznesu, Instytut
Ekonomii i Finansów
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0002-6810-7037

Prof. dr hab. Krystyna Gomółka
Zakład Studiów Wschodnich, Wydział Zarządzania i Ekonomii
Politechnika Gdańska
ORCID: 0000-0002-7046-0729

Dr Piotr Kasprzak
Katedra Finansów, Wydział Zarządzania i Ekonomii
Politechnika Gdańska
ORCID: 0000-0002-5570-4000

Dr inż. Katarzyna Łukasiewicz
Instytut Zarządzania
Szkola Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0001-9715-3756

Dr Jarosław Wróblewski
Katedra Finansów i Rachunkowości
Wyższa Szkoła Administracji i Biznesu w Gdyni
ORCID: 0000-0001-5183-8004